

DZIENNIK URZĘDOWY

WOJEWÓDZTWA WARMIŃSKO-MAZURSKIEGO

Olsztyn, dnia 5 września 2022 r.

Poz. 3732

Podpisany przez:
Magdalena Madejska
Data: 2022-09-05 09:20:52

UCHWAŁA NR XLI/372/2022 RADY GMINY NOWE MIASTO LUBAWSKIE

z dnia 11 sierpnia 2022 r.

w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Opieki Nad Zabytkami Gminy Nowe Miasto Lubawskie na lata 2022 - 2025

Na podstawie art.18 ust.2 pkt.15 ustawy z dnia 8 marca 1990 roku o samorządzie gminnym (tekst jednolity Dz. U. z 2022 r. poz. 559 z późn. zm.), art.87 ust.3 i 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (tekst jednolity Dz. U. z 2022 r. poz. 840), po uzyskaniu pozytywnej opinii Warmińsko-Mazurskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków Rada Gminy Nowe Miasto Lubawskie uchwala, co następuje:

§ 1. Przyjmuje się Gminny Program Opieki Nad Zabytkami Gminy Nowe Miasto Lubawskie na lata 2022 - 2025, stanowiący załącznik do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Wójtowi Gminy Nowe Miasto Lubawskie.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie z dniem podjęcia i podlega ogłoszeniu w Dzienniku Urzędowym Województwa Warmińsko-Mazurskiego.

Przewodniczący Rady Gminy

Zbigniew Wiśniewski

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY NOWE MIASTO LUBAWSKIE NA LATA 2022 – 2025

Opracowanie:

ARCHFOTO TECHNOLOGY Bogusław Okupny

Spis treści

1. Wstęp	2
2. Podstawa prawna opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami	2
3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce	3
4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	26
4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami	27
4.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa	33
4.3. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie powiatu	41
5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	44
5.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy (analiza dokumentów programowych gminy)	44
5.2. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy	56
5.2.1 Charakterystyka geograficzna gminy Nowe Miasto Lubawskie	56
5.2.2 Zarys dziejów obszaru gminy	60
5.2.3 Dziedzictwo niematerialne	70
5.2.4 Infrastruktura kultury, oświatowa i turystyczna	72
5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony	74
5.4. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków	78
5.4.1. Zabytki nieruchome ujęte w Gminnej Ewidencji Zabytków	80
5.4.2. Stanowiska archeologiczne ujęte w Gminnej Ewidencji Zabytków	83
5.5. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy	92
6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy. Analiza szans i zagrożeń	101
7. Założenia programowe	106
7.1. Priorytety, kierunki działań i zadania programu opieki	106
7.2. Kierunki działań programu opieki oraz działania programu	106
8. Instrumentarium realizacji programu opieki nad zabytkami	114
9. Zasady oceny realizacji programu opieki nad zabytkami	114
10. Źródła finansowania programu opieki nad zabytkami	116
11. Bibliografia	120

1. WSTĘP

Przedmiotem opracowania „Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami dla Gminy Nowe Miasto Lubawskie na lata 2022-2025 jest dziedzictwo kulturowe w granicach administracyjnych gminy, zaś jego celem jest określenie zasadniczych kierunków działań inicjowanych przez władze gminy na rzecz ochrony i opieki nad zabytkami znajdującymi się w granicach gminy. Najpełniejszą definicję dziedzictwa kulturowego wypracował Jan Pruszyński (J. Pruszyński, Dziedzictwo kultury Polski. Jego straty i ochrona prawna, t. 1, Kraków 2001, s. 50), stwierdzając, że jest to: „*zasób rzeczy nieruchomych i ruchomych wraz ze związanymi z nimi wartościami duchowymi, zjawiskami historycznymi i obyczajowymi uznawany za godny ochrony prawnej dla dobra społeczeństwa i jego rozwoju oraz przekazania następnym pokoleniom z uwagi na zrozumiałe i akceptowane wartości historyczne, patriotyczne, religijne, naukowe i artystyczne, mające znaczenie dla tożsamości i ciągłości rozwoju politycznego, społecznego i kulturalnego, dowodzenia prawd i upamiętniania wydarzeń historycznych, kultuwowania poczucia piękna i wspólnoty cywilizacyjnej*”.

Celem Programu jest kontynuowanie kompleksowej, wieloletniej strategii opieki nad zabytkami na terenie gminy Nowe Miasto Lubawskie. Program opieki nad zabytkami gminy Nowe Miasto Lubawskie jest narzędziem zarządzania lokalnym dziedzictwem i powinien pomóc w aktywnym zarządzaniu zasobem, jakim jest dziedzictwo kulturowe gminy. Wskazane w programie działania mają za cel poprawę stanu zabytków, ich adaptację i rewaloryzację. Niezwykle istotne jest, aby w działania na rzecz realizacji zadań nakreślonych w programie włączyli się mieszkańcy, poprzez różne formy swojej aktywności zawodowej oraz poza zawodowej. Poprzez działania edukacyjne program powinien też budzić w lokalnej społeczności świadomość wspólnoty kulturowej i znaczenia lokalnych wartości i przede wszystkim budzić poczucie dumy i identyfikację z tak zwaną małą ojczyzną. Program jest dokumentem uzupełniającym w stosunku do innych aktów planowania gminnego.

Niniejszy program został opracowany zgodnie z wytycznymi Narodowego Instytutu Dziedzictwa realizując wymóg art. 87 **Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami** (Dz. U. 2022 poz. 840) oraz dokumentami programowymi o zasięgu ogólnokrajowym oraz wojewódzkim, powiatowym, gminnym.

Wiele elementów budujących Program zaczerpnięto z odpowiednich polityk, programów i planów sektorowych o randze krajowej, wojewódzkiej i powiatowej. Zaproponowane w programie opieki nad zabytkami działania mają pomóc w poprawie substancji zabytkowej, jej rewaloryzacji oraz w upowszechnianiu i promowaniu dziedzictwa kulturowego zaś proponowane rozwiązania odpowiadają ustawowym regulacjom z zakresu ochrony zabytków. W Gminie Nowe Miasto Lubawskie do końca 2021 r. obowiązywał Program Opieki nad Zabytkami sporządzony na lata 2018-2021.

Gminny Program opieki nad zabytkami opracowywany jest w cyklach 4 letnich a z jego realizacji wójt co 2 lata sporządza sprawozdanie, które przedstawia Radzie Gminy.

2. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Obowiązek sporządzenia gminnego programu opieki nad zabytkami wynika z art. 87 ust. 1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. 2022 poz. 840), w którym: *Zarząd województwa, powiatu lub wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza na okres 4 lat odpowiednio wojewódzki, powiatowy lub gminny program opieki nad zabytkami.*

Główne cele wykonania programu opieki nad zabytkami określone zostały w art. 87 ust. 2 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami i są nimi:

- 1) *(uchylony)*
- 2) *uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;*
- 3) *zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;*
- 4) *wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;*
- 5) *podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;*
- 6) *określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;*
- 7) *podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.*

Sposób procedowania z programami opieki nad zabytkami oraz obowiązek sporządzania sprawozdań wynikają z art. 87 ust. 3-5 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami:

3. *Wojewódzki, powiatowy i gminny program opieki nad zabytkami przyjmuje odpowiednio sejmik województwa, rada powiatu i rada gminy, po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków.*
4. *Programy, o których mowa w ust. 3, są ogłaszane w wojewódzkim dzienniku urzędowym.*
5. *Z realizacji programów zarząd województwa, powiatu i wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza, co 2 lata, sprawozdanie, które przedstawia się odpowiednio sejmikowi województwa, radzie powiatu lub radzie gminy.*

3. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej

(Dz. U. nr 78 poz. 483, oraz z 2006 r. nr 200 poz. 1471 oraz z 2009 r. nr 114 poz. 946)

W preambule Konstytucji RP znajduje się zobowiązanie aby przekazać przyszłym pokoleniom wszystko, co cenne z ponad tysiącletniego dorobku. W świetle art. 5 i 6 ust. 1 Konstytucji RP do podstawowych obowiązków państwa działającego za pośrednictwem swych organów należy ochrona dziedzictwa kultury, a w szczególności jego podstawowych materialnych składników, jakimi są zabytki.

Art. 5

Rzeczpospolita Polska strzeże niepodległości i nienaruszalności swojego terytorium, zapewnia wolności i prawa człowieka i obywatela oraz bezpieczeństwo obywateli, strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju.

Trybunał Konstytucyjny w wyroku z dnia 8 października 2007 (K 20/07, OTK-A 2007, nr 9, poz. 102) dokonał wykładni artykułu 5 w części dotyczącej dziedzictwa narodowego, przyjmując w konkluzji, że państwo, realizując zadanie strzeżenia dziedzictwa narodowego musi uwzględniać ograniczenia wynikające z gwarantowanych konstytucyjnie praw obywateli.

Ochrona powinna być rozumiana jako ochrona dla przyszłych pokoleń ale zabytki powinny być współcześnie wykorzystywane w taki sposób (np. badania naukowe), aby nie stanowiło to dla nich zagrożenia i aby nie prowadziło do ich degradacji, uszkodzenia i zniszczenia. W Konstytucji RP

wyrażony został obowiązek stwarzania przez państwo jak najlepszych warunków równego dostępu do dóbr kultury, z poszanowaniem prawa własności.

Art. 6

1. *Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju.*

Przyjmuje się, że dobrami kultury są elementy stanowiące materialny przejaw kulturowej działalności człowieka, a także niematerialny dorobek ludzkości.

Przepisy artykułu 73 Konstytucji kształtują obowiązki państwa w zakresie kultury i stanowią katalog konstytucyjnych praw i wolności kulturalnych.

Art. 73.

Każdemu zapewnia się wolność twórczości artystycznej, badań naukowych oraz ogłaszania ich wyników, wolność nauczania, a także wolność korzystania z dóbr kultury.

Przepisy artykułu 86 Konstytucji nakładają na każdego obywatela obowiązek dbałości o stan środowiska, którego jednym z elementów jest środowisko kulturowe z jego składową, jaką jest dziedzictwo kulturowe.

Art. 86

Każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie. Zasady tej odpowiedzialności określa ustawa.

I. Ustawa z dnia 4 września 1997 r. o działach administracji rządowej
(t.j. Dz. U. z 2021 r. poz. 1893 ze zm.)

W ramach podziału kompetencji między ministrami, dokonanego w ustawie z dnia 4 września 1997 r. o działach administracji rządowej (Dz. U. z 2019 r. poz. 945, ze zm.), wiodącym organem odpowiedzialnym za zadanie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami jest minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego zadania i kompetencje w tym zakresie wykonuje Generalny Konserwator Zabytków.

II. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami
(t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 840 ze zm.)

Podstawowym aktem prawodawczym w dziedzinie ochrony i opieki nad dziedzictwem narodowym jest ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. 2022 poz. 840) - dalej w tekście u.o.z.o.z, która w art.1 określa przedmiot, zakres i formy ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, zasady tworzenia krajowego programu ochrony i opieki nad zabytkami oraz finansowania prac konserwatorskich, restauracyjnych i robót budowlanych przy zabytkach a także organizację organów ochrony zabytków.

W art. 3 u.o.z.o.z. zawarty został zbiór definicji prawnych, wiążących na gruncie wykładni i stosowania prawa. Zawarty w tym artykule słownik definiuje podstawowe pojęcia stosowane dalej w ustawie, które poniżej przytaczamy:

- 1) **zabytek** — *nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową;*
- 2) **zabytek nieruchomy** — *nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości, o których mowa w pkt 1;*
- 3) **zabytek ruchomy** — *rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, o których mowa w pkt 1;*

- 4) **zabytek archeologiczny** — zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem;
- 5) **instytucja kultury wyspecjalizowana w opiece nad zabytkami** — instytucją kultury w rozumieniu przepisów o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej, której celem statutowym jest sprawowanie opieki nad zabytkami;
- 6) **prace konserwatorskie** — działania mające na celu zabezpieczenie i utrwalenie substancji zabytku, zahamowanie procesów jego destrukcji oraz dokumentowanie tych działań;
- 7) **prace restauratorskie** — działania mające na celu wyeksponowanie wartości artystycznych i estetycznych zabytku, w tym, jeżeli istnieje taka potrzeba, uzupełnienie lub odtworzenie jego części, oraz dokumentowanie tych działań;
- 8) **roboty budowlane** — roboty budowlane w rozumieniu przepisów Prawa budowlanego, podejmowane przy zabytku lub w otoczeniu zabytku;
- 9) **badania konserwatorskie** — działania mające na celu rozpoznanie historii i funkcji zabytku, ustalenie użytych do jego wykonania materiałów i zastosowanych technologii, określenie stanu zachowania tego zabytku oraz opracowanie diagnozy, projektu i programu prac konserwatorskich, a jeżeli istnieje taka potrzeba, również programu prac restauratorskich;
- 10) **badania architektoniczne** — działania ingerujące w substancję zabytku, mające na celu rozpoznanie i udokumentowanie pierwotnej formy obiektu budowlanego oraz ustalenie zakresu jego kolejnych przekształceń;
- 11) **badania archeologiczne** — działania mające na celu odkrycie, rozpoznanie, udokumentowanie i zabezpieczenie zabytku archeologicznego;
- 12) **historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny** — przestrzenne założenie miejskie lub wiejskie, zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym ulic lub sieci dróg;
- 13) **historyczny zespół budowlany** — powiązana przestrzennie grupa budynków wyodrębniona ze względu na formę architektoniczną, styl, zastosowane materiały, funkcję, czas powstania lub związek z wydarzeniami historycznymi;
- 14) **krajobraz kulturowy** — postrzegana przez ludzi przestrzeń zawierająca elementy przyrodnicze i wytwory cywilizacji, historycznie ukształtowana w wyniku działania czynników naturalnych i działalności człowieka;
- 15) **otoczenie** — teren wokół lub przy zabytku wyznaczony w decyzji o wpisie tego terenu do rejestru zabytków w celu ochrony wartości widokowych zabytku oraz jego ochrony przed szkodliwym oddziaływaniem czynników zewnętrznych.

Wymieniona w art. 3 pkt 5 u.o.z.o.z. **instytucja kultury wyspecjalizowana w opiece nad zabytkami** – w rozumieniu przepisów ustawy z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (Dz. U. 2020 poz. 194), to podmioty, których celem statutowym i istotą działania jest sprawowanie aktywnej opieki nad zabytkami, Wymienione w art. 3 pkt 6 **prace konserwatorskie** prowadzone przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków wymagają, zgodnie z art. 36 ust. 1 pkt 1 u.o.z.o.z. pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków, wydawanego w postaci decyzji administracyjnej. Zgodnie z postanowieniami art. 49 ust. 2 u.o.z.o.z. wykonanie decyzji nakazującej przeprowadzenie prac konserwatorskich przy zabytku nieruchomym nie zwalnia z obowiązku uzyskania pozwolenia na budowę albo zgłoszenia w przypadkach określonych przepisami ustawy z 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (Dz. U. 2021 poz. 2351 ze zm.).

Wymienione w art. 3 pkt 7 u.o.z.o.z. **prace restauratorskie** prowadzone przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków wymagają, zgodnie z art. 36 ust. 1 pkt 1 u.o.z.o.z. pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków, wydawanego w postaci decyzji administracyjnej.

Wymienione w art. 3 pkt 8 u.o.z.o.z. **roboty budowlane** prowadzone przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków wymagają, zgodnie z art. 36 ust. 1 pkt 1 u.o.z.o.z. pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków, wydawanego w postaci decyzji administracyjnej. Zgodnie z art. 36 ust. 1 pkt 2 wykonywanie robót budowlanych w otoczeniu zabytku wpisanego do rejestru zabytków wymaga pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków, wydawanego w postaci decyzji administracyjnej. Ustawodawca w art. 36 ust. 8 u.o.z.o.z. zwraca uwagę, że uzyskanie pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków na podjęcie robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru nie zwalnia z obowiązku uzyskania pozwolenia na budowę albo zgłoszenia, w przypadkach określonych przepisami prawa budowlanego. Podobnie, zgodnie z treścią art. 49 ust. 2 u.o.z.o.z. wykonanie decyzji nakazującej przeprowadzenia robót budowlanych przy zabytku nieruchomym nie zwalnia z obowiązku uzyskania pozwolenia na budowę albo zgłoszenia, w przypadkach określonych przepisami prawa budowlanego. Wymienione w art. 3 pkt 9 u.o.z.o.z. **badania konserwatorskie** prowadzone przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków wymagają, zgodnie z art. 36 ust. 1 pkt 3 u.o.z.o.z. pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków, wydawanego w postaci decyzji administracyjnej.

Wymienione w art. 3 pkt 10 u.o.z.o.z. **badania architektoniczne** prowadzone przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków wymagają, zgodnie z art. 36 ust. 1 pkt 4 u.o.z.o.z. pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków, wydawanego w postaci decyzji administracyjnej.

Wymienione w art. 3 pkt 11 u.o.z.o.z. **badania archeologiczne** prowadzone przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków wymagają, zgodnie z art. 36 ust. 1 pkt 5 u.o.z.o.z. pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków, wydawanego w postaci decyzji administracyjnej.

W art. 4 i art. 5 u.o.z.o.z. ustawodawca wprowadził rozróżnienie na ochronę i opiekę nad zabytkami, precyzując na czym polega ochrona zabytków w działaniach podejmowanych przez organy administracji publicznej (art. 4) oraz na czym polega opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza.

Art. 4. *Ochrona zabytków polega, w szczególności, na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:*

- 1) *zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;*
- 2) *zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;*
- 3) *udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;*
- 4) *przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;*
- 5) *kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;*
- 6) *uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.*

Tak więc ochrona zabytków to działania podejmowane przez organy administracji publicznej, włączając w to działania władcze, polegające na stosowaniu prawa, których efektem jest wydawanie decyzji administracyjnych. Opieka nad zabytkami to działania faktyczne właścicieli lub posiadaczy oraz także jest to pożądany stan zabytku, który powinien być zagwarantowany przez właściciela lub posiadacza zabytku poprzez zapewnienie określonych w ustawie warunków.

W art. 6 u.o.z.o.z. ustawodawca podał zagregowaną definicję zabytku, która stanowi uszczegółowienie definicji w art. 3 oraz określił, że ochronie i opiece podlegają zabytki bez względu na ich stan zachowania.

Art. 6.

1. *Ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania:*

1) *zabytki nieruchome będące, w szczególności:*

a) *krajobrazami kulturowymi,*

- b) układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,*
 - c) dziełami architektury i budownictwa,*
 - d) dziełami budownictwa obronnego,*
 - e) obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,*
 - f) cmentarzami,*
 - g) parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,*
 - h) miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;*
- 2) zabytki ruchome będące, w szczególności:*
- a) dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,*
 - b) kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,*
 - c) numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,*
 - d) wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,*
 - e) materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz. U. z 2019 r. poz. 1479),*
 - f) instrumentami muzycznymi,*
 - g) wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,*
 - h) przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;*
- 3) zabytki archeologiczne będące, w szczególności:*
- a) pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,*
 - b) cmentarzyskami,*
 - c) kurhanami,*
 - d) relikami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.*
- 2. Ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.*

W art. 7 u.o.z.o.z. ustawa wymienia formy i sposoby ochrony zabytków. Rejestr zabytków jest historycznie najstarszą formą ochrony zabytków utworzoną w 1928 roku. Obecnie rejestr zabytków prowadzony jest na podstawie Obwieszczenie Ministra Kultury, Dziedzictwa Narodowego i Sportu z dnia 20 listopada 2020 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz.U. 2021 poz. 56). Zgodnie z przepisami art. 10 i 11 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, jedynym organem mającym kompetencje dokonywania wpisów do rejestru jest właściwy terytorialnie wojewódzki konserwator zabytków. Podstawą wpisu do rejestru zabytków jest decyzja administracyjna wydana przez wojewódzkiego konserwatora zabytków. Z wnioskiem o wpis może wystąpić właściciel zabytku oraz użytkownik wieczysty gruntu, na którym znajduje się zabytek. Także wojewódzki konserwator zabytków ma prawo wszczęcia postępowania o wpis zabytku nieruchomego do rejestru zabytków. Przepisy ustawy nakazują informowanie obywateli o wszczęciu postępowania w sprawie wpisania zabytku do rejestru, m. in. na stronie podmiotowej Biuletynu Informacji Publicznej starostwa powiatowego, na obszarze którego zabytek się znajduje. Starosta w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków może umieszczać na zabytku

nieruchomym wpisanym do rejestru znak informujący o ochronie obiektu. Wzór i wymiary znaku określa rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków. Należy podkreślić, że choć umieszczenie znaku jest fakultatywne to stanowi on ważną formę budowania świadomości społecznej i zasadne jest oznakowanie wszystkich obiektów będących w rejestrze zabytków. Bardzo istotny jest zakaz prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich, robót budowlanych a także podejmowanie innych działań, które mogłyby doprowadzić do zniszczenia zabytku, wobec którego wszczęte jest postępowanie o wpisaniu do rejestru zabytków. Zakaz ten dotyczy również robót budowlanych, co do których zostało już wydane pozwolenie na budowę oraz innych działań określonych w decyzjach pozwalających na ich prowadzenie. Działania te mają na celu udzielenie tymczasowej ochrony zabytkom nieruchomym przed uprawomocnieniem się decyzji o wpisaniu do rejestru.

Zabytek wpisany do rejestru w razie spełnienia określonych przesłanek może zostać z tego rejestru skreślony, co jest równoznaczne z pozbawieniem go ochrony konserwatorskiej. Podstawy skreślenia zabytku z rejestru określone są w art. 13 u.o.z.o.z. i należą do nich: zniszczenie zabytku w stopniu powodującym utratę jego wartości historycznej, artystycznej lub naukowej, zakwestionowanie wartości będącej podstawą wpisu do rejestru zabytków w nowych ustaleniach naukowych oraz wpisanie zabytku na Listę Skarbów Dziedzictwa, wpisanie zabytku do inwentarza muzeum bądź jego wejście w skład narodowego zasobu bibliotecznego

Wszelkie prace i badania prowadzone przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków wymagają pozwoleń, mających charakter decyzji administracyjnej, wydawane są na podstawie art. 36 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, przez właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Ustawa z 10 lipca 2015 r. o zmianie u.o.z.o.z. (Dz. U. 2016 r. poz. 1330) wprowadziła nową formę ochrony zabytków jaką jest wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa, na której znajdują się zabytki ruchome o szczególnej wartości dla dziedzictwa kulturowego.

Najbardziej prestiżową formą ochrony zabytków jest uznanie za pomnik historii, zgodnie bowiem z art. 15 ust. 1 u.o.z.o.z. Prezydent RP, na wniosek ministra do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, który po zasięgnięciu obligatoryjnie opinii Rady Ochrony Zabytków, w drodze rozporządzenia uznaje za pomnik historii zabytek nieruchomy wpisany do rejestru zabytków lub park kulturowy o szczególnej wartości dla kultury, określając jego granice. Zabytki uznane za pomniki historii mogą być zgłaszane do wpisania na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego (art. 15 ust. 4 u.o.z.o.z.).

Park kulturowy jest jedyną formą wskazującą na ochronę krajobrazu kulturowego – jego utworzenie należy do kompetencji rady gminy, po zasięgnięciu opinii właściwego konserwatora zabytków. W intencji ustawodawców celem parku kulturowego powinno być zachowanie i kultywowanie regionalnych tradycji kulturowych, w tym regionalnego budownictwa. Dla społeczności lokalnych może to mieć olbrzymie znaczenie, chociażby dla rozwoju tzw. turystyki kulturowej. Park kulturowy przekraczający granice gminy może być utworzony na podstawie zgodnych uchwał rad gmin (związku gmin), na których terenie ma być utworzony.

Należy podkreślić, że rada gminy powinna w uchwale o ustanowieniu parku kulturowego dokładnie określić jego granice. Jak wskazuje wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z 7 lipca 2007 (II OSK 1487/07) ograniczenie się do pokaźnej grubości kreski wyznaczającej granice przy relatywnie małej skali planu jest prawnie wadliwe. Z kolei wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Krakowie z 18 grudnia 2007 r. (III SA/Kr 569/07) wskazuje na konieczność należytego uzasadnienia, to jest wskazywać na elementy kulturowe w obejmowanym ochroną krajobrazie. Skutkiem ustanowienia parku kulturowego jest obowiązek sporządzenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego oraz planu ochrony parku kulturowego dla danego obszaru.

Plan ochrony sporządza wójt w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków a następnie jest on zatwierdzany przez radę gminy.

Zgodnie z art. 7 u.o.z.o.z. jedną z form ochrony jest ustalenie ochronne w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego, co w art. 18 u.o.z.o.z. zostało przełożone na ogólne zobowiązanie do ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, do uwzględnienia m. in. przy sporządzaniu i aktualizacji miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. Z kolei w art. 19 u.o.z.o.z. doprecyzowuje, że w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego powinno się uwzględniać w szczególności ochronę zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków i ich otoczenia oraz potrzeby innych zabytków nieruchomych znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków i parków kulturowych. O ustaleniu ochrony w miejscowym planie zagospodarowania jako odrębnej formy ochrony zabytków możemy mówić wyłącznie w odniesieniu do stref ochrony konserwatorskiej, które wymienia art. 19 ust. 3 u.o.z.o.z. W strefie ochrony konserwatorskiej obowiązują określone ograniczenia, nakazy i zakazy wniesione ustaleniami planu i strefa nie musi pokrywać się z obszarami wpisanymi do rejestru zabytków.

W piśmiennictwie prawniczym, w związku z zapisami ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami funkcjonuje termin „nienazwanych form ochrony zabytków”, który pojawił się np. w odniesieniu do gminnej ewidencji zabytków, w związku z przypisanymi tej ewidencji skutkami prawnymi. Pomimo nieujęcia gminnej ewidencji zabytków w art. 7 u.o.z.o.z. to może być ona kwalifikowana jako forma ochrony zabytków. Drugim przykładem „nienazwanej formy ochrony zabytków” mogą być umowy, o których mowa w art. 26 u.o.z.o.z., albowiem w treści umów sprzedaży, zamiany, darowizny lub dzierżawy zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków, stanowiącego własność Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego, należy nałożyć, jeżeli stan zachowania zabytku tego wymaga, na nabywcę lub dzierżawcę obowiązek przeprowadzenia w określonym terminie niezbędnych prac konserwatorskich przy tym zabytku. W takim przypadku źródłem obowiązków nie są prawa powszechne ale umowa cywilno-prawna zawierana pomiędzy Skarbem Państwa bądź jednostką samorządu terytorialnego a nabywcą.

Art. 7. Formami ochrony zabytków są:

- 1) wpis do rejestru zabytków;
- 1a) wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa;
- 2) uznanie za pomnik historii;
- 3) utworzenie parku kulturowego;
- 4) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Z wpisaniem zabytku na Listę Skarbów Dziedzictwa wiążą się dla właściciela określone obowiązki: będzie on zobowiązany powiadomić ministra w przypadku uszkodzenia, zniszczenia, zaginięcia lub kradzieży, zagrożenia dla zabytku, zmiany miejsca przechowywania zabytku (art. 28 ust. 2 u.o.z.o.z.), a szczegółowe wymagania co do standardów ochrony zabytku zostaną określone w rozporządzeniu.

Dysponent zabytku wpisanego na Listę Skarbów Dziedzictwa będzie mógł ubiegać się o przyznanie dotacji celowej na dofinansowanie prac konserwatorskich czy restauratorskich, dotację celową na zabezpieczenie pomieszczenia, gdzie przechowywany jest zabytek, a także do wnioskowania do ministra o przechowanie zabytku w pomieszczeniu należącym do państwowej instytucji kultury (art. 37 i ust. 4).

Jednostkom samorządu terytorialnego powierzono troskę o zachowanie krajobrazów kulturowych. W art. 16 gminy uzyskały kompetencje wprowadzenia właściwej formy ochrony, czyli tworzenia parków kulturowych. Park kulturowy służy ochronie przestrzeni o wartości kulturowej jako całości, co nie wymusza aby znajdowały się na nim obiekty zabytkowe. Przeniesienie punktu ciężkości ochrony krajobrazu kulturowego poprzez powoływanie parków kulturowych na poziom gmin było przedsięwzięciem ryzykownym. Głównym czynnikiem hamującym powoływanie przez gminy parków była i jest obawa samorządów przed wprowadzaniem jakichkolwiek form ochrony ograniczających swobodę inwestowania. Wydaje się, że organy administracji państwowej powinny podjąć szeroko zorganizowaną i przemyślaną edukację oraz akcję propagandową skierowaną do władz samorządowych ale także przejęcie ciężaru finansowania sfery organizacyjnej (np. sporządzenie planu ochrony) parków kulturowych. Przy sporządzaniu planu ochrony dopomóc mogą zarządy parków krajobrazowych, których celem jest także ochrona krajobrazu kulturowego.

Art. 16

1. *Rada gminy, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, na podstawie uchwały, może utworzyć park kulturowy w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej.*

Zgodnie z art. 17 u.o.z.o.z. na chronionym terenie parku kulturowego lub na jego części mogą być ustanowione zakazy i ograniczenia.

Art. 17.

1. *Na terenie parku kulturowego lub jego części mogą być ustanowione zakazy i ograniczenia dotyczące:*
 - 1) *prowadzenia robót budowlanych oraz działalności przemysłowej, rolniczej, hodowlanej, handlowej lub usługowej;*
 - 2) *zmiany sposobu korzystania z zabytków nieruchomych;*
 - 3) *umieszczania tablic, napisów, ogłoszeń reklamowych i innych znaków niezwiązanych z ochroną parku kulturowego, z wyjątkiem znaków drogowych i znaków związanych z ochroną porządku i bezpieczeństwa publicznego, z zastrzeżeniem art. 12 ust. 1;*
 - 3a) *zasad i warunków sytuowania obiektów małej architektury;*
 - 4) *składowania lub magazynowania odpadów.*

W art. 18 i 19 u.o.z.o.z. ustawodawca wskazuje na obowiązek uwzględniania ochrony zabytków i opieki nad zabytkami oraz zapisów zawartych w gminnych programach opieki nad zabytkami przy sporządzaniu i aktualizacji strategii rozwoju gminy, studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego.

Art. 18

1. *Ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się przy sporządzaniu i aktualizacji strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, planu zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, strategii rozwoju ponadlokalnego, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego*

2. W strategiach, analizach, planach i studiach, o których mowa w ust. 1, w szczególności:
 - 1) uwzględnia się krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
 - 2) określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu;
 - 3) ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami.

Art. 19

1. W studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego uwzględnia się, w szczególności ochronę:
 - 1) zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
 - 2) innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;
 - 3) parków kulturowych.
- 1a. W decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego uwzględnia się w szczególności ochronę:
 - 1) zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
 - 2) innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków.
- 1b. W uchwale określającej zasady i warunki sytuowania obiektów małej architektury, tablic i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń uwzględnia się w szczególności:
 - 1) ochronę zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
 - 2) ochronę zabytków nieruchomych, innych niż wymienione w pkt 1, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;
 - 3) wnioski i rekomendacje audytów krajobrazowych oraz plany ochrony parków krajobrazowych.
2. W przypadku, gdy gmina posiada gminny program opieki nad zabytkami, ustalenia tego programu uwzględnia się w studium i planie, o których mowa w ust. 1.
3. W studium i planie, o których mowa w ust. 1, ustala się, w zależności od potrzeb, strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków.

W art. 20 u.o.z.o.z. wskazuje się na konieczność uzgadniania z wojewódzkim konserwatorem zabytków projektów i zmian miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego.

Art.20.

Projekty i zmiany planu zagospodarowania przestrzennego województwa oraz miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego podlegają uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków w zakresie kształtowania zabudowy i zagospodarowania terenu.

W art. 21 i 22 u.o.z.o.z. ustawodawca wskazuje na rangę ewidencji zabytków jako źródła sporządzania gminnych programów opieki nad zabytkami. Ewidencje zabytków są podstawą działań ochronnych, niezależnie od rejestru zabytków, który kwalifikuje do ochrony prawnej. Zgodnie z obowiązującymi przepisami ewidencja stanowi podstawę do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy. Podstawową rolę odgrywa w tym zakresie gminna ewidencja zabytków, do której prowadzenia zobowiązani są wójtowie, burmistrzowie i prezydenci. Gminna Ewidencja Zabytków nie jest zbiorem zamkniętym, ustawodawca dał możliwość dopisywania do niej zabytków, po uzgodnieniu z konserwatorem zabytków – inicjatywa należy do wójtów, burmistrzów i prezydentów miast. Włączenie zabytku nieruchomego do ewidencji nie wymaga zgody właściciela tego zabytku.

Należy podkreślić, że włączenie do wojewódzkiej ewidencji zabytków karty ewidencyjnej zabytku ruchomego może nastąpić za zgodą właściciela tego zabytku.

W art. 21 i 22 u.o.z.o.z. ustawodawca wskazuje, że do kompetencji ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego należy określenie w drodze rozporządzenia sposobu prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków.

Art. 21.

Ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy.

Art. 22.

- 1. Generalny Konserwator Zabytków prowadzi krajową ewidencję zabytków w formie zbioru kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się w wojewódzkich ewidencjach zabytków.*
- 2. Wojewódzki konserwator zabytków prowadzi wojewódzką ewidencję zabytków w formie kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się na terenie województwa.*
- 3. Włączenie karty ewidencyjnej zabytku ruchomego niewpisanego do rejestru do wojewódzkiej ewidencji zabytków może nastąpić za zgodą właściciela tego zabytku.*
- 4. Wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy.*
- 5. W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:*
 - 1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru;*
 - 2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;*
 - 3) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.*
- 6. Właściwy dyrektor urzędu morskiego prowadzi ewidencję zabytków znajdujących się na polskich obszarach morskich w formie zbioru kart ewidencyjnych.*

W artykułach od 25 do 37 u.o.z.o.z. ustawodawca precyzyjnie określa sposób zagospodarowania zabytków, prowadzenie badań przy zabytkach, prowadzenie prac i robót oraz podejmowania innych działań przy zabytkach. Zgodnie z art. 25 u.o.z.o.z. zagospodarowanie zabytku wpisanego do rejestru zabytków na cele użytkowe wymaga posiadania uzgodnionej dokumentacji.

Artykuł 26 u.o.z.o.z. nakłada na właścicieli zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków, którymi są Skarb Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego obowiązek zawarcia w umowach sprzedaży, zamiany, darowizny lub dzierżawy obowiązku przeprowadzenia prac konserwatorskich przy tym zabytku. Z tego powodu artykuł ten jest często cytowany jako przykład „nienazwanej form ochrony zabytków”.

Zgodnie z art. 27 u.o.z.o.z. na wniosek właściciela lub posiadacza zabytków wojewódzki konserwator zabytków przedstawia w formie pisemnej zalecania konserwatorskie. Przepis ten pozostaje w związku z art. 108 u.o.z.o.z., który wprowadza odpowiedzialność karną za zniszczeniu lub uszkodzeniu zabytku oraz niezabezpieczenie zabytku w należyty sposób przed jego uszkodzeniem lub zniszczeniem (art. 110 u.o.z.o.z.).

Artykuł 28 u.o.z.o.z. nakłada obowiązek informacyjny na właściciela lub posiadacza zabytku wpisanego do rejestru lub wojewódzkiej ewidencji zabytków, z precyzyjnym podaniem ram czasowych w jakich ten obowiązek musi zostać wypełniony, w zależności od występującego zdarzenia. Od dnia 1 stycznia 2018 r. właściciel lub posiadacz zabytku wpisanego do rejestru lub zabytku znajdującego się w wojewódzkiej ewidencji zabytków ma obowiązek zawiadomić wojewódzkiego konserwatora zabytków o uszkodzeniu, zniszczeniu, zaginięciu lub kradzieży zabytku oraz zagrożeniu dla zabytku, nie później niż w terminie 14 dni od dnia powzięcia wiadomości o wystąpieniu zdarzenia. Dotychczas

przepis zobowiązywał do niezwłocznego przekazania informacji służbom konserwatorskim, co uniemożliwiało jednoznaczne określenie, w jakim terminie obowiązek ten powinien zostać wykonany.

Zgodnie z art. 32 ust. 1 pkt 3 u.o.z.o.z. wójt przyjmuje zawiadomienie o znalezieniu w trakcie prowadzenia robót budowlanych lub ziemnych przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, że jest on zabytkiem i zgodnie z art. 32 ust. 2 u.o.z.o.z. przyjmujący zawiadomienie wójt ma obowiązek niezwłocznie przekazać zawiadomienie (w terminie nie dłuższym niż 3 dni) właściwemu wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków.

Zgodnie z art. 33 ust. 1 u.o.z.o.z. wójt przyjmuje zawiadomienie o przypadkowym znalezieniu przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, że jest on zabytkiem archeologicznym i zgodnie z art. 33 ust. 2 przyjmujący zawiadomienie wójt ma obowiązek niezwłocznie przekazać zawiadomienie (w terminie nie dłuższym niż 3 dni) właściwemu wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków. Zgodnie z art. 34 osobom, które odkryły bądź przypadkowo znalazły zabytek archeologiczny, przysługuje nagroda.

Zgodnie z art. 36 ust. 1 pkt. 12 u.o.z.o.z. ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, prowadzenie poszukiwań zabytków może się odbywać na podstawie pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków. Dokument ten wydaje się na wniosek osób fizycznych albo jednostek organizacyjnych zamierzających prowadzić poszukiwania (art. 36 ust. 7 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami), złożony do wojewódzkiego konserwatora zabytków lub do dyrektora urzędu morskiego właściwego dla miejsca prowadzenia poszukiwań. Wszelkie pozyskane w trakcie poszukiwań zabytki archeologiczne stanowią zgodnie z art. 35 ust. 2 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami własność Skarbu Państwa i muszą zostać niezwłocznie przekazane wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków. Również pozostałe kategorie zabytków, znalezione w takich okolicznościach, że poszukiwanie właściciela byłoby oczywiście bezcelowe, stają się zgodnie z art. 189 *Kodeksu cywilnego* (Dz. U. 2020 r. poz. 1740), zwanego dalej kodeksem cywilnym, własnością Skarbu Państwa, a znalazca obowiązany jest je niezwłocznie wydać właściwemu staroście.

Nielegalne poszukiwania ukrytych lub porzuconych zabytków przy użyciu wszelkiego rodzaju urządzeń elektronicznych oraz sprzętu do nurkowania będą uznawane za przestępstwa zagrożone karą ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2 (art. 109c wprowadzony nowelizacją ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, obowiązującą od 1 stycznia 2018 r.). Nie należy wydobywać z ziemi żadnych zabytkowych przedmiotów ani odsłaniać archeologicznych obiektów czy otaczających ich nawarstwień. Działania takie niosą za sobą ryzyko zniszczenia cennych kulturowo stanowisk archeologicznych. Kluczowym dla ich ochrony jest zachowanie nawarstwień ziemnych i wzajemnych układów przestrzennych artefaktów i śladów działalności ludzkiej. To właśnie one pozwalają na określenie datowania zabytku, jego powiązań z działalnością człowieka, a także na wskazanie okoliczności, w jakich dany zabytek funkcjonował, czyli właściwe odtworzenie wydarzeń z przeszłości. Poprawna analiza kontekstu archeologicznego jest możliwa wyłącznie podczas profesjonalnie wykonanych badań, prowadzonych przez archeologów.

W art. 36 u.o.z.o.z. wymienia katalog prac i inicjatyw wymagających wydania pozwolenia. Postępowanie administracyjne prowadzone w sprawie wydawanych pozwoleń może być wszczęte wyłącznie na wniosek uprawnionej osoby fizycznej lub jednostki organizacyjnej posiadającej tytuł prawny do zabytku wpisanego do rejestru wynikający z prawa własności, użytkowania wieczystego, trwałego zarządu albo ograniczonego prawa rzeczowego lub stosunku zobowiązaniowego. Za istotną zmianę obowiązującą od 1 stycznia 2018 należy uznać doprecyzowanie art. 36 ust. 1 pkt 11 u.o.z.o.z., w którym dodano, że pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków wymaga usunięcie drzew i krzewów z terenu nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków. Wyjątkiem będzie jedynie prowadzenie akcji ratowniczej przez właściwe służby powołane do niesienia pomocy osobom w przypadku zagrożenia życia lub zdrowia. Niezależnie od formy własności terenu, wymagane będzie jedno pozwolenie wojewódzkiego konserwatora zabytków, zamiast dotychczasowych dwóch,

wynikających z odmiennych ustaw. Ochrona zieleni na terenach zabytkowych dotyczyć będzie parków, ogrodów, cmentarzy i innych form zieleni na obszarach wpisanych do rejestru zabytków.

Tryb wydawania pozwoleń, wymagania formalne wniosku zostały uregulowane w rozporządzeniu Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 22 czerwca 2017 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (t.j. Dz.U. 2021 poz. 81).

Decyzja administracyjna wywiera skutki prawne z chwilą kiedy staje się ostateczna, a zgodnie z art. 16 kodeksu postępowania administracyjnego decyzje, od których nie służy odwołanie lub wnioski o ponowne rozpatrzenie sprawy, są ostateczne. Odwołanie nie przysługuje:

- Od decyzji wydanej przez organ I instancji, jeżeli upłynął dla strony czternastodniowy termin do wniesienia odwołania;
- Od decyzji wydanej przez organ II instancji.

W przypadku spraw z zakresu ochrony zabytków organem II instancji (czyli odwoławczym) jest Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

W tym miejscu należy wspomnieć, że nowelizacja ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, jaka weszła w życie 1 stycznia 2018 r. wprowadziła katalog administracyjnych kar pieniężnych i zasad ich wymierzania w zdecydowanej większości przypadków za łamanie postanowień art. 36 u.o.z.o.z. Kary pieniężne będą nakładane na właścicieli lub posiadaczy zabytków m.in. w przypadku:

- niepowiadomienia odpowiednich organów o uszkodzenie, zniszczeniu, zaginięciu, kradzieży zabytku,
- niepowiadomienia o zagrożeniu dla zabytku,
- niepowiadomienia o zmianie miejsca przechowywania zabytku ruchomego,
- niepowiadomienia o zmianach dotyczących stanu prawnego zabytku,
- utrudniania lub uniemożliwiania dostępu do zabytku organowi ochrony zabytków,
- podjęcia jakichkolwiek działań przy zabytku wymagających pozwolenia konserwatora bez tego pozwolenia (np. poszukiwania za pomocą elektronicznych urządzeń, wydobywania zabytków archeologicznych z ziemi).

Wysokość kar pieniężnych jest różna i waha się w granicach od 500 zł, do 500 000 zł. Przy wymierzaniu kar administracyjnych zastosowanie będą miały zasady określone w kodeksie postępowania administracyjnego, które weszły w życie w czerwcu 2017 r. Pobierane kary będą zasilały powołany ustawą Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków.

Zgodnie z art. 49 i 50 u.o.z.o.z. Wojewódzki konserwator zabytków w konkretnych sytuacjach może wydać decyzję nakazującą przeprowadzenie prac konserwatorskich lub robót budowlanych oraz określa sposób wyceny i egzekucji w przypadku wykonania zastępczych prac konserwatorskich lub robót budowlanych.

Zgodnie z art. 71 ust. 1 i ust. 2 u.o.z.o.z. sprawowanie opieki nad zabytkami, co do których tytuł prawny posiada gmina, należy do gminy, włączając w to finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych. Jest to zadanie własne jednostki samorządu terytorialnego.

Zgodnie z art. 73 u.o.z.o.z. gmina będąca właścicielem, posiadaczem bądź posiadającą w trwałym zarządzie zabytek wpisany do rejestru zabytków może ubiegać się o dotację na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub budowlanych przy tym zabytku.

Art. 74 u.o.z.o.z. stanowi, że dotacja może być udzielona przez ministra do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego oraz wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Szczegółowe zasady udzielania dotacji zawarte są w artykułach 75-78 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Artykuł 81 u.o.z.o.z. reguluje możliwość udzielania dotacji na prace restauratorskie, konserwatorskie i budowlane na zasadach określonych w uchwale podjętej przez organ stanowiący gminy. Pozytywną zmianą wprowadzoną 9 września 2017 jest możliwość przyznawania dotacji ze środków publicznych na remonty obiektów ujętych w gminnej ewidencji zabytków (art. 81). Dotychczas na taką pomoc mogli liczyć tylko właściciele zabytków wpisanych do rejestru, a więc najbardziej wartościowych i objętych większą ochroną niż te z ewidencji. Ewidencja wiązała się dotąd tylko z ograniczeniami. Właściciele ujętych w niej budynków musieli konsultować z konserwatorem planowane przebudowy i rozbudowy, a w zamian nic nie otrzymywali.

Dofinansowanie prac przy obiektach wpisanych do rejestru zabytków jest zadaniem administracji publicznej (art. 82 u.o.z.o.z.).

W art. 82a u.o.z.o.z. uregulowano udzielanie i rozliczanie dotacji przez ministra do spraw ochrony dziedzictwa narodowego w sytuacji gdy, planowane koszty badań archeologicznych i ich dokumentacji przekraczają określony w ustawie poziom, lub gdy nastąpi niespodziewane odkrycie nieznanego wcześniej zabytku archeologicznego.

Art. 83a u.o.z.o.z. reguluje finansowanie niezbędnych wydatków na pokrycie wyposażenia pomieszczenia i zabezpieczenia technicznego pomieszczenia, w którym będzie przechowywany zabytek wpisany na Listę Skarbów Dziedzictwa.

Od 1 stycznia 2018 r. dodano art. 83b do ustawy o ochronie zabytków, na podstawie którego został utworzony Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków. Jest to fundusz celowy, a jego środki będą przeznaczane na dofinansowanie nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich lub restauratorskich przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa, a przy zabytku wpisanym do rejestru również na dofinansowanie robót budowlanych. Przychodem Funduszu mają być kary pieniężne, o których mowa w art. 107a-107e ustawy.

Artykuł 87 u.o.z.o.z. reguluje obowiązki gminy w zakresie sporządzania w cyklach 4 letnich gminnych programów opieki nad zabytkami

Katalog zadań własnych gminy w zakresie ochrony dziedzictwa narodowego został rozszerzony na mocy art. 93 ust. 4 u. o. z. o. z. i należą do nich:

- 1) utworzenie parku kulturowego (art. 16 ust. 1 i 5 u.o.z.o.z.);
- 2) sporządzenie i zatwierdzenie planu ochrony parku kulturowego (art. 16 ust. 3 u.o.z.o.z.);
- 3) utworzenie jednostki organizacyjnej do zarządzania parkiem kulturowym (art. 16 ust. 4 u.o.z.o.z.);
- 4) prowadzenie gminnej ewidencji zabytków (art. 22 ust. 4 u.o.z.o.z.);
- 5) przekazanie wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków przyjętego zawiadomienia o dokonaniu w trakcie prowadzenia robót budowlanych lub ziemnych odkrycia przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, że jest on zabytkiem (art. 32 ust. 2 u.o.z.o.z.);
- 6) przekazanie wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków przyjętego zawiadomienia o przypadkowym znalezieniu przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, że jest on zabytkiem archeologicznym (art. 33 ust. 2 u.o.z.o.z.);
- 7) sporządzenie gminnego programu opieki nad zabytkami (art. 87 ust. 1 u.o.z.o.z.).

Art. 89 u.o.z.o.z. stanowi, że organami ochrony zabytków w Polsce są:

Art. 89. Organami ochrony zabytków są:

- 1) minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje Generalny Konserwator Zabytków;
- 2) wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje wojewódzki konserwator zabytków.

Artykuł 96 u.o.z.o.z. stanowi podstawę aktów współdziałania niezależnych podmiotów w celu wspólnej, efektywnej realizacji zadań administracyjnych w dziedzinie spraw kultury i ochrony dziedzictwa kulturowego, dając możliwość tworzenia porozumień administracyjnych.

Przepis ten pozwala na zlecanie zadań z zakresu ochrony zabytków, które należą do zadań administracji rządowej, do wykonania organom administracji samorządowej. Wyjątkiem są sprawy dotyczące prowadzenia rejestru i wojewódzkiej ewidencji zabytków oraz wydawanie decyzji w tym zakresie, które należą do wyłącznej kompetencji wojewódzkich konserwatorów zabytków. Wojewoda, na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, będzie mógł powierzyć, w drodze porozumienia, prowadzenie niektórych spraw z zakresu swojej właściwości, w tym wydawanie decyzji administracyjnych, gminom, powiatom, związkom gmin, związkom powiatów, związkom powiatowo-gminnym albo związkom metropolitalnym, położonym na terenie województwa. W takim przypadku gmina przyjmując zadanie, będzie miała obowiązek utworzenia w strukturze administracyjnej stanowiska gminnego konserwatora zabytków.

Od 1 stycznia 2018 r. ustawa zastępuje dotychczasowy, oparty o prawo wykroczeń, system ochrony prawnej zabytków, systemem administracyjnych kar pieniężnych. Do ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wprowadzony został nowy rozdział dotyczący administracyjnych kar pieniężnych. Naruszenia przepisów ustawy, w zależności od ich rodzaju, zagrożone będą administracyjnymi karami pieniężnymi od 500 zł do 500 000 zł. I tak art. 107a dotyczy kar za niepowiadomienie o zmianach stanu zachowania zabytku, o których mowa w art. 28 ustawy o ochronie zabytków. Obowiązek informacyjny spoczywa na właścicielu lub posiadaczu zabytku wpisanego na Listę Skarbów Dziedzictwa albo wpisanego do rejestru, lub innego zabytku znajdującego się w wojewódzkiej ewidencji zabytków (a więc również zabytku nieruchomego, ujętego w gminnej ewidencji zabytków). Naruszenie wskazanego obowiązku stanowiło dotychczas wykroczenie, o którym mowa w art. 113 u.o.z.o.z. Z kolei art. 107c u.o.z.o.z. wprowadza kary pieniężne względem osób uniemożliwiających lub utrudniających dostęp do zabytku organowi ochrony zabytków, wykonującemu uprawnienia wynikające z ustawy. Art. 107d u.o.z.o.z. wprowadza kary pieniężne względem właściciela lub zarządcy obiektu, który działał bez zalecenia bądź pozwolenia konserwatorskiego, np. na prowadzenie prac budowlanych czy rozbiórkę, będzie narażony na sankcję administracyjną. Kary administracyjne nakładane przez wojewódzkiego konserwatora zabytków będą podlegały miarkowaniu zgodnie z nowymi przepisami kodeksu postępowania administracyjnego. W uzasadnionych przypadkach będzie można od nich odstąpić, a wysokość kary będzie zależała od wartości zabytku czy sytuacji finansowej właściciela. Wpływy z kar pieniężnych zasilają Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków.

Potrzeba zapewnienia większej skuteczności przepisów z zakresu ochrony zabytków przesądziła o zmianie charakteru czynu określonego dotychczas w art. 111 u.o.z.o.z.. Zgodnie z obowiązującym od 1 stycznia 2018 roku brzmieniem art. 109c u.o.z.o.z. poszukiwanie ukrytych lub porzuconych zabytków bez pozwolenia albo wbrew warunkom pozwolenia, w tym przy użyciu wszelkiego rodzaju urządzeń elektronicznych i technicznych oraz sprzętu do nurkowania, stanowi przestępstwo zagrożone karą grzywny, ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2. Dotychczas wykroczenie zostało przekształcone w przestępstwo. Potrzeba zmiany w tym zakresie wynika z narastającego problemu nielegalnych poszukiwań zabytków, w tym zabytków archeologicznych. Zaostrzenie karania za nielegalne poszukiwania zabytków ma zapewnić skuteczną ochronę zabytków archeologicznych.

Akty wykonawcze do ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami

Ustawa z 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami jest uzupełniona o wydane akty wykonawcze, jakimi są na gruncie prawa polskiego rozporządzenia:

- rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków (Dz.U. 2004 Nr 30, poz. 259),
- rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 1 kwietnia 2004 r. w sprawie nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych (Dz.U. Nr 71, poz. 650),
- rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 kwietnia 2004 r. w sprawie organizacji wojewódzkich urzędów ochrony zabytków (Dz.U. Nr 75, poz. 706),
- rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 27 kwietnia 2004 r. w sprawie Polskiego Komitetu Doradczego (Dz.U. Nr 102, poz. 1066),
- rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 10 maja 2004 r. w sprawie rzeczoznawców Ministra Kultury w zakresie opieki nad zabytkami (Dz.U. Nr 124, poz. 1302),
- rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 12 maja 2004 r. w sprawie odznaki "Za opiekę nad zabytkami" (Dz.U. Nr 124, poz. 1304 ze zm.),
- rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz.U. Nr 212, poz. 2153),
- rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 lutego 2011 r. w sprawie wzorów dokumentów oceny wskazującej czas powstania zabytku, wyceny zabytku oraz potwierdzenia wwozu zabytku na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. Nr 50, poz. 256),
- rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 kwietnia 2011 r. w sprawie wywozu zabytków za granicę (Dz.U. Nr 89, poz. 510),
- rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz.U. Nr 113, poz. 661 ze zm.) oraz Obwieszczenie Ministra Kultury, Dziedzictwa Narodowego i Sportu z dnia 20 listopada 2020 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (t.j. Dz.U. 2021 poz. 56)
- rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 stycznia 2014 r. w sprawie dotacji na badania archeologiczne (Dz. U. poz. 110),
- rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 19 sierpnia 2015 r. w sprawie krajowego rejestru utraconych dóbr kultury (Dz. U.poz. 1275),
- rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (t.j. Dz. U. 2021 poz. 81).
- rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. U. poz. 1674).

III. Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. 2022 poz. 583).

Samorząd gminy ponosi współodpowiedzialność za zachowanie dóbr kultury, co wynika z ustawy samorządowej jak i ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. W świetle art. 7 ust. 1 pkt 9 ustawy o samorządzie gminnym: do zadań własnych gminy należą sprawy kultury, w tym bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, a w myśl art. 7 ust. 1 pkt 13: cmentarzy gminnych. Obowiązek opieki nad zabytkami wynika zaś z art. 5 i art. 71 pkt. 2 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Gminie przysługuje prawo pierwokupu w wypadku sprzedaży nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków lub prawo użytkowania wieczystego takiej nieruchomości, co wynika z art. 109 ust. 1 pkt 4 ustawy z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (t.j. Dz. U. 2021 poz. 1899).

IV. Ustawa z 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. 2022 poz. 503).

Na mocy ustawy planowanie i zagospodarowanie przestrzenne musi uwzględnić wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego, zabytków oraz dóbr kultury współczesnej:

- zgodnie z art. 1 ust. 2 pkt 4 planowanie i zagospodarowanie przestrzenne musi uwzględniać wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej;
- w art. 10. ust. 1 pkt 4 ustawa określa, że w studium uwzględnia się uwarunkowania wynikające w szczególności ze stanu dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej;
- w art. 10 ust. 2 pkt 4 w studium określa się w szczególności obszary i zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej;
- artykuł 11 stanowi że studium musi zostać zaopiniowane przez właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków.

W miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego będącym aktem prawa miejscowego ustawa nakazuje obecność następujących elementów:

- w art. 15 ust. 2 pkt 3, 3a, 4 – obowiązkowe określenie zasad ochrony środowiska, przyrody i krajobrazu, dziedzictwa kulturowego i zabytków, w tym krajobrazów kulturowych oraz dóbr kultury współczesnej;
- w art. 15 ust. 3 pkt 6 – określa się granice pomników zagłady oraz ich stref ochronnych, a także ograniczenia dotyczące prowadzenia na ich terenie działalności gospodarczej, określone w ustawie z dnia 7 maja 1999 r. o ochronie terenów byłych hitlerowskich obozów zagłady.

V. Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (Dz. U. 2021 poz. 2351 ze zm.).

W myśl art. 2 ust. 2 pkt 3 ustawy prawo budowlane przepisy ustawy nie naruszają przepisów odrębnych, a w szczególności o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w odniesieniu do obiektów i obszarów wpisanych do rejestru zabytków oraz obiektów i obszarów objętych ochroną konserwatorską na podstawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego.

VI. Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska (Dz. U. 2021 poz. 1973 ze zm.).

W dziale IV traktującym o ochronie powierzchni ziemi, w art. 101 ustawa określa, że ochrona powierzchni ziemi polega m. in. na zachowaniu funkcji kulturowych a w punkcie 2) litera f) stanowi, o zachowaniu zbioru dziedzictwa archeologicznego.

VII. Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody

(Dz. U. 2022 poz. 916).

Zgodnie z a art. 19 ust. 1 pkt 3 ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody dla parku krajobrazowego sporządza się projekt planu ochrony a zgodnie z tym artykułem ust. 6b projekt uchwały o przyjęciu planu ochrony wymaga zaopiniowania przez właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Artykuł 23a ust. 1 ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody określa wykaz obiektów o istotnym znaczeniu historycznym i kulturowym;

Zgodnie z ust. 4 art. 23a ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody projekt uchwały, o której mowa w ust. 1, wymaga uzgodnienia z właściwym regionalnym dyrektorem ochrony środowiska i zaopiniowania przez właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Zgodnie z art. 83a ust. 1 ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody zezwolenie na usunięcie drzewa lub krzewu z terenu nieruchomości wydaje wójt, burmistrz albo prezydent miasta, a w przypadku gdy zezwolenie dotyczy usunięcia drzewa lub krzewu z terenu nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków – wojewódzki konserwator zabytków.

W myśl art. 83f ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody przepis ten dotyczy także krzewów, drzew i krzewów owocowych na terenie nieruchomości lub jej części wpisanej do rejestru zabytków.

Art. 86 w ust. 1a) ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody stanowi, że nie nalicza się opłat za usunięcie drzew lub krzewów, jeżeli usunięcie jest związane z odnową i pielęgnacją drzew rosnących na terenie nieruchomości lub jej części wpisanej do rejestru zabytków.

VIII. Ustawa z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji

(Dz. U. 2021 poz. 485).

Rewitalizacja obszarów zdegradowanych w świetle przepisów ustawy z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji stanowi fakultatywne zadanie własne gminy, co oznacza, że nie wszystkie gminy muszą uczynić użytek z instrumentów prawnych i finansowych unormowanych w ustawie. Regulacje zawarte w ustawie mają na celu umożliwienie prowadzenia rewitalizacji na obszarach rewitalizacji w sposób zintegrowany i kompleksowy.

Gminny program rewitalizacji jest zasadniczym dokumentem służącym zaplanowaniu i realizacji procesu rewitalizacji. Ma on charakter strategii, w której dokonuje się pogłębionej diagnozy stanu obszaru rewitalizacji oraz planuje i koordynuje działania służące osiągnięciu wizji stanu obszaru po rewitalizacji. Służy również koordynacji działań rewitalizacyjnych z szeregiem innych dokumentów gminnych. Gminny Program Rewitalizacji nie stanowi aktu prawa miejscowego. Nie wiąże mieszkańców ani przedsiębiorców. Stanowi dokument o charakterze wewnętrznym, wiążący wójta gminy.

Ustawa nie wprowadza bezpośrednio problematyki ochrony zabytków, ale wprowadza m.in. znaczące ułatwienia dla ich właścicieli i narzędzia ochrony historycznych układów urbanistycznych.

IX. Ustawa z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu

(Dz. U. poz. 774 ze zm.).

Jest to tak zwana „ustawa krajobrazowa”, której celem było wprowadzenie mechanizmów umożliwiających powstrzymanie procesu degradacji krajobrazu.

Rada gminy może w formie uchwały określić zasady sytuowania obiektów reklamowych, a także zakaz umieszczania takich obiektów, a w przypadku sztyldów uchwała może określić warunki ich sytuowania, wielkość, oraz ich liczbę na nieruchomości. Wójt gminy może nałożyć grzywnę na właściciela nieruchomości oszpecającej krajobraz, a dochód wpłynie do budżetu gminy.

X. Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami

(Dz. U. 2021 r. poz. 1899).

Zgodnie z art. 6 ust. 5 i 5a) ustawy z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami opieka nad nieruchomościami stanowiącymi zabytki w rozumieniu przepisów ustawy z 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz ochrona Pomników Zagłady w rozumieniu przepisów o ochronie terenów byłych hitlerowskich obozów zagłady oraz miejsc i pomników upamiętniających ofiary terroru komunistycznego są celami publicznymi w rozumieniu ustawy.

Zgodnie z art. 13 ust. 4, 5 ustawy z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami sprzedaż, zamiana, darowizna lub oddanie w użytkowanie wieczyste nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków a także będących cmentarzami ujętymi w wojewódzkiej ewidencji zabytków stanowiących własność Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego, a także wnoszenie tych nieruchomości jako wkładów niepieniężnych (aportów) do spółek, wymaga pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków.

W art. 29 ust. 2 ustawy z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami jest mowa, że jeżeli przedmiotem umowy o oddanie nieruchomości gruntowej w użytkowanie wieczyste jest nieruchomość wpisana do rejestru zabytków, przy określaniu sposobu korzystania z tej nieruchomości można nałożyć, w razie potrzeby, na nabywcę obowiązek odbudowy lub remontu położonych na niej zabytkowych obiektów budowlanych, w terminie określonym w umowie.

Art. 96 ust. 1a ustawy z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami ustawy o gospodarce nieruchomościami stanowi, że w odniesieniu do nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków decyzję o podziale nieruchomości wydaje się po uzyskaniu pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków na podział tej nieruchomości.

Bardzo istotnym, z punktu widzenia gminy, jest art. 109 ust. 1 pkt 4, zgodnie z którym gminie przysługuje prawo pierwokupu w przypadku sprzedaży nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków lub prawa użytkowania wieczystego takiej nieruchomości.

XI. Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej

(Dz. U. 2020 r. poz. 194 ze zm.).

Art. 1 ust. 2 ustawy z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (Dz. U. z 2020 r. poz. 194 ze zm.) stanowi, że państwo sprawuje mecenat nad działalnością kulturalną polegający na wspieraniu i promocji twórczości, edukacji i oświaty kulturalnej, działań i inicjatyw kulturalnych oraz opieki nad zabytkami.

XII. Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach

(Dz. U. 2022 r. poz. 385).

Zgodnie z art. 1 ustawy z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach muzeum jest jednostką organizacyjną nienastawioną na osiągnięcie zysku, której celem jest gromadzenie i trwała ochrona dóbr

naturalnego i kulturalnego dziedzictwa ludzkości o charakterze materialnym i niematerialnym, informowanie o wartościach i treściach gromadzonych zbiorów, upowszechnianie podstawowych wartości historii, nauki i kultury polskiej oraz światowej, kształtowanie wrażliwości poznawczej i estetycznej oraz umożliwianie korzystania ze zgromadzonych zbiorów.

Artykuł 5 ust. 3 ustawy z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach stanowi, że muzeami samorządowymi są muzea utworzone albo przejęte przez jednostki samorządu terytorialnego.

Artykuł 5 ust. 4 tego artykułu stanowi, że podmioty tworzące muzea są obowiązane do zapewnienia środków do utrzymania i rozwoju muzeum, zapewnia bezpieczeństwa gromadzonym zbiorom i sprawowania nadzoru nad muzeum.

XIII. Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach

(Dz. U. 2019 r. poz. 1479).

Ustawa w art. 3 ustawy o z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach stanowi, że biblioteki i ich zbiory stanowią dobro narodowe oraz służą zachowaniu dziedzictwa narodowego. Biblioteki organizują i zapewniają dostęp do zasobów dorobku nauki i kultury polskiej oraz światowej.

Zgodnie z art. 19 ust. 1 ustawy o z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach biblioteki publiczne są organizowane w sposób zapewniający mieszkańcom dogodny dostęp do materiałów bibliotecznych i informacji, a w myśl art. 19 ust. 2 tego artykułu gmina organizuje i prowadzi co najmniej jedną gminną bibliotekę publiczną, wraz z odpowiednią liczbą filii i oddziałów oraz punktów bibliotecznych.

XIV. Ustawa z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych

(Dz. U. z 2018 r. poz. 2337).

Zgodnie z art. 1 ust. 1 ustawy z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych, grobami wojennymi w rozumieniu ustawy są groby i miejsca spoczynku:

- 1) poległych w walkach o niepodległość i zjednoczenie Państwa Polskiego;
- 2) osób wojskowych, poległych lub zmarłych z powodu działań wojennych, bez względu na narodowość;
- 3) sióstr miłosierdzia i wszystkich osób, które, wykonując zlecone im czynności przy jakiegokolwiek formacji wojskowej, poległy lub zmarły z powodu działań wojennych;
- 4) jeńców wojennych i osób internowanych;
- 5) uchodźców z 1915 r.;
- 6) osób wojskowych i cywilnych, bez względu na ich narodowość, które straciły życie wskutek represji okupanta niemieckiego albo sowieckiego od dnia 1 września 1939 r.;
- 7) ofiar niemieckich i sowieckich obozów, w tym cmentarzyska ich prochów;
- 8) osób, które straciły życie wskutek walki z narzuconym systemem totalitarnym lub wskutek represji totalitarnych lub czystek etnicznych od dnia 8 listopada 1917 r. do dnia 31 lipca 1990 r.

W artykule 2 u.g.c.w. ustawodawca zaleca, aby groby wojenne bez względu na narodowość i wyznanie osób, w nich pochowanych, oraz formacje, do których osoby te należały, mają być pielęgnowane i otaczane należnym tym miejscom szacunkiem i powagą

Zgodnie z art. 7 ust. 1 ustawy z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych bezpośredni dozór nad stanem grobów i cmentarzy wojennych sprawują gminy, jeżeli czynności dozoru nie poruczono zrzeszeniom i organizacjom społecznym a w razie uszkodzenia grobu lub jakichkolwiek urządzeń na cmentarzu wojennym wójt (burmistrz, prezydent miasta) lub inny podmiot sprawujący opiekę nad grobami i cmentarzami wojennymi jest obowiązany zawiadomić o tym wojewodę (art. 7 ust. 2 ustawy z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych).

XV. Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (Dz. U. 2020 r. poz. 1057).

Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie w art. 4 ust. 1 pkt 16 określa, iż wśród zadań publicznych znajdują się działania m. in. w zakresie kultury, sztuki, ochrony dóbr kultury i dziedzictwa narodowego.

W art. 19b ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie zawarte są regulacje, które określają prawa i obowiązki mieszkańców w zakresie realizacji wybranych przez nich działań w ramach inicjatyw lokalnych, jak i za pośrednictwem organizacji pozarządowych lub innych podmiotów wymienionych w art. 3 ust. 3 tej ustawy. Zgodnie z art. 19d ustawy organ wykonawczy jednostki samorządu terytorialnego zawiera na czas określony umowę o wykonanie inicjatywy lokalnej z wnioskodawcą.

XVI. Ustawa z dnia 12 stycznia 1991 r. o podatkach i opłatach lokalnych (Dz. U. 2019 r. poz. 1170 oraz z 2021 r. poz. 401).

Na podstawie art. 7 ust. 1 pkt 6 ustawy z dnia 12 stycznia 1991 r. o podatkach i opłatach lokalnych grunty i budynki wpisane indywidualnie do rejestru zabytków, pod warunkiem ich utrzymania i konserwacji, zgodnie z przepisami o ochronie zabytków, z wyjątkiem części zajętych na prowadzenie działalności gospodarczej, zwolnione są od podatku od nieruchomości.

Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce: podsumowanie

Dziedzictwo kulturowe stanowi szczególny zasób wspólnot lokalnych. Samorząd gminy, jako podstawowa jednostka samorządu terytorialnego w Rzeczypospolitej Polskiej ma bardzo szerokie kompetencje w dziedzinie ochrony zabytków i dziedzictwa narodowego:

- wyłącznie od gminy zależy należyte zagospodarowanie otoczenia wokół zabytku, gdyż właściwą formą tej ochrony jest miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego – art. 19 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2020 r. poz. 282 ze zm.); planowanie przestrzenne jest również podstawowym narzędziem kształtowania i ochrony krajobrazu;
- jednostki samorządu terytorialnego powinny uchwalić programy opieki nad zabytkami (art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2020 r. poz. 282 ze zm.)), realizując cele wytyczone na szczeblu centralnym w krajowym programie ochrony zabytków i opiece nad zabytkami (art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami);
- gmina jest organem egzekucyjnym decyzji wydawanych przez miejskich konserwatorów zabytków, a więc odpowiada za skuteczność m.in. decyzji nakazujących i zakazujących określonego działania, stanowiącego zagrożenie dla zabytku nieruchomego i wartości w nim zapisanych (art. 19 § 2 oraz art. 20 § 1 pkt 2 ustawy z dnia 17 czerwca 1966 r. o postępowaniu egzekucyjnym w administracji);
- rada gminy, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, jest właściwa rzeczowo w zakresie ustanowienia parku kulturowego oraz ochrony konserwatorskiej w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego (art. 16–20 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami);

- zabytki są istotnym elementem rozwoju regionalnego i z tego względu problemy dotyczące ich ochrony powinny być uwzględniane w dokumentach strategicznych (szczególnie ważnych na poziomie województwa);
- zgodnie z art. 81 ust. 1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami organy stanowiące gminy, powiatu i województwa mogą udzielić dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale; zgodnie z art. 81 ust. 2 dotacja, w zakresie określonym w art. 77 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami może być udzielona w wysokości do 100% nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków;
- gmina jest zobowiązana do prowadzenia ewidencji zabytków, która powinna stanowić kompletne i podstawowe źródło wiedzy na temat zasobu zabytkowego Polski (art. 22 ust. 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami);
- jednostki samorządowe są zobowiązane do sporządzenia wojewódzkiego, powiatowego i gminnego programu opieki nad zabytkami (art. 84 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami);
- gminy i powiaty, a także ich związki, mogą na podstawie stosownych porozumień wykonywać część kompetencji władczych wojewódzkiego konserwatora zabytków (art. 96 ust. 2 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami);
- starosta jest upoważniony, w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków, do umieszczania na zabytku nieruchomym – wpisanym do rejestru zabytków – znaku informacyjnego o tym, że zabytek ten podlega ochronie (art. 12 ust. 1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami);
- gminie przysługuje prawo pierwokupu w wypadku sprzedaży nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków lub prawa użytkowania wieczystego takiej nieruchomości (art. 109 ust. 1 pkt 4 ustawy z dnia 21 sierpnia 1997r. o gospodarce nieruchomościami);
- jednostki samorządu terytorialnego mają wiodącą rolę w przyjmowaniu funduszy strukturalnych przez sektor kultury;
- burmistrzowie i wójtowie mają obowiązek przekazywania wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków przyjętych zawiadomień o odkryciu przedmiotu o cechach zabytku lub znalezieniu zabytku archeologicznego (art. 32 ust. 2 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami).

Jak wynika z powyższego, rola samorządu terytorialnego w ochronie dziedzictwa kulturowego jest współcześnie bardzo ważna, choć nie zawsze należycie zidentyfikowana. Efektywne wykonywanie wskazanych zadań własnych ma nie tylko znaczenie dla zachowania zasobu zabytkowego, ale również, jeżeli zostanie właściwie rozpoznane, korzystnie wpływa na rozwój lokalny, pobudzając wzrost ruchu turystycznego, a w konsekwencji rozwój gospodarczy i tworzenie nowych miejsc pracy. Trzeba jednak pamiętać, że jednostki samorządu terytorialnego są również, zgodnie ze statystykami prowadzonymi przez Narodowy Instytut Dziedzictwa, właścicielem ok. 20% zabytków nieruchomych i w związku z tym są zobowiązane do ich zachowania w należytym stanie. Obowiązek opieki obciążający właścicieli to: naukowe badanie i dokumentowanie zabytków, prowadzenie wymaganych prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku, zabezpieczenie i utrzymanie zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie; korzystanie z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości; popularyzowanie i upowszechnianie wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury (art. 5 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami). Zadania

własne poszczególnych jednostek samorządu terytorialnego, odnoszące się do zachowania dziedzictwa kulturowego, należy więc postrzegać niezmienne szeroko, a więc również z perspektywy gminy, powiatu i województwa jako właścicieli zabytków.

Do obowiązków organów samorządowych wszystkich szczebli należy ponadto uwzględnienie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami przy sporządzaniu i aktualizacji (art. 18 ust.1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami):

- koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;
- strategii rozwoju województw;
- planów zagospodarowania przestrzennego województw; planu zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej;
- analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu;
- strategii rozwoju gmin;
- studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin;
- miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego;
- decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej oraz decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

4. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

Obok ratyfikowanych umów międzynarodowych, zgodnie z zasadą pierwszeństwa regulacji zawartych w ratyfikowanych przez Polskę umowach międzynarodowych, na określenie celów i kierunków działań w obszarze ochrony zabytków pośrednio wpływ mają również akty o charakterze zaleceń. W sposób szczególny należy mieć na względzie bogaty dorobek UNESCO. Ważnym źródłem standardów są m.in.:

- 1) *Rekomendacja w sprawie ochrony piękna i charakteru krajobrazów oraz miejsc* (1962);
- 2) *Rekomendacja dotycząca ochrony dóbr kultury zagrożonych przez prace publiczne lub prywatne* (1968), *Rekomendacja dotycząca ochrony dziedzictwa kulturowego i naturalnego na poziomie narodowym* (1972);
- 3) *Rekomendacja w sprawie ochrony i współczesnego znaczenia miejsc historycznych* (1976);
- 4) *Rekomendacja dotycząca ochrony zespołów zabytkowych i tradycyjnych oraz ich roli w życiu współczesnym* tzw. „Rekomendacje Warszawskie” (1976);
- 5) *Rekomendacja w sprawie ochrony kultury tradycyjnej i folkloru* (1989);
- 6) *Rekomendacja w sprawie historycznego krajobrazu miejskiego* (2011).

Niezwykle istotnym dokumentem, określającym poglądy społeczności międzynarodowej w sprawie ochrony miast historycznych i tzw. podejścia krajobrazowego w tej ochronie, jest *Rekomendacja w sprawie historycznego krajobrazu miejskiego* (2011), wprowadzająca pojęcie podejścia krajobrazowego. Jest ono stosowane w celu „rozpoznania, ochrony i zarządzania w odniesieniu do obszarów historycznych, poprzez uwzględnienie współzależności form materialnych, organizacji przestrzennej i powiązań, cech przyrodniczych i kontekstu, a także wartości społecznych, kulturowych i ekonomicznych”.

Podstawą prawną podejmowania i realizacji polityki kulturalnej przez Unię Europejską jest art. 167 Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej (wersja skonsolidowana: Dz. Urz. C 326 z

26.10.2012). Unia przyczynia się do rozwoju kultur państw członkowskich w poszanowaniu ich różnorodności narodowej i regionalnej, podkreślając znaczenie wspólnego dziedzictwa kulturowego.

4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Nowe Miasto Lubawskie, w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami jest zbieżny ze strategicznymi celami państwa prezentowanymi w następujących poniżej dokumentach.

4.1.1. Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2019-2022.

Ten podstawowy dokument dla systemu ochrony dziedzictwa kulturowego Rzeczypospolitej został przyjęty Uchwałą nr 82 Rady Ministrów z dnia 13 sierpnia 2019 r. Poprzedni Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami uchwalony na lata 2014-2017 i przestał obowiązywać 31 grudnia 2017 r.

W dokumencie określone zostały cele i kierunki działań oraz zadania w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, warunki i sposób finansowania planowanych działań oraz harmonogram ich realizacji.

Głównym celem *Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2019-2022* jest stworzenie warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami poprzez optymalizację systemu ochrony dziedzictwa kulturowego, wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami i budowanie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego.

Cel główny będzie realizowany przez trzy cele szczegółowe, którym przypisano kierunki działań.

Cel szczegółowy 1: Optymalizacja systemu ochrony dziedzictwa kulturowego	
1.1	Kierunek działania: Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie lokalnym
	Zadania:
1.1.1	Szkolenia dla jednostek samorządu terytorialnego w zakresie zarządzania dziedzictwem kulturowym, w tym pracowników merytorycznych, z uwzględnieniem zagadnień z zakresu planowania przestrzennego i dostępności dla osób z niepełnosprawnościami
1.1.2	Budowanie zasobu wiedzy o ochronie dziedzictwa kulturowego na poziomie lokalnym, regionalnym i centralnym
1.1.3	Merytoryczne wsparcie procesu planowania i rewitalizacji w gminach
1.1.4	Konkurs Generalnego Konserwatora Zabytków nagradzający gminy za modelowe wdrażanie programów opieki nad zabytkami.
1.2	Kierunek działania: Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie centralnym
	Zadania:
1.2.1	Wspieranie rozwijania kompetencji zawodowych przez pracowników służb konserwatorskich.
1.2.2	Ewaluacja stosowanych standardów i metod konserwatorskich.
1.2.3	Wsparcie działań dokumentacyjnych zasobu zabytkowego.
1.2.4	Powołanie Centrum Architektury Drewnianej.

W ramach realizacji zadania **1.1.1** planuje się, oprócz aktualizacji materiałów szkoleniowych opracowanych dla Programu na lata 2014–2017, przygotowanie dodatkowych materiałów informacyjnych dla samorządów, organizację szkoleń z zarządzania dziedzictwem dla przedstawicieli

władz samorządowych. Ostatnim przewidzianym działaniem będą przeprowadzone w 2022 r. badania ewaluacyjne. Niewątpliwie okres pandemii COVID-19 pokrzyżował i przesunął w czasie większość z zadań zaplanowanych na lata 2020-2021.

Zadanie zdefiniowane w pkt 1.1.2 realizowane będzie przez rozbudowę portalu internetowego <http://samorząd.nid.pl>, którego celem jest dostarczenie samorządom gminnym fachowej wiedzy i informacji na temat dziedzictwa, jego ochrony oraz możliwości jego wykorzystania dla dobra gminy z uwzględnieniem problematyki dostępności dziedzictwa dla osób z niepełnosprawnościami.

Zadanie zdefiniowane w pkt 1.1.3 będzie realizowane w ramach czterech kierunków interwencji:

- przez stworzenie centrów kompetencji ds. uwzględniania dziedzictwa kulturowego w procesach rewitalizacyjnych;
- przez pilotaż szkoleń przedstawicieli wybranych gmin prowadzących lub planujących rewitalizację zasobu dziedzictwa kulturowego,
- przez wsparcie gmin tworzących lub aktualizujących gminne programy rewitalizacji,
- przez konkurs „Twój dom – dialog z tradycją”.

W ramach realizacji zadania 1.1.4. planuje się opracowanie założeń, a następnie coroczną organizację konkursu skierowanego do samorządów gminnych. Celem jest promocja i upowszechnianie najlepszych wzorców, przede wszystkim w zakresie opracowywania i wdrażania gminnych programów opieki nad zabytkami, rozumianych jako dokumenty strategiczne w kontekście ochrony i zarządzania dziedzictwem i krajobrazem kulturowym oraz kształtowania ładu przestrzennego przez samorząd lokalny.

W ramach realizacji zadania 1.2.4: *Powołanie Centrum Architektury Drewnianej* planuje się zorganizowanie punktu kontaktowego wspierającego opiekunów architektury i budownictwa drewnianego we właściwej opiece nad tym wymagającym szczególnej troski zasobem zabytkowym.

Cel szczegółowy 2: Wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami	
2.1	Kierunek działania: Merytoryczne wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami
	Zadania:
2.1.1	Upowszechnianie standardów i metod konserwatorskich dla wybranych zasobów zabytkowych (wybór zasobów, wypracowanie zaleceń dla opiekunów zasobu zabytkowego dotyczących metod konserwacji, adaptacji, dokumentacji i badań, upowszechnianie przez bazę wiedzy).
2.2	Kierunek działania: Podnoszenie bezpieczeństwa zasobu zabytkowego
	Zadania:
2.2.1	Podniesienie bezpieczeństwa zabytków ruchomych przez sprzyjanie intensyfikacji współpracy z opiekunami zabytków przez właściwe służby i instytucje.

W ramach realizacji zadania 2.1.1 planuje się stworzenie i wdrożenie internetowej bazy wiedzy standardów, zaleceń i wytycznych konserwatorskich dotyczących działań i prac przy różnych kategoriach zabytków. Planuje się także opracowywanie materiałów informacyjnych promujących stosowanie wytycznych i standardów postępowania konserwatorskiego wśród właścicieli zabytków, inwestorów i wykonawców prac przy zabytkach.

W ramach realizacji zadania 2.2.1 planuje się:

- szkolenia dla policjantów z zakresu przeciwdziałania przestępstwom przeciwko zabytkom, we współpracy z wyspecjalizowanymi instytucjami kultury zajmującymi się ochroną dziedzictwa kulturowego;

- realizację projektu rejestracji zabytków ruchomych na wypadek kradzieży, przez wykonanie aktualnej dokumentacji fotograficznej, znakowanie przy pomocy dostępnych środków technicznych, a także weryfikację wiedzy o zabytkach znajdującej się w zasobach wojewódzkich konserwatorów zabytków ze stanem realnym w wybranych dwóch powiatach w każdym województwie w ciągu roku.

Cel szczegółowy 3: Budowanie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego.	
3.1	Kierunek działania: Upowszechnianie wiedzy na temat dziedzictwa kulturowego i jego wartości
	Zadania:
3.1.1	Kampania społeczno-edukacyjna w mediach, z uwzględnieniem aspektu profilaktyki w dziedzinie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami i dostępności do zabytków dla osób z niepełnosprawnościami.
3.1.2	Tworzenie narzędzi edukacyjnych dla szkół i instytucji kultury, z uwzględnieniem aspektu profilaktyki w dziedzinie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami
3.2	Kierunek działania: Tworzenie warunków dla sprawowania społecznej opieki nad zabytkami.
	Zadania:
3.2.1	Program dotacyjny dla organizacji pozarządowych w zakresie popularyzowania i upowszechniania wiedzy o dziedzictwie kulturowym, budowania świadomości lokalnej, a także włączania społeczeństwa w opiekę nad zasobem dziedzictwa kulturowego.

W ramach zadania **3.1.2** planowane jest tworzenie nowych, bardziej zróżnicowanych materiałów edukacyjnych dla szkół oraz prowadzenie warsztatów edukacyjnych dla młodzieży.

W ramach zadania **3.2.1**, program dotacyjny będzie wspierać proces identyfikacji, dokumentacji i szerokiego upowszechniania dziedzictwa kulturowego oraz jego wartości, a także sprzyjać społecznemu zaangażowaniu w proces ochrony i opieki nad dziedzictwem kulturowym, w tym nad zabytkami.

Na realizację działań Programu na lata 2019-2022 przewiduje się finansowanie z budżetu państwa w kwocie 25 mln 617 tys. zł, co wydaje się być kwotą niezwykle niską. Podmiotem wiodącym realizację programu jest Narodowy Instytut Dziedzictwa.

4.1.3. Długookresowa Strategia Rozwoju Kraju „Polska 2030. Trzecia fala nowoczesności”

Długookresowa Strategia Rozwoju Kraju „Polska 2030. Trzecia fala nowoczesności” została przyjęta Uchwałą Nr 16 Rady Ministrów z dnia 5 lutego 2013 r. Polska 2030. Trzecia Fala Nowoczesności jest dokumentem o charakterze analitycznym i rekomendacyjnym, powstałym na bazie ustawy o zasadach prowadzenia polityki rozwoju z dnia 6 grudnia 2006r. Określa on główne trendy, wyzwania i scenariusze rozwoju społeczno-gospodarczego Polski, a także kierunki przestrzennego zagospodarowania kraju, z uwzględnieniem zrównoważonego rozwoju. Stanowi opis nowego projektu cywilizacyjnego, zorientowanego na przyszłość, w perspektywie do 2030 roku. Głównym celem dokumentu **Polska2030** jest poprawa jakości życia Polaków mierzona wskaźnikami jakościowymi, a także wartością oraz tempem wzrostu polskiego PKB.

4.1.4. Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 z perspektywą do 2030 r.

Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 z perspektywą do 2030 r. została przyjęta Uchwałą Rady Ministrów z dnia 14 lutego 2017 r. Dokument ten jest aktualizacją średniookresowej Strategii Rozwoju Kraju 2020. i jest obowiązującym, kluczowym dokumentem państwa polskiego w obszarze średnio- i długofalowej polityki gospodarczej, przedstawia wizję strategiczną, zasady, cele i priorytety rozwoju kraju w wymiarze gospodarczym, społecznym i przestrzennym w perspektywie roku 2020 i 2030. Strategia formułuje cele polityki regionalnej obejmujące wykorzystanie zasobów i potencjałów poszczególnych terytoriów, wzmacnianie ich konkurencyjności oraz wzmacnianie potencjału administracyjnego i rozwojowego ukierunkowanego terytorialnie. Strategia stanowi podstawę dla zmian w systemie zarządzania rozwojem, w tym obowiązujących dokumentów strategicznych: strategii, polityk, programów. Głównym celem Strategii Odpowiedzialnego Rozwoju jest „Tworzenie warunków dla wzrostu dochodów mieszkańców Polski przy jednoczesnym wzroście spójności w wymiarze społecznym, ekonomicznym, środowiskowym i terytorialnym”. W dokumencie wskazuje niską pozycję konkurencyjną miast wojewódzkich (w tym Olsztyna) oraz ich obszarów funkcjonalnych na tle Unii Europejskiej. Obszar Polski Wschodniej wskazany został jako makroregion o jednym z najniższych poziomów rozwoju w skali UE. Potencjałem makroregionu (w tym województwa warmińsko-mazurskiego) mającym istotne znaczenie dla rozwoju konkurencyjnej gospodarki jest wysoka jakość środowiska przyrodniczego oraz struktura branżowa przemysłu

W poniższym opisie głównych obszarów koncentracji działań oraz obszarów wpływających na osiągnięcie Strategii odniesiono się jedynie do tych, które są związane z ochroną zabytków i dziedzictwa narodowego.

W celu szczegółowym III – skuteczne państwo wymieniono „**Obszar E-państwo**” i projektem strategicznym realizowanym w jego ramach jest digitalizacja i rozwój kultury cyfrowej. Służyć temu ma kontynuacja procesów związanych z digitalizacją, przechowywaniem i udostępnianiem różnego typu zasobów dziedzictwa cyfrowego w Polsce (muzealnych, bibliotecznych, archiwalnych, audiowizualnych i zabytków), w tym do celów ponownego wykorzystywania, w ramach którego digitalizację należy rozumieć jako nowoczesną formę konserwacji i zabezpieczania najcenniejszych zasobów kultury.

Wśród obszarów wpływającym na osiągnięcie celów Strategii wymieniono „Kapitał ludzki i społeczny” i czwartym z kierunków interwencji w tym obszarze wymieniono: wzmocnienie roli kultury dla rozwoju gospodarczego i spójności społecznej. W działaniach do 2030 r. ma to się przejawiać w:

- ochronie i promocji dziedzictwa narodowego poprzez
 - wykorzystanie potencjału dziedzictwa dla wzmacniania kapitału społecznego oraz poczucia tożsamości i wspólnoty;
 - inwestycje w dziedzictwo narodowe (dobra kultury, nauki i sztuki, zabytki, rozwój sieci muzeów, wspieranie i promocja dziedzictwa kulturowego wpisanego na listę światowego dziedzictwa UNESCO).
- Wzmacnianie tożsamości, poczucia wspólnoty i więzi międzypokoleniowych, poprzez:
 - uczestnictwo i zwiększanie dostępu do instytucji i dzieł kultury na wszystkich poziomach funkcjonowania wspólnoty (lokalnym, regionalnym, narodowym),
 - likwidację „białych plam” w dostępie do kultury.

4.1.5. Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030

Dokument został przyjęty uchwałą nr 155 Rady Ministrów z dnia 27 października 2020 r. i stanowi kontynuację oraz aktualizację Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego, przyjętej 26 marca

2013 r. i jest instrumentem realizacji Strategii na Rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 z perspektywą do 2030 r.

W części Strategii poświęconej diagnozie obszaru „kultura” wskazano na:

- zły stan zabytków,
- niewykorzystany potencjał szlaków kulturowych,
- niewystarczający poziom ochrony zbiorów chodzących w skład narodowego zasobu bibliotecznego,
- brak spójnej i aktualnej krajowej koncepcji rozwoju cyfrowych zasobów kultury
- deficyt kompetencji kulturowych,

ale wskazano także na rosnący potencjał muzeów w zakresie budowania kapitału społecznego.

Jak główny cel Strategii przyjęto wzrost jakości życia społecznego i kulturalnego Polaków. W części poświęconej celom, kierunkom interwencji oraz narzędziom realizacji celu przyjęto trzy cele szczegółowe:

- Cel szczegółowy 1. Zwiększenie zaangażowania obywateli w życie publiczne,
- Cel szczegółowy 2. Wzmacnianie roli kultury w budowaniu tożsamości i postaw obywatelskich,
- Cel szczegółowy 3. Zwiększenie wykorzystania potencjału kulturowego i kreatywnego dla rozwoju.

W strategii podkreślono, iż podstawą budowania silnego kapitału społecznego jest wzmacnianie prospołecznych postaw i tożsamości opartych na wspólnym dorobku kulturowym, co osiąga się poprzez szacunek do tradycji oraz poczucie przynależności do wspólnoty i jej historii. Istotnym elementem Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego będą działania ukierunkowane na wzmocnienie i wykorzystanie potencjału kultury i zasobów dziedzictwa narodowego na rzecz utrwalania wzorców i kompetencji sprzyjających rozwojowi kapitału społecznego. Wśród zadań realizowanych w ramach celu szczegółowego 2 wyróżniono następujące priorytety:

- tworzenie warunków oraz budowanie kompetencji dla wzmacniania uczestnictwa w kulturze,
- ochronę dziedzictwa kulturowego oraz gromadzenie i zachowywanie dzieł kultury poprzez:
 - dalsze inwestowanie w zachowanie obiektów zabytkowych oraz usprawnianie systemu ochrony zabytków,
 - wsparcie zabytków uznanych za Pomniki Historii, między innymi poprzez projekt strategiczny „Rozwój Turystyki Kulturowej” obejmujący działania na rzecz zabytków uznanych za Pomniki Historii na tych szlakach,
 - kontynuację projektu „Krajobraz mojego miasta”, którego celem jest zapobieżenie chaosowi reklamowemu i zrównoważonemu planowaniu przestrzeni miejskiej,
 - rozbudowywanie kolekcji dzieł sztuki współczesnej,
 - poszukiwanie i odzyskiwanie zrabowanych podczas II wojny światowej dzieł sztuki,
- digitalizację, cyfrową rekonstrukcję i udostępnianie dóbr kultury poprzez między innymi realizację projektu strategicznego „Digitalizacja i Rozwój Kultury Cyfrowej”, w ramach którego zostaną podjęte następujące zadania:
 - kontynuacja procesu digitalizacji wszystkich rodzajów zasobów dziedzictwa kulturowego, w tym zasobów muzealnych, archiwalnych, audiowizualnych, bibliotecznych i zabytkowych w państwowych instytucjach kultury i archiwach,
 - systemowe udostępnianie zdigitalizowanych zasobów dziedzictwa kulturowego przez budowę centralnych punktów dostępu do zasobów kultury, nauki i administracji,
 - inwentaryzacja cyfrowych zasobów kultury, obejmująca instytucje kultury, archiwa i inne jednostki, w tym naukowe, prowadzące lub zlecające digitalizację i przechowujące cyfrowe zbiory,
 - podnoszenie kompetencji cyfrowych,
 - nowelizacja przepisów regulujących całość polskiej przestrzeni internetowej,

- umacnianie tożsamości i postaw obywatelskich przez kulturę, między innymi poprzez:
 - realizację do 2022 r. strategicznego projektu „Niepodległa” oraz wykorzystanie instrumentów „polityki pamięci” po 2022 r.
- wzmocnienie promocji kultury polskiej za granicą.

W Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego wymieniono szereg projektów strategicznych, które przypisano do zakresu interwencji, wśród których należy wymienić:

- Digitalizacja i Rozwój Kultury Cyfrowej,
- Dziedzictwo Buduje Wspólnotę (utworzenie sieci muzeów historycznych, których głównym celem jest opowiadanie o historii Polski z różnych perspektyw)
- Niepodległa (budowa kapitału społecznego i wspólnoty obywatelskiej, zogniskowany wokół obchodów 100 rocznicy odzyskania niepodległości Polski, obejmujący m.in. kształtowanie postaw patriotycznych, budowanie pamięci zbiorowej i spójnego wizerunku Polski, włączanie obywateli do działania na rzecz dobra wspólnego)
- Program Rozwoju Uniwersytetów Ludowych – których celem jest wzrost poziomu edukacji ustawicznej dorosłych mieszkańców gmin wiejskich i wiejsko miejskich oraz zwiększenie poziomu kapitału społecznego na obszarach wiejskich i w małych miastach.
- Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami,
- Rozwój Turystyki Kulturowej.

4.1.6. Ochrona dziedzictwa niematerialnego

16 sierpnia 2010 r. w Polsce weszła w życie Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Decyzją Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 15 lutego 2010 roku, zadania wynikające z realizacji zapisów Konwencji UNESCO z 2003 roku w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, zostały powierzone Narodowemu Instytutowi Dziedzictwa, co jest realizacją zapisu artykułu 13 Konwencji, pkt. d, iii, w sprawie powołania instytucji dokumentujących niematerialne dziedzictwo kulturowe i umożliwiających dostęp do tego dziedzictwa.

4.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Nowe Miasto Lubawskie, w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami jest zbieżny ze strategicznymi dokumentami wykonanymi na poziomie województwa, prezentowanymi w następujących poniżej dokumentach.

4.2.1. Warmińsko-Mazurskie 2030. Strategia Rozwoju Społeczno-Gospodarczego

Strategia społeczno-gospodarcza do 2030 r. pod nazwą Warmińsko Mazurskie 2030. Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego, przyjęta została Uchwałą Nr XIV/243/20 Sejmiku Województwa Warmińsko-Mazurskiego z dnia 18 lutego 2020 r. Jest to dokument własny samorządu wojewódzkiego i podstawowy dokument polityki regionalnej określający wizję, cele rozwoju społeczno-gospodarczego województwa, a także działania służące ich realizacji. Strategia województwa do 2030 roku stanowi rozwinięcie i modyfikację dotychczasowego podejścia do procesów rozwoju. Aktualizacji uległ zarówno kontekst instytucjonalny, jak i społeczno-gospodarczy jej realizacji uwzględniający procesy demograficzne i migracyjne. W Strategii modyfikacji uległ układ celów strategicznych, w których uwzględniono położenie akcentów na kompetencje mieszkańców regionu. Strategia definiuje główne cele i kierunki rozwoju społeczno-gospodarczego województwa, ma pełnić funkcje realnego narzędzia

zarządzania regionem, przybliżającym do realizacji wizji rozwojowej Warmii i Mazur. Głównym narzędziem realizacji założeń dokumentu będą środki pochodzące z nowej perspektywy finansowej Unii Europejskiej na lata 2021-2027. Celem głównym strategii jest **spójność ekonomiczna, społeczna i przestrzenna Warmii i Mazur z regionami Europy**. Dla realizacji celu głównego zdefiniowano szereg celów strategicznych, z których cel strategiczny: **kreatywna aktywność** jest najbardziej zbieżny z celami stawianymi dla ochrony dziedzictwa kulturowego regionu. W ramach tego celu strategicznego wyznaczono cele operacyjne, w których realizacji mają uczestniczyć różne instytucje i organizacje (w tym instytucje kultury i organizacje pozarządowe), których zadaniem będzie inicjowanie, animowanie i wspieranie mieszkańców w zakresie rozwoju ich relacji z regionem, w którym żyją.

- cel operacyjny: **ukształtowana tożsamość**,
- cel operacyjny: **silny kapitał społeczny**,
- cel operacyjny: **wyjątkowe środowisko przyrodnicze**

Kierunki działań celu operacyjnego **ukształtowana tożsamość**:

A. Wiedza o województwie warmińsko-mazurskim:

- wsparcie badań, inwentaryzacji i ochrony oraz odpowiedzialnego udostępniania zasobów materialnych dziedzictwa kulturowego (m.in. stanowisk archeologicznych, założeń pałacowo-parkowych, obiektów sakralnych, cmentarzy) na cele edukacyjne oraz tworzenie w oparciu o nie produktów turystycznych (w tym ścieżki edukacyjne);
- działania na rzecz zachowania i popularyzacji dziedzictwa niematerialnego (w tym: gwara, tańce ludowe, tradycje, wierzenia, zawody tradycyjne);
- krzewienie wiedzy o regionie ze szczególnym nastawieniem na wykorzystanie technologii cyfrowych.

B. Organizacje wzmacniające tożsamość regionalną:

- wsparcie instytucji kultury i organizacji społecznych w celu poprawy jakości i różnorodności oferty kulturalnej regionu i aktywizacji społecznej na poziomie lokalnym, regionalnym i krajowym (w tym włączenia ich w tworzenie produktów turystycznych i wypoczynkowych oraz rozszerzenie kręgu odbiorców (w tym osoby z niepełnosprawnościami, uczniowie))
- upowszechnianie różnych form uczestnictwa w kulturze.

C. Włączenie społeczne:

.....

D. Promocja regionu:

- promocja wewnątrz województwa np. oferty kulturalnej oraz turystycznej regionu w powiązaniu z zachętami dla mieszkańców do aktywnego wypoczynku;
- promocja zagraniczna i krajowa, w tym turystyczna.

Kierunki działań celu operacyjnego **silny kapitał społeczny**:

A. Aktywność mieszkańców:

- tworzenie warunków dla powstawania i rozwoju aktywności społecznej oraz kształtowanie i wspieranie postaw obywatelskich mieszkańców w każdym wieku;
- edukacja obywatelska, w tym w systemie oświaty;
- animowanie i wzmacnianie aktywności mieszkańców na rzecz rozwoju lokalnego;
- rozwój partycypacji społecznej i wolontariatu; tworzenie infrastruktury integracji i aktywności społecznej, w tym sportowej;
- tworzenie warunków dla wzmacniania edukacji obywatelskiej i kulturalnej;
- rozwój kompetencji obywatelskich i kulturowych w kształceniu innym niż formalne.

B. Organizacje budujące kapitał społeczny regionu:

- rozwój partnerskiego regionalnego systemu wsparcia aktywności społecznej i obywatelskiej, w tym organizacji pozarządowych

- zwiększenie wykorzystania zasobów lokalnych instytucji publicznych dla rozwijania aktywności społecznej i obywatelskiej;
- rozwijanie kompetencji społecznych liderów i animatorów;
- promocja osób i podmiotów wyróżniających się w działalności społecznej i obywatelskiej, w tym wolontariatu.

C. Współpraca wzmacniająca więzi społeczne:

- zwiększenie udziału organizacji pozarządowych w tworzeniu polityk publicznych i realizacji zadań publicznych oraz standaryzacja zadań publicznych;
- wspieranie istniejących i tworzenie trójsektorowych partnerstw lokalnych;
- rozwój funkcji administracji jako „animatora” regionalnego i lokalnego;
- wsparcie administracji w zakresie kreowania aktywności społeczności lokalnych, budowania partnerstw, włączania obywateli w proces współdecydowania o rozwoju, a także współpracy jednostek samorządu terytorialnego w celu dzielenia się wykonywaniem usług publicznych.

D. Rewitalizacja.

Kierunki działań celu operacyjnego **wyjątkowe środowisko przyrodnicze**:

A. Zapewnienie ochrony i racjonalnego użytkowania zasobów naturalnych:

B. Poprawa jakości środowiska i bezpieczeństwa ekologicznego.

Terytorialnym wymiarem realizacji Strategii jest ukierunkowanie celów na obszary strategicznej interwencji (OSI) i gmina Nowe Miasto Lubawskie zaliczona została do OSI Obszary marginalizacji, to jest obszarów najsilniej wyludniających się wśród wyróżnionych obszarów. Charakteryzuje go ponadto powolny wzrost zamożności gmin i znaczący wzrost przedsiębiorczości przy niewielkim wzroście liczby pracujących oraz liczby organizacji społecznych na 1000 mieszkańców. W gminach podlegających marginalizacji udział środków europejskich w stosunku do dochodów własnych jest zdecydowanie najwyższy, a wartość tych środków w przeliczeniu na jednego mieszkańca daje obszarowi drugie miejsce w województwie.

4.2.2. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa warmińsko-mazurskiego

Obowiązujący Plan zagospodarowania przestrzennego województwa warmińsko-mazurskiego został przyjęty Uchwałą nr XXXIX/832/15 Sejmiku Województwa Warmińsko-Mazurskiego z dnia 28 sierpnia 2018 r. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa jest dokumentem długookresowym ściśle powiązany ze strategią rozwoju społeczno-gospodarczego województwa i jest narzędziem do realizacji jednego z ważniejszych zadań samorządu województwa, jakim jest kształtowanie i prowadzenie polityki przestrzennej w województwie. W oparciu o ocenę przestrzennych uwarunkowań rozwoju formułuje on kierunki polityki przestrzennej oraz zasady organizacji przestrzennej na poziomie struktur regionalnych. Plan województwa jest aktem wiążącym organy i jednostki samorządu województwa.

Tereny gminy Nowe Miasto Lubawskie włączone zostały do obszarów dotkniętych suburbanizacją, to jest zjawiskiem rozprzestrzeniania się zabudowy poza granice administracyjne miasta Nowe Miasto Lubawskie na tereny wiejskie. Rozlewanie się zabudowy i zacierania granic między miastem a strefą podmiejską powoduje zmianę funkcji wsi otaczających miasto. Wsie nabierają miejskiego charakteru, gdzie główną funkcją staje się zapewnienie odpowiednich warunków mieszkaniowych i socjalnych nowym mieszkańcom, w głównej mierze przenoszącym się z miasta.

Atrakcyjność turystyczna województwa warmińsko-mazurskiego wynika z zasobów i walorów przyrodniczych, krajobrazowych, kulturowych i czynniki te stanowią podstawę do tworzenia przewagi konkurencyjnej regionu. Wzrost zainteresowania turystyką rowerową ma znaczący wpływ na rozwój tras rowerowych w województwie. Największym osiągnięciem regionu jest realizacja trasy Green Velo. W Planie ustalono Regionalny system tras rowerowych i przez tereny gminy Nowe Miasto Lubawskie

przebiegają korytarze południowy wschód-zachód (Tysiąca Jezior Północnych) na trasie Toruń-Radomno oraz uzupełniający dla Korytarza wschodniego północ-południe Pętli Mazurskiej, wytyczony na trasie Radomno-Lubawa-Olsztynek-Szczytno.

4.2.3. Program Opieki nad Zabytkami Województwa Warmińsko-Mazurskiego na lata 2020–2023

Samorząd Województwa Warmińsko-Mazurskiego realizuje zadania z zakresu ochrony zabytków występując w podwójnej roli: po pierwsze jako właściciel obiektów zabytkowych oraz jako jednostka samorządu terytorialnego poziomu regionalnego odpowiedzialna za wykonywanie zadań o charakterze wojewódzkim w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami na poziomie regionu.

Do zadań wynikających z zapisów ustawowych należą przede wszystkim sprawowanie opieki nad zabytkami, do których samorząd województwa posiada tytuł prawny (art. 5 i art. 71 ust. 2 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w związku z art. 6 ust. 1 p. 2 ustawy o samorządzie województwa). Choć nie wynika to wprost z przepisu ustawy, to z szerszej zasady prawnej wyrażonej w art. 2 ust. 2. ustawy o samorządzie województwa można wyczytać zadanie tworzenia rozwiązań budujących właściwy klimat wokół ochrony dziedzictwa. W tym sensie można przyjąć pogląd, że opieka nad zabytkami sprawowana przez samorząd województwa jako właściciela mienia będącego zabytkami powinna mieć charakter wzorcowy i inspirujący.

Program opieki nad zabytkami województwa warmińsko-mazurskiego na lata 2020-2023 został przyjęty uchwałą Nr XIII/228/19 Sejmiku Województwa Warmińsko-Mazurskiego z dnia 30 grudnia 2019 r. Program na lata 2020-2023 jest aktualizacją i rozwinięciem „Programu Opieki nad Zabytkami Województwa Warmińsko-Mazurskiego na lata 2016-2019. Głównym celem programu jest wyznaczenie pożądanych kierunków zmian w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami możliwych do rozpoczęcia lub osiągnięcia w perspektywie czasowej 4 lat. Istotnym celem programu jest dążenie do osiągnięcia odczuwalnej i akceptowanej społecznie poprawy w zakresie: stanu zachowania i utrzymania obiektów zabytkowych znajdujących się na terenie województwa, szeroko pojmowanego zasobu dziedzictwa kulturowego oraz zachowania krajobrazu kulturowego.

W dokumencie zwrócono uwagę, że znaczna część zabytków nieruchomych, a w szczególności obiekty rezydencjonalne i zespoły parkowe, stanowiące własność publiczną (Skarb Państwa i jednostki samorządu terytorialnego), wymagają natychmiastowych działań ratowniczych ze względu na ich postępującą degradację i obiekty te z uwagi na ich zły stan techniczny są niedostępne dla użytkowników lub turystów. Nie korzystnie dla substancji zabytkowej odbiły się także zmiany własnościowe obiektów zabytkowych związane ze zmianami ustroju politycznego – po II wojnie światowej obiekty takie jak zamki i zespoły dworskie i i pałacowe przejmowane były przez PGR-y a po transformacji ustrojowej pod koniec lat 80-tych XX w. przez osoby prywatne. Wieloletnie zaniedbania w utrzymaniu zabytków oraz liczne przebudowy obiegające od sztuki konserwatorskiej, doprowadziły większość zespołów dworskich, pałacowych i folwarcznych do złego stanu technicznego, utraty walorów zabytkowych i w konsekwencji do ruiny.

Autorzy dokumentu podkreślają, że na podstawie aktualnych przepisów prawnych otoczenie zabytków, o ile nie jest objęte ochroną prawną nie podlega ochronie, w związku z tym niewłaściwe sytuowanie obiektów budowlanych z nieuwzględnieniem historycznych uwarunkowań może zniekształcić ceną historycznie i kulturowo przestrzeń. Przykładem obiektów ingerujących w krajobraz, lokalizowanych w bezpośrednim sąsiedztwie obszarów cennych kulturowo i krajobrazowo są fermy hodowlane, wiatraki, obiekty wielkopowierzchniowe. Autorzy słusznie podkreślają, że ochroną powinny być objęte przedpoła obiektów zabytkowych, układów i zespołów urbanistycznych i ruralistycznych oraz sylwety historycznych miejscowości.

Wśród obiektów najbardziej zagrożonych autorzy wymieniają dawne cmentarze ewangelickie oraz zespoły rezydencjalne z parkami, wśród których oprócz zaniedbań ludzkich dochodzi także naturalna sukcesja roślinna w pozbawionych właściwej opieki parkach. Bardzo pozytywnie na tle województwa wyróżnia się powiat nowomiejski, w którym znajduje się najmniej zabytków (wpisanych do rejestru zabytków) zagrożonych destrukcją. Duża grupa zabytków, najczęściej skromne i ubogie w detal budynki mieszkalne, które tworzą urbanistyczną tkankę małych miasteczek, co roku traci wartości wskutek nieumiejętnie przeprowadzanych prac „modernizacyjnych”, poprzez docieplenie styropianem, wymianie stolarki otworowej oraz pokrycia dachu. Na bazie przeprowadzonej analizy autorzy Programu przedstawili następującą diagnozę stanu dziedzictwa kulturowego województwa:

- Województwo warmińsko-mazurskie charakteryzuje się różnorodnością i odrębnością poszczególnych obszarów regionu wynikającymi z uwarunkowań historycznych i kulturowych.
 - Zasób dziedzictwa kulturowego regionu tworzą zabytki materialne, niematerialne, zjawiska, przestrzenie i krajobraz kulturowy, będące świadectwem historii i nawarstwiania się kultur.
 - Do najbardziej rozpoznawalnych i wyróżniających się obiektów zabytkowych w województwie zaliczają się: zamki średniowieczne, obiekty sakralne (gotyckie, neogotyckie, kapliczki), architektura rezydencjonalna, zabytki techniki, aleje przydrożne.
 - Większość zabytków nieruchomych jest w złym stanie technicznym i wymaga wdrożenia działań ratunkowych.
 - Zagrożenie dla obiektów oraz zespołów zabytkowych i eksponowania ich walorów stanowi również sposób i charakter zagospodarowania terenów sąsiednich, często połączone z presją inwestycyjną.
 - Szansą dla ochrony krajobrazu kulturowego województwa będzie realizowany Audyt krajobrazowy województwa warmińsko-mazurskiego (w realizacji).
 - Bogate zasoby dziedzictwa niematerialnego województwa, będące świadectwem nawarstwiania kultur i narodów, kształtują tożsamość kulturową regionu, pełnią ważną rolę w budowaniu więzi rodzinnych, społecznych.
 - Zasoby dziedzictwa kulturowego ze względu na swoją wartość kulturową, historyczną i unikatowość wymagają ochrony, racjonalnego wykorzystania, zagospodarowania. Szczególnie znaczenie mają tzw. wyróżniki kulturowe – obiekty, osobistości, wydarzenia rozpoznawalne w kraju i za granicą, niejednokrotnie stanowiące podstawę do kreowania produktów turystycznych oraz innych inicjatyw turystycznych. Przykładem wykorzystania zasobów dziedzictwa kulturowego są turystyczne szlaki drogowe, wyznaczone w oparciu o zasoby i wyróżniki kulturowe (Mikołaj Kopernik, Bitwa pod Grunwaldem, fortyfikacje z czasów I wojny światowej, Kanał Elbląski) oraz zabytkowe obiekty zaadaptowane na potrzeby usług turystycznych.
 - Istotną rolę w zachowaniu i promowaniu dziedzictwa kulturowego pełnią muzea.
 - Województwo posiada duży zasób obiektów zabytkowych wpisanych do Rejestru zabytków nieruchomych i Wojewódzkiej ewidencji zabytków. Obiekty uznane za pomnik historii, to zabytki o znaczeniu ponadregionalnym, o istotnym znaczeniu dla promocji i rozwoju turystyki w województwie. W regionie ustanowiony (uchwałą rady gminy) został dotychczas tylko jeden park kulturowy.
 - Władze Samorządu Województwa realizują działania w zakresie opieki nad zabytkami, określone odpowiednimi przepisami, jak wsparcie finansowe prac prowadzonych przy zabytkach, wspierają, inicjują, obejmują patronatem liczne wydarzenia i przedsięwzięcia kulturalne, artystyczne i inne związane z promowaniem i popularyzowaniem dziedzictwa kulturowego regionu..
 - Dla budowania regionalnej i lokalnej tożsamości kulturowej regionu, popularyzacji, edukacji i rozbudzania świadomości społecznej w tym zakresie, obok ww. wspomnianych działalności istotne znaczenie mają również dokumenty poziomu wojewódzkiego i lokalnego (programy opieki nad zabytkami) oraz zasoby ewidencjonujące obiekty zabytkowe (rejestr zabytków nieruchomych,

województwa i gminne ewidencje zabytków). Szczególnie ważna jest aktualność danych oraz dostęp do baz danych zasobów.

W dokumencie przedstawiono następujące cele i kierunki działań Programu Opieki nad Zabytkami Województwa Warmińsko-Mazurskiego na lata 2020-2023

Cel główny: Ochrona i zachowanie zasobów dziedzictwa kulturowego oraz kształtowanie tożsamości regionalnej województwa warmińsko-mazurskiego	
Cel szczegółowy 1	Poprawa stanu zachowania i ochrona zasobów dziedzictwa kulturowego.
Działanie 1.	Dążenie do poprawy stanu zachowania i utrzymania zabytków i ich otoczenia oraz krajobrazu kulturowego
Kierunki Działania	1.1. Podejmowanie działań ratunkowych służących poprawie stanu obiektów zabytkowych, zgodnie z przepisami prawa i sztuką konserwatorską, ze szczególnym uwzględnieniem zabytków najcenniejszych i stanowiących o specyfice kulturowej regionu (m.in.: obiekty sakralne, architektura rezydencjonalna, wiejska, zabytki techniki, założenia parkowe, cmentarze). 1.2. Zabezpieczanie obiektów zabytkowych przed dewastacją i zagrożeniami, z uwzględnieniem warunków atmosferycznych i skutków zmian klimatycznych, w tym poprzez m.in.: wykonanie odpowiednich instalacji (elektrycznych, przeciwwłamaniowych, przeciwpożarowych). 1.3. Uwzględnianie kontekstu historycznego przy zagospodarowaniu terenów w otoczeniu zabytków, poprzez m.in.: nawiązywanie stylem, gabarytami, formą architektoniczną, materiałami budowlanymi przy realizacji nowej zabudowy (w tym do form i stylu tradycyjnej zabudowy regionalnej szczególnie na obszarach wiejskich), ochronę przedpól obiektów zabytkowych, układów, zespołów urbanistycznych i ruralistycznych oraz sylwet historycznych miejscowości. 1.4. Adaptacja obiektów zabytkowych do nowych funkcji zgodnie ze sztuką konserwatorską, bez strat dla wartości obiektu i substancji zabytkowej. 1.5. Ochrona i kształtowanie krajobrazów kulturowych, poprzez m.in.: wspieranie zintegrowanych działań służących ochronie krajobrazu kulturowego i wartości przyrodniczych, • wspieranie zintegrowanych działań służących ochronie krajobrazu kulturowego i wartości przyrodniczych, • promowanie zintegrowanego podejścia do ochrony krajobrazu kulturowego, • zachowanie wyróżników kulturowych w przestrzeni, • zapobieganie degradacji cennych kulturowo krajobrazów przy planowaniu i realizacji działalności inwestycyjnej.
Działanie 2.	Utworzenie zintegrowanego systemu informacji na temat dziedzictwa kulturowego województwa
Kierunki Działania	2.1. Aktualizacja wiedzy na temat zasobów zabytkowych i ich stanu. 2.2. Cyfryzacja i udostępnianie danych w zakresie materialnych i niematerialnych zasobów kulturowych regionu, przy użyciu nowoczesnych technologii
Działanie 3.	Wspieranie inicjatyw mających na celu obejmowanie ochroną lub podnoszenia rangi ochrony obiektów i obszarów o najcenniejszych wartościach dziedzictwa kulturowego, świadczących o specyfice i tożsamości województwa.
Działanie 4.	Wspieranie finansowe prac remontowo-konserwatorskich i konserwacji obiektów zabytkowych.

Cel szczegółowy 2	Wykorzystanie potencjału zasobów dziedzictwa kulturowego w polityce rozwoju województwa
Działanie 1.	Wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego do rozwoju gospodarczego, w tym w szczególności turystyki.
Kierunki Działania	1.1. Wzmacnianie marki regionu w oparciu o zasoby dziedzictwa kulturowego. 1.2. Promowanie zasobów dziedzictwa kulturowego regionu, ze szczególnym uwzględnieniem różnorodności i odrębności kulturowej poszczególnych obszarów województwa. 1.3. Tworzenie oferty turystycznej w oparciu o wyróżniki kulturowe regionu (np. postać Mikołaja Kopernika, dawne pałace i dwory, warmińskie kapliczki, miasta Cittaslow). 1.4. Tworzenie nowych produktów turystycznych i szlaków turystycznych oraz rozwój istniejących w oparciu o zasoby dziedzictwa kulturowego. 1.5. Zagospodarowywanie obiektów zabytkowych na cele turystyczne, edukacyjne i gospodarcze. 1.6. Wspieranie, inicjowanie i organizacja przedsięwzięć oraz wydarzeń artystycznych, kulturalnych i innych związanych z dziedzictwem kulturowym. 1.7. Wykorzystanie najnowszych technologii cyfrowych i informacyjnych do promocji i udostępniania dziedzictwa kulturowego.
Działanie 2.	Rozwój działalności muzealnej.
Kierunki Działania	2.1. Promowanie unikatowej i różnorodnej oferty muzeów, w tym rozwijanie atrakcyjnych, nowoczesnych form eksponowania zasobów muzeów. 2.2. Rozwijanie działalności edukacyjnych i artystycznych w celu upowszechniania i popularyzowania historycznej wiedzy o regionie. 2.3. Podniesienie kwalifikacji kadr i poprawa warunków lokalowych muzeów, w tym zapewnienie wyposażenia w monitoring, zabezpieczenia antywłamaniowe, przeciwpożarowe i nowoczesne archiwa. 2.4. Wspieranie tworzenia i funkcjonowania lokalnych muzeów. 2.5. Utworzenie platformy informacyjnej dotyczącej działalności i oferty muzeów w regionie.
Działanie 3.	Promowanie i upowszechnianie wiedzy o regionie i jego dziedzictwie kulturowym i tożsamości kulturowej.
Kierunki Działania	3.1. Popularyzowanie wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym i potrzebie jego ochrony, przez m.in.: • organizowanie i wspieranie imprez, pokazów, odczytów, konferencji, konkursów, wydarzeń kulturalnych, działalności wydawniczej i edukacyjnej, kierowanych do różnych grup społecznych. 3.2. Edukacja lokalnych samorządów i osób prywatnych w zakresie odpowiedniego wykorzystania zasobów dziedzictwa kulturowego do promocji i rozwoju społeczno-gospodarczego regionu. 3.3. Eksponowanie unikatowych walorów regionalnego dziedzictwa kulturowego oraz podnoszenie świadomości kulturowej mieszkańców województwa w celu budowania tożsamości regionalnej i lokalnej. 3.4. Promowanie: • „dobrych praktyk” w zakresie zagospodarowania i użytkowania obiektów zabytkowych, • tradycyjnych cech regionalnej architektury i budownictwa oraz dziedzictwa niematerialnego,

	• najcenniejszych zabytków, w szczególności w odniesieniu do obiektów świadczących o odrębności i specyfice regionu.
Działanie 4.	Tworzenie warunków do szerokiej współpracy na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego.
Kierunki Działania	4.1. Rozwijanie współpracy i integracji działań Samorządu Województwa, instytucji publicznych, naukowych, organizacji pozarządowych i innych w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami. 4.2. Wspieranie współpracy międzynarodowej, międzyregionalnej i transgranicznej na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego. 4.3. Wzmacnianie zaangażowania społecznego w zakresie opieki nad zabytkami, poprzez m.in.: wspieranie inicjatyw społecznych w zakresie tworzenia lokalnych muzeów, wsparcie merytoryczne obecnych i potencjalnych użytkowników obiektów zabytkowych.
Działanie 5.	Wsparcie finansowe działań i inicjatyw wykorzystujących potencjał dziedzictwa kulturowego regionu.
Działanie 6.	Uwzględnianie problematyki ochrony dziedzictwa kulturowego w regionalnych dokumentach planistycznych i programowo-strategicznych oraz innych dokumentach (m. in. planach ochrony parków krajobrazowych).

4.3. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie powiatu

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Nowe Miasto Lubawskie, w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami jest zbieżny ze strategicznymi dokumentami wykonanymi na poziomie powiatu, prezentowanymi w następujących poniżej dokumentach.

4.3.1. Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Nowomiejskiego na lata 2018-2021

Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Nowomiejskiego na lata 2018-2021 przyjęty został uchwałą nr XXIII/146/2020 Rady Powiatu w Nowym Mieście Lubawskim z dnia 29 października 2020 r. Dokument ten jest obecnie nieaktualny i do chwili obecnej nie został przyjęty Program na kolejny czteroletni okres.

Autorzy Programu we wnioskach końcowych stwierdzają, że rozwój turystyki, naturalne zasoby przyrodniczo - krajobrazowe i zabytki są jednymi z głównych atutów powiatu. Jednym z wyznaczników dla przyjętych celów strategicznych powiatu mający istotny wpływ na ochronę zabytków w powiecie są:

- rozwój infrastruktury, podniesienie jej funkcjonalności i korzyści dla mieszkańców powiatu;
- ochrona zasobów naturalnych i wykorzystania ich dla celów rozwoju społeczno - gospodarczego z zachowaniem środowiska i dziedzictwa kulturowego.

W Programie sformułowano następujące działania, służące do realizacji celów wymienionych w art. 87 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami:

- 1) zintegrowana ochrona dziedzictwa kulturowego i środowiska przyrodniczego
- 2) szeroki dostęp do informacji o dziedzictwie kulturowym powiatu
- 3) edukacja i popularyzacja wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym
- 4) promocja regionalnego dziedzictwa kulturowego, służąca popularyzacji produktów turystyki kulturowej.
- 5) wspieranie działań zmierzających do pozyskania środków finansowych na opiekę nad zabytkami

6) opiekuńcze, restauratorskie i budowlane przy obiektach zabytkowych, co do których samorząd powiatu nowomiejskiego ma tytuł prawny, zabezpieczenie i utrzymanie tych obiektów, oraz ich otoczenia w jak najlepszym stanie.

Realizacji sformułowanych kierunków i celów służyć będą m.in. następujące działania:

1) uwzględnienie wszelkich uwarunkowań z zakresu ochrony zabytków w aktach prawa lokalnego dot. to min. miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego miast i gmin, lokalnych programów rewitalizacji i strategii, oraz innych dokumentów planistycznych jak studium uwarunkowań i zagospodarowania przestrzennego.

2) wspieranie inicjatyw jednostek organizacyjnych, instytucji i właścicieli obiektów zabytkowych, mających na celu pozyskiwanie środków finansowych z dostępnych źródeł, przeznaczonych na ochronę i opiekę nad zabytkami

3) zabezpieczenie środków finansowych w miarę posiadanych możliwości w budżecie powiatu

4) ustalanie zasad i kryteriów udzielania dotacji, zawierania umów, kontroli i rozliczania przyznanych dotacji

5) ścisła współpraca z jednostkami samorządowymi, Urzędem Marszałkowskim i Warmińsko-Mazurskim Konserwatorem Zabytków w zakresie m.in.: utrzymania istniejących i tworzenia nowych szlaków kulturowych oznakowania szlaków i tras turystycznych, ścieżek edukacyjnych, zagospodarowania innych miejsc atrakcyjnych turystycznie.

6) współpraca z organizacjami ekologicznymi w zakresie ochrony dziedzictwa przyrodniczego i ochrony środowiska.

7) ustanawianie przez starostę na wniosek Warmińsko-Mazurskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków społecznych opiekunów zabytków.

8) nadawanie i cofanie ustanowienia społecznych opiekunów zabytków: prowadzenie listy społecznych opiekunów zabytków, wydawanie osobom fizycznym legitymacji a osobom prawnym i jednostkom organizacyjnym zaświadczeń o powierzeniu funkcji społecznego opiekuna zabytków.

9) wdrożenie i promocja obiektów zabytkowych do kompleksowej oferty turystycznej powiatu min. w formie wystaw targowych, wydawnictw adresowanych do biur podróży i instytucji zajmujących się organizowaniem ruchu turystycznego.

10) współpraca z samorządami, stowarzyszeniami oraz organizacjami pozarządowymi, instytucjami kościelnymi i organizacjami wyznaniowymi, działającymi w sektorach edukacji oraz kultury i sztuki w zakresie:

- edukacji kulturalnej dzieci i młodzieży

- organizacji konkursów poszerzających wiedzę uczniów na temat dziedzictwa kulturowego i jego ochrony,

- upowszechnianie wiedzy o zasobach kulturowych powiatu ze szczególnym nastawieniem na dzieci i młodzież

- organizacja imprez mających znaczenie dla rozwoju kultury i integracji społeczności powiatu

11) wprowadzanie zintegrowanego systemu informacji wizualnej (m.in. za pomocą tablic informacyjnych, mapy zabytków, stosownych znaków na obiekcie zabytkowym obejmującego zasoby i wartości dziedzictwa kulturowego powiatu po uzgodnieniu z Warmińsko – Mazurskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

12) udostępnienie informacji o zabytkach na stronie internetowej powiatu.

Należy zwrócić uwagę, że starosta jest upoważniony, w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków, do umieszczania na zabytku nieruchomym – wpisanym do rejestru zabytków – znaku informacyjnego o tym, że zabytek ten podlega ochronie (art. 12 ust. 1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami). W sprawozdaniu z realizacji Programu Opieki nad Zabytkami za rok 2021 żaden podmiot nie wnioskował o umieszczenie na zabytku nieruchomym

wpisanym do rejestru zabytków znaku informującego, że zabytek podlega ochronie. Brak było w wymienionej edycji Programu Opieki nad Zabytkami Powiatu Nowomiejskiego informacji o przysługującej władzom gminy i innym podmiotom inicjatywie takiego oznakowania.

4.3.2. Plan ochrony zabytków na wypadek konfliktów zbrojnych i sytuacji kryzysowych Powiatu Nowomiejskiego.

Powiat Nowomiejski posiada aktualny Plan ochrony zabytków na wypadek konfliktów zbrojnych i sytuacji kryzysowych, który został utworzony w 2018 r. Dokument nie jest on dostępny na stronach internetowych powiatu a prezentowane poniżej uwagi dotyczą modelowego planu ochrony zabytków.

Ochrona zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych, polega na wykonywaniu następujących przedsięwzięć:

- prace przygotowawcze w okresie poprzedzającym wystąpienie konfliktu zbrojnego lub sytuacji kryzysowej,
- prace w okresie podwyższonej gotowości, to jest w okresie narastania bezpośredniego zagrożenia,
- reagowanie w czasie wystąpienia i trwania konfliktu zbrojnego lub sytuacji kryzysowej,
- zabezpieczenie i dokumentowanie po zakończeniu konfliktu zbrojnego lub sytuacji kryzysowej.

4.3.3. Inicjatywy Lokalne o charakterze regionalnym

Lokalna Grupa Działania Ziemia Lubawska

Stowarzyszenie Lokalna Grupa Działania Ziemia Lubawska, którego początki sięgają 2006 r. zrzesza 8 gmin: Rybno, Grodziczno, Kurzętnik, Biskupiec, Nowe Miasto Lubawskie, Lubawa, Miasto Lubawa i Miasto Nowe Miasto Lubawskie. LGD Ziemia Lubawska specjalizuje się w pozyskiwaniu i zarządzaniu środkami z Europejskiego Funduszu Rolnego w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich oraz wdrażaniu podejścia Leader.

Członkowie LGD „Ziemia Lubawska” opracowali dokument programowy jakim jest „Lokalna Strategia Rozwoju Lokalnej Grupy Działania Ziemia Lubawska na lata 2014-2020”, dokument ten jest na bieżąco aktualizowany i w momencie pisania niniejszego Programu Opieki nad Zabytkami korzystano z aktualizacji z dnia 29.10.2021 r.

Działalność kulturalna na terenach wiejskich Gmin opiera się głównie na Gminnych Ośrodkach Kultury lub bibliotekach Gminnych, w poszczególnych miejscowościach główną rolę pełnią świetlice wiejskie. W gminie wiejskiej Nowe Miasto Lubawskie działa Gminne Centrum Kultury w Mszanowie, które od 2006 r. funkcjonuje w nowo rozbudowanym i wyremontowanym za fundusze Unijne budynku. Centrum, jako nowa jednostka rozpoczęła działalność 1 kwietnia 2007 r. Centrum zorganizowało między innymi imprezy: „Afera na zamku Bratian” – inscenizację oblężenia zamku Bratian, „Marsz na Grunwald” – inscenizację marszu wojsk na Grunwald, liczne koncerty, warsztaty, festyny, konkursy, spotkania kulturalne. W gminie działają również zespoły kulturalne i artystyczne. Ponadto funkcjonuje sieć wiejskich świetlic i bibliotek. Na terenie gminy prężnie działa Gminna Biblioteka Publiczna w Gwiżdżinach z filiami w Bratianie, Skarlinie, Radomnie, Jamielniku. W bibliotece prowadzona jest działalność kronikarska, zbierane są dokumenty z życia społecznego gminy. W filii biblioteki w Jamielniku znajduje się dodatkowo Punkt Informacji Europejskiej. Elementem wyróżniającym gminy obszaru objętego diagnozą jest duży nacisk na działalność kulturalną, zarówno władz lokalnych, pozostałych jednostek oraz społeczności położony na działalność kulturalną

Analiza SWOT oraz wyniki konsultacji wskazują na problemy związane z wykorzystaniem zasobów wewnętrznych obszaru dla jego rozwoju. Problemy te dotyczą przede wszystkim niedoinwestowanej infrastruktury społeczno-kulturalnej, turystycznej, rekreacyjnej i sportowej, w której daje się odczuć brak rozwiązań innowacyjnych, jak również niski poziom zarządzania tego typu obiektami. Problemem obszaru jest także niski poziom oferty kulturalnej, która jest mało zróżnicowana. Brak przemyślanych strategii promocji nie pozwala w sposób efektywny wykorzystać turystycznych atutów obszaru. Dodatkowo widać wyraźne braki w infrastrukturze odnawialnych źródeł energii. Skutkiem powyższych niedostatków jest dający się odczuć spadek liczby turystów odwiedzających obszar LSR, dlatego konieczne staje się podjęcie działań mających na celu wzmocnienie konkurencyjności obszaru w celu przeciwdziałania tym negatywnym zjawiskom.

5. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

5.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy (analiza dokumentów programowych gminy)

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Nowe Miasto Lubawskie zgodny jest z następującymi dokumentami wykonanymi na poziomie gminy.

5.1.1. Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego gminy Nowe Miasto Lubawskie

Na terenie Gminy Nowe Miasto Lubawskie obowiązuje 88 miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, które obejmują jedynie 761 ha powierzchni gminy, co stanowi jedynie 5,51% powierzchni całej gminy. W tabeli poniżej wymieniono wszystkie plany z podaniem informacji, w których planach zawarto informacje na temat zasad ochrony dziedzictwa kulturowego. Po analizie dostępnych planów stwierdzono, że nie wszystkie plany zawierają odniesienia do problematyki ochrony dziedzictwa kulturowego pomimo występowania stanowisk archeologicznych na terenie ich obowiązywania. Sytuacja ta może wynikać z faktu, że w momencie opracowywania planu dane stanowisko nie było jeszcze ujawnione ale być może także z faktu niezgodnej z danymi w wojewódzkiej ewidencji zabytków lokalizacji stanowiska.

	NAZWA UCHWAŁY RADY GMINY NOWE MIASTO LUBAWSKIE	NR UCHWAŁY RADY GMINY NML	Z DNIA	POW, W HA	ZABYTKI W GEZ W OBSZARZE MPZP
1.	w sprawie zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Nowe Miasto Lubawskie	XI/63/97	1997-05-06	0,2	
2.	w sprawie zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Nowe Miasto Lubawskie	XI/64/97	1997-05-06	0,6	
3.	w sprawie zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Nowe Miasto Lubawskie	XI/65/97	1997-05-06	0,2	
4.	w sprawie zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Nowe Miasto Lubawskie	XI/66/97	1997-05-06	3,9	
5.	w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Nowe Miasto Lubawskie w	XIII/84/97	1997-08-26	417	Nowy Dwór 30-52/37-8 Nowy Dwór 30-52/38-9 Skarlin 30-52/22-6 Skarlin 30-52/23-7 Skarlin 30-52/24-8

	części terenów wokół Jeziora Skarlińskiego				Skarlin 30-52/25-9 Skarlin 30-52/26-10 Skarlin 30-52/27-11 Skarlin 30-52/28-12 Skarlin 30-52/29-13 Skarlin 30-52/30-14 Skarlin 30-52/31-15 Skarlin 30-52/32-16 Skarlin 30-52/33-17 Skarlin 30-52/34-18 Skarlin 30-52/35-19 Skarlin 30-52/36-20 Skarlin 31-51/1-XXI Skarlin 31-51/2-XXII Skarlin 31-51/3-XXIII Skarlin 30-51/4-24 Skarlin 30-51/5-25 Skarlin 30-51/6-26 Skarlin 30-51/7-27 Skarlin 30-51/8-28 Skarlin 30-51/9-29
6.	w sprawie zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Nowe Miasto Lubawskie	XIX/17/98	1998-05-29	0,1	
7.	w sprawie zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Nowe Miasto Lubawskie	XIX/18/98	1998-05-29	7,5	
8.	w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Nowe Miasto Lubawskie w części terenów wokół Jeziora Radomno	III/11/98	1998-11-26	20	
9.	w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Nowe Miasto Lubawskie w części terenów wokół Jeziora Lekarty	III/12/98	1998-11-26	13,6	
10.	w sprawie zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Nowe Miasto Lub., w części dot. działek geodezyjnych nr: - 700/20; 568/1; 542; położonych na gruntach wsi BRATIAN, - 176; 165; położonych na gruntach wsi ŁĄKI BRATIAŃSKIE, - 816/5; 815; 727/2 i 729/4; 803/17; 700/18; 799; 727/3 i 727/5; 821; 824; położonych na gruntach wsi KACZEK	XXV/56/01	2001-04-24	23,1	Bratian 30-53/30-XIX Bratian 31-53/19-XIX Bratian 31-53/32-XXI
11.	w sprawie zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Nowe Miasto Lub., w części dot. działek geodezyjnych nr: - 397 (część); 137/3 (część); 537/5; 537/6; 539/1; 413 (część); 546 (część); 207; 212/2; położonych na gruntach wsi TYLICE, - 117/1; 136; położonych na gruntach wsi PACOŁTOWO, - 223/3 (część); położonej na gruntach wsi CHROSLE - 472/1; 359/3; 359/2 (część); położonych na gruntach wsi PUSTKI, - 87/2; 157/16; 500/1; położonych na gruntach wsi RADOMNO, - 105/2; położonej na gruntach wsi LEKARTY, - 152/2; 171/3; 171/4; położonych na gruntach wsi JAMIELNIK, - 142/1; 142/2; położonych na gruntach wsi NAWRA	XXV/57/01	2001-04-24	22,6	
12.	w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenów wokół jezior Gryżliny i Studa	XXV/58/01	2001-04-24	55	Gryżliny 30-52/6-1 Gryżliny 30-52/7-2 Gryżliny 30-52/8-3 Gryżliny 30-52/11-5

13.	w sprawie zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Nowe Miasto Lub., w części dot. działek geodezyjnych nr: - 203/7; 203/8; 191/2; 153/1; 136; położonych ba gruntach wsi JAMIELNIK, - 31/2; 33; położonych na gruntach wsi BAGNO, - 165/2 (część); 178/1; 91/1 i 91/2; położonych na gruntach wsi RADOMNO, - 540/3; 561; położonych na gruntach wsi BRATIAN, - 324 (część); położonej na gruntach wsi PUSTKI	XXIX/80/01	2001-10-16	10,1	
14.	w sprawie uchwalenia zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Nowe Miasto Lubawskie w miejscowości Jamielnik	XXIX/81/01	2001-10-16	2,3	
15.	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Nowe Miasto Lubawskie w miejscowości Jamielnik,	XXIX/82/01	2001-10-16	4,8	
16.	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Nowe Miasto Lubawskie w miejscowości Jamielnik	XXIX/83/01	2001-10-16	7,1	
17.	w sprawie uchwalenia zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Nowe Miasto Lubawskie w miejscowości Gryżliny	XXIX/84/01	2001-10-16	1,3	
18.	w sprawie uchwalenia zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Nowe Miasto Lubawskie w miejscowości Kaczek	XXIX/85/01	2001-10-16	1,7	
19.	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego części terenów położonych nad jeziorem Lekarty i jeziorem Mościska	V/30/03	2003-02-28	8,1	Lekarty 30-51/13-6
20.	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenu zabudowy mieszkaniowej w miejscowości Mszanowo,	XXXI/146/06	2006-02-24	6,1	
21.	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenu zabudowy mieszkaniowej w miejscowości Pacótkowo	XXXI/147/06	2006-02-24	1,3	
22.	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenu zabudowy mieszkaniowej w miejscowości Bratian	XXXI/148/06	2006-02-24	3,1	zapisy dotyczące dworu w Bratianie (w rej. zabytków)
23.	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenu zabudowy mieszkaniowej w miejscowości Łąki Bratiańskie	XXXI/149/06	2006-02-24	3,4	
24.	w sprawie uchwalenia miejscowego zagospodarowania przestrzennego terenów zabudowy mieszkaniowej i produkcyjno-usługowej w miejscowości Jamielnik	XXXIII/153/06	2006-04-20	29,1	Jamielnik 29-52/14-VI
25.	w sprawie uchwalenia zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Nowe Miasto	XXXIII/162/06	2006-06-13	12	

	Lubawskie w części terenów wokół jeziora Skarlińskiego				
26.	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenu zabudowy mieszkaniowej w miejscowości Bratian, gmina Nowe Miasto Lubawskie	XXIX/139/09	2009-01-20	2,1	
27.	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenu zabudowy mieszkaniowej w miejscowości Bratian, gmina Nowe Miasto Lubawskie	XXXII/161/09	2009-04-28	2	
28.	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenu zabudowy mieszkaniowej w obrębie geodezyjnym Gwiździny, gmina Nowe Miasto Lubawskie	XXXIV/171/09	2009-06-15	1,8	
29.	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenu zabudowy mieszkaniowej w obrębie geodezyjnym Pacółtowo, gmina Nowe Miasto Lubawskie	XXXIV/172/09	2009-06-15	0,7	
30.	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenu zabudowy mieszkaniowej w miejscowości Tylice, gmina Nowe Miasto Lubawskie	XXXV/179/09	2009-07-21	5,1	Tylice 31-53/15-VI Tylice 31-53/16-VII Tylice 31-53/18-IX
31.	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenu zabudowy mieszkaniowej w miejscowości Pacółtowo, gmina Nowe Miasto Lubawskie	XXXVI/187/09	2009-08-25	1,7	
32.	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenu zabudowy mieszkaniowej w obrębie geodezyjnym Gwiździny, gmina Nowe Miasto Lubawskie	XXXIX/193/09	2009-11-24	2,2	
33.	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenu w obrębie geodezyjnym Jamielnik, gmina Nowe Miasto Lubawskie,	XLVIII/252/10	2010-06-25	1,7	
34.	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenu w części miejscowości Łąki Bratiańskie, gmina Nowe Miasto Lubawskie	XLVIII/253/10	2010-06-25	0,8	
35.	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenu w obrębie geodezyjnym Pacółtowo, gmina Nowe Miasto Lubawskie	XLVIII/254/10	2010-06-25	10,5	
36.	w sprawie uchwalenia zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenu w obrębie geodezyjnym Skarlin, gmina Nowe Miasto Lubawskie, w części terenów wokół jeziora Skarlińskiego,	XLVIII/255/10	2010-06-25	0,5	
37.	w sprawie uchwalenia zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenu w obrębie geodezyjnym Skarlin, gmina Nowe	XLVIII/256/10	2010-06-25	0,2	

	Miasto Lubawskie, w części terenów wokół jeziora Skarlińskiego,				
38.	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenu w części miejscowości Łąki Bratiańskie, gmina Nowe Miasto Lubawskie	L/266/10	2010-09-14	0,9	
39.	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenu w części miejscowości Pustki gmina Nowe Miasto Lubawskie,	VIII/35/2011	2011-05-25	3,5	
40.	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenu w części miejscowości Nawra, gmina Nowe Miasto Lubawskie	XVI/88/2012	2012-01-25	2,4	
41.	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenu w części miejscowości Chrośle, gmina Nowe Miasto Lubawskie	XVI/89/2012	2012-01-25	0,3	
42.	w sprawie uchwalenia zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenu w obrębie geodezyjnym Skarlin, gmina Nowe Miasto Lubawskie	XVI/90/2012	2012-01-25	0,4	
43.	w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Gminy Nowe Miasto Lubawskie w obrębie geodezyjnym Lekarty	XXXV/216/2013	2013-05-29	1,9	
44.	w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego w obrębie Radomno, Gmina Nowe Miasto Lubawskie	XXXV/217/2013	2013-05-29	0,6	
45.	w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Gminy Nowe Miasto Lubawskie w obrębie geodezyjnym Pacółtowo	XXXV/218/2013	2013-05-29	0,7	
46.	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Nowe Miasto Lubawskie w obrębie geodezyjnym Bratian	XXXVI/222/2013	2013-06-26	2,9	Bratian/Nowe Miasto Lubawskie 31-53/1_XIII
47.	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Nowe Miasto Lubawskie w obrębie geodezyjnym Lekarty	XXXVI/223/2013	2013-06-26	1,7	
48.	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Gminy Nowe Miasto Lubawskie w obrębie geodezyjnym Jamielnik	XXXVI/224/2013	2013-06-26	1,3	
49.	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Nowe Miasto Lubawskie w obrębie geodezyjnym Bratian	XXXIX/244/2013	2013-09-25	5,6	
50.	w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Gminy Nowe Miasto Lubawskie w obrębie geodezyjnym Gwiździny	XXXIX/245/2013	2013-09-25	0,5	Gwiździny 32-53/43-9 Zapisy dotyczące parafialnego cmentarza rzymskokatolickiego
51.	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Nowe Miasto Lubawskie w obrębie geodezyjnym Bratian	III/15/2014	2014-12-22	2,7	

52.	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Nowe Miasto Lubawskie w obrębie geodezyjnym Bratian,	III/16/2014	2014-12-22	1,6	
53.	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Nowe Miasto Lubawskie w obrębie geodezyjnym Radomno	III/17/2014	2014-12-22	0,3	
54.	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Nowe Miasto Lubawskie w obrębie geodezyjnym Bratian	XXII/166/2016	2016-09-28	3,5	
55.	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Nowe Miasto Lubawskie w obrębie geodezyjnym Skarlin	XXII/167/2016	2016-09-28	0,4	
56.	w sprawie uchwalenia częściowej zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Nowe Miasto Lubawskie w obrębie geodezyjnym Radomno	XXVI/205/2017	2017-02-15	0,1	
57.	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Nowe Miasto Lubawskie w obrębie geodezyjnym Bagno	XXIX/224/2017	2017-04-28	5,7	
58.	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Nowe Miasto Lubawskie w obrębie geodezyjnym Bratian	XXIX/225/2017	2017-04-28	0,5	
59.	w sprawie uchwalenia zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Nowe Miasto Lubawskie w obrębie geodezyjnym Skarlin	XXXIV/264/2017	2017-10-17	3	
60.	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenu w części miejscowości Łąki Bratiańskie, gmina Nowe Miasto Lubawskie	XXXIV/265/2017	2017-10-17	0,9	
61.	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenu w części miejscowości Radomno, gmina Nowe Miasto Lubawskie	XXXV/277/2017	2017-11-28	3,1	
62.	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Nowe Miasto Lubawskie w obrębie geodezyjnym Gryżliny	XXXVI/287/2017	2017-12-28	1,7	
63.	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Nowe Miasto Lubawskie w obrębie geodezyjnym Skarlin	XXXVI/288/2017	2017-12-28	2,8	
64.	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Nowe Miasto Lubawskie w obrębie geodezyjnym Radomno	XXXVI/289/2017	2017-12-28	0,5	
65.	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Nowe Miasto Lubawskie w obrębie geodezyjnym Pacółtowo	XXXVI/290/2017	2017-12-28	0,3	
66.	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego	XLV/353/2018	2018-10-04	0,8	

	gminy Nowe Miasto Lubawskie w obrębie geodezyjnym Bagno				
67.	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Nowe Miasto Lubawskie w obrębie geodezyjnym Pacółtowo	VI/51/2019	2019-04-30	1,2	
68.	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Nowe Miasto Lubawskie w obrębie geodezyjnym Pacółtowo	IX/71/2019	2019-07-25	0,6	
69.	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Nowe Miasto Lubawskie w obrębie geodezyjnym Pacółtowo	IX/72/2019	2019-07-25	1,9	
70.	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Nowe Miasto Lubawskie w obrębie geodezyjnym Pacółtowo	X/82/2019	2019-10-31	0,8	
71.	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Nowe Miasto Lubawskie w obrębie geodezyjnym Pacółtowo	XVII/131/2020	2020-03-19	3,7	
72.	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Nowe Miasto Lubawskie w obrębie geodezyjnym Pacółtowo	XVII/132/2020	2020-03-19	0,4	
73.	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Nowe Miasto Lubawskie w obrębie geodezyjnym Bratian	XVII/133/2020	2020-03-19	1,2	
74.	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Nowe Miasto Lubawskie w obrębie geodezyjnym Pacółtowo	XVIII/145/2020	2020-05-28	0,4	
75.	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Nowe Miasto Lubawskie w obrębie geodezyjnym Pacółtowo	XVIII/146/2020	2020-05-28	0,2	
76.	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Nowe Miasto Lubawskie w obrębie geodezyjnym Pacółtowo	XIX/157/2020	2020-06-25	2	
77.	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Nowe Miasto Lubawskie w obrębie geodezyjnym Skarlin	XX/165/2020	2020-08-23	1,5	Skarlin 30-51/10-30
78.	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Nowe Miasto Lubawskie w obrębie geodezyjnym Skarlin	XX/166/2020	2020-07-23	0,7	
79.	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Nowe Miasto Lubawskie w obrębie geodezyjnym Bratian	XXIX/248/2021	2021-06-22	1,5	
80.	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Nowe Miasto Lubawskie w obrębie geodezyjnym Lekarty	XXIX/249/2021	2021-06-22	3,9	
81.	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego	XXIX/250/2021	2021-06-22	0,3	

	gminy Nowe Miasto Lubawskie w obrębie geodezyjnym Pacóltowo				
82.	sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Nowe Miasto Lubawskie w obrębie geodezyjnym Chroście	XXIX/251/2021	2020-06-22	2,5	
83.	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Nowe Miasto Lubawskie w obrębie geodezyjnym Radomno	XXIX/252/2021	2021-06-22	1	Radomno 30-53/4-XXIV
84.	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Nowe Miasto Lubawskie w obrębie geodezyjnym Pacóltowo	XXIX/253/2021	2021-06-22	0,2	
85.	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Nowe Miasto Lubawskie w obrębie geodezyjnym Gryźliny	XXXI/267/2021	2021-09-28	0,4	
86.	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Nowe Miasto Lubawskie w obrębie geodezyjnym Bratian	XXXII/288/2021	2021-10-28	1,2	Bratian 30-53/13_VI
87.	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Nowe Miasto Lubawskie w obrębie geodezyjnym Bratian	XXXII/289/2021	2021-10-28	0,8	
88.	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Nowe Miasto Lubawskie w obrębie geodezyjnym Radomno	XXXVI/323/2022	2022-01-27	0,5	

5.1.2. Strategia Rozwoju Gminy Nowe Miasto Lubawskie na lata 2016-2025

Strategia Rozwoju Gminy Nowe Miasto Lubawskie została przyjęta Uchwałą nr XVIII/131/2016 Rady Gminy Nowe Miasto Lubawskie z/s w Mszanowie z dnia 27 kwietnia 2016 r. W 2020 roku Rada Gminy Nowe Miasto Lubawskie uchwałą nr XXI/179/2020 z dnia 24 września 2020 r. zmieniła zapisy pierwotnej treści strategii.

Strategia jest dokumentem, który ujmuje główne cele i priorytety w kilkuletnim horyzoncie a jej konstruowanie jak i realizacja odbywa się przy czynnym uczestnictwie społeczeństwa lokalnego. W ramach Strategii zdefiniowane zostały następujące cele strategiczne i operacyjne rozwoju Gminy:

Cel strategiczny 1 – Zwiększenie aktywności społecznej i ekonomicznej mieszkańców gminy oraz wspieranie przedsiębiorczości i edukacji.

a) Cel operacyjny 1 – Wspieranie lokalnej przedsiębiorczości,

b) Cel operacyjny 2 - Wspieranie edukacji związanej z informatyką i nowymi technologiami,

c) Cel operacyjny 3 – Wspieranie lokalnej przedsiębiorczości,

d) Cel operacyjny 4 – Zwiększenie liczby miejsc pracy.

Cel strategiczny 2 – Podniesienie jakości i ilości infrastruktury drogowej, technicznej i miejsc użyteczności publicznej.

a) Cel operacyjny 1 – Poprawa jakości infrastruktury drogowej Gminy,

b) Cel operacyjny 2 – Poprawa jakości infrastruktury technicznej Gminy,

c) Cel operacyjny 3 – Zwiększenie poczucia bezpieczeństwa mieszkańców Gminy

d) Cel operacyjny 4 – Zwiększenie estetyki i użyteczności przestrzeni publicznej,

e) Cel operacyjny 5 – Ochrona środowiska naturalnego Gminy.

Dla realizacji Strategii wyznaczono Cel główny, którym jest poprawa jakości życia i wzrost zatrudnienia wśród mieszkańców Gminy Nowe Miasto Lubawskie, dzięki wielowymiarowemu zwiększeniu atrakcyjności i rozwojowi lokalnej gospodarki. Dla jego realizacji w dokumencie wyznaczono szereg celów szczegółowych.

W Strategii sformułowano następującą wizję rozwoju: „Gmina Nowe Miasto Lubawskie miejscem bezpiecznym i przyjaznym dla mieszkańców, otwartym na współpracę i rozwój oraz wspierającym lokalną przedsiębiorczość”. Misją gminy jest: „poprawa jakości życia mieszkańców, wzrost ich aktywności i przedsiębiorczości oraz dbałość o najistotniejsze kompetencje mieszkańców w perspektywie nowoczesnego rynku pracy”.

Uchwałą nr XXXVIII/336/2022 Rady Gminy Nowe Miasto Lubawskie z dnia 29 marca 2022 r. przystąpiono do opracowania Strategii Rozwoju Gminy Nowe Miasto Lubawskie na lata 2023-2030.

5.1.3. Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Nowe Miasto Lubawskie

Zmianę Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Nowe Miasto Lubawskie przyjęto Uchwałą nr IX/70/2019 Rady Gminy Nowe Miasto Lubawskie z dnia 25 lipca 2019 r.

W części poświęconej stanowi dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej autorzy dokumentu uwzględnili wykonaną w 2017 r. gminną ewidencję zabytków przytaczając w formie tabelarycznej listę obiektów przyjętych do gminnej ewidencji zabytków Zarządzeniem nr 33/2018 Wójta Gminy Nowe Miasto Lubawskie z dnia 12 lutego 2018. Zamieszczona w studium tabela z wykazem stanowisk archeologicznych zawiera 204 stanowiska, to jest o 3 stanowiska archeologiczne więcej niż w obowiązującej gminnej ewidencji zabytków. Po zweryfikowaniu wojewódzkiej ewidencji zabytków w archiwum WUOZ w Elblągu rzeczywista liczba stanowisk, która powinna znajdować się gminnej ewidencji zabytków wynosi 213. Podobnie lista zabytków nieruchomych przytoczona w Studium nie ujmuje wszystkich obiektów. Konieczne będzie uwzględnienie nie ujawnionych zabytków w przypadku zmiany Studium pod kątem zgodności z aktualnie obowiązującą gminną ewidencją zabytków.

W Studium przytoczono informację, że wyniku weryfikacji danych archiwalnych i waloryzacji zabytków nieruchomych wykonanej podczas sporządzania gminnej ewidencji zabytków, stwierdzono, iż na terenie gminy Nowe Miasto Lubawskie wśród obiektów zabytkowych przeważają zabytkowe cmentarze, budowle sakralne oraz obiekty tworzące dawne zespoły dworsko-folwarczne. Ochroną objęte są także obiekty przemysłowe, aleje przydrożne, miejsca pamięci narodowej a także wybrane przykłady architektury mieszkalnej.

Obecnie znaczna część obiektów zabytkowych na terenie gminy znajduje się w stanie dobrym. W planach zagospodarowania przestrzennego zakłada się w przeważającym stopniu utrzymanie zabytkowej zabudowy. Większość obiektów zabytkowych (wpisanych do rejestru zabytków, jak również objętych gminną ewidencją zabytków) użytkowana jest zgodnie z ich pierwotnym przeznaczeniem. Dotyczy to przede wszystkim obiektów sakralnych, w przypadku których stosunkowo łatwe jest utrzymanie funkcji pierwotnych. Obiekty te są utrzymywane i na bieżąco remontowane. Istnieją jednak potrzeby ich remontowania. Obiekty wchodzące w skład zabudowy dworsko-

folwarcznej należące do osób prywatnych są w większości przypadków utrzymywane i użytkowane. Większość cmentarzy dawnych utrzymywana jest w należyтым stanie

W części Studium poświęconej kierunkom zagospodarowania przestrzennego wskazano następujące zasady ochrony środowiska kulturowego, które przytoczono poniżej w brzmieniu w Studium.

„Przedmiotem ochrony są zachowane elementy historycznej struktury przestrzennej gminy Nowe Miasto Lubawskie obejmujące: zachowane zespoły obiektów bądź obiekty, w tym również cmentarze poza istniejącą zabudową wsi, a także elementy świadczące o ciągłości historycznej osadnictwa na terenie gminy w postaci:

- stanowisk archeologicznych posiadających własną formę krajobrazową (grodziska),*
- stanowisk archeologicznych nie posiadających własnej formy krajobrazowej.*

„Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Nowe Miasto Lubawskie” ustala następujące kierunki i zasady ochrony zasobów kulturowych:

- a) *w odniesieniu do zespołów i obiektów wpisanych do rejestru zabytków, ochronę z mocy Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. 2018 poz. 2067) obejmującą:*

Bratian:

- zamek – ruiny nr rejestru (A-552)*
- dom nr 2 (dawny dwór) wraz z najbliższym otoczeniem nr rejestru (A-1088)*
- młyn (z częściowo zachowanym oryginalnym wyposażeniem) wraz z układem hydrotechnicznym i bezpośrednim otoczeniem budynku nr rejestru (A-4256).*

·Gryżliny

- kościół filialny p.w. Kazimierza Królewicza (A-4494)*

·Gwiżdżiny

- zespół dworsko-parkowo-folwarczny, w tym dwór, park, bud. gosp.: gorzelnia, spichlerz-stajnia, brama wraz z otoczeniem nr rejestru (A-4567)*

Jamielnik – Studa –

- park podworski z aleją wierzbową i lipową nr rejestru (A-3941)*

Radomno

- kościół parafialny pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa wraz z cmentarzem przykościelnym w granicach ogrodzenia nr rejestru (A-3848)*
- grodzisko na działce nr 3091/I, nr rejestru C-088 Skarlin*
- kościół parafialny pw. Św. Bartłomieja wraz z cmentarzem przykościelnym nr rejestru (A-1064)*

Tylice

- kościół parafialny pw. Św. Michała Archaniola wraz z cmentarzem przykościelnym nr rejestru (A-1065)*

·Nowy Dwór Bratiański

- grodzisko „Szaniec”, wczesne średniowiecze nr rejestru C-061*

·Radomno

- grodzisko, wczesne średniowiecze, nr rejestru C-088*

Dominującymi kierunkami działań architektoniczno-urbanistycznych są w odniesieniu do w/w zespołów i obiektów – konserwacja i rewitalizacja.

Zagospodarowanie zabytków na cele użytkowe, prowadzenie badań, prac i robót oraz podejmowanie innych działań przy zabytkach musi się odbywać zgodnie z cytowaną wyżej ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

- b) *w odniesieniu do stanowisk archeologicznych posiadających własną formę krajobrazową w Nowym Dworze i Radomnie, pełną ochronę, zwłaszcza przed działalnością inżynierską, budowlaną oraz zachowanie istniejącego układu topograficznego,*

c) w odniesieniu do zachowanych elementów o wartości kulturowej, tj. zespołów dworsko-parkowych, kościołów nie wpisanych do rejestru zabytków, dawnych szkół, plebani, leśniczówek, poczt, obiektów dwornych, obiektów techniki na:

- utrzymanie istniejącej zabudowy w należyłym stanie technicznym z dopuszczeniem zmiany funkcji obiektu z zastrzeżeniem dostosowania nowej funkcji i nowego programu użytkowego do uwarunkowań wynikających z maksymalnej ochrony zachowanych elementów historycznych (zarówno kompozycji architektonicznej jak, i detalu architektonicznego), a tam gdzie jest to możliwe na odtworzeniu bądź nawiązaniu do historycznej kompozycji (wysokość, kształt, układ eksponowanych elewacji, kształt dachu, rozmieszczenie, wielkość i proporcje otworów, zewnętrzny detal architektoniczny). Podnoszenie standardu wyposażenia technicznoużytkowego, a także podnoszenie standardu funkcjonalnego uwzględniać musi maksymalną ochronę zachowanych historycznych detali architektonicznych i wyposażenia wnętrz (o ile występują),
- zachowaniu historycznych relacji przestrzennych i obiektów wspomagających (np. zabudowa gospodarcza przy szkołach), oraz zieleni towarzyszącej w obrębie działek, na których obiekty te są zlokalizowane,
- utrzymaniu jednej własności z zleceniem odstąpienia od podziałów własnościowych, a tam gdzie to możliwe na przywróceniu jedności władania (własności) zespołów dworsko-parkowych,

d) w odniesieniu do parków podworskich na :

- utrzymaniu, a tam gdzie jest to możliwe na odtworzeniu układu kompozycyjnego i hydrograficznego,
- pielęgnacji i konserwacji zieleni z uzupełnieniami i nowymi nasadzeniami na podstawie specjalistycznych dokumentacji,
- zachowaniu i konserwacji historycznych elementów małej architektury, np. ogrodzeń, bram itp. obowiązuje ochrona układu przestrzennego i historycznego sposobu zagospodarowania, ochrona zabytkowego drzewostanu, ochrona historycznych elementów małej architektury tj. ogrodzeń itp.

e) w odniesieniu do cmentarzy na:

- zakazie lokalizacji obiektów i urządzeń kolidującą z pierwotną funkcją,
- ochronie zachowanych elementów z uporządkowaniem i podkreśleniem symboliki miejsca, w tym m. in. utrzymanie bądź uczytlnienie układu dróg, alei, kwater, ochronę nagrobków, krzyży, kapliczek i ogrodzeń oraz zachowanego drzewostanu,

f) w odniesieniu do zabudowy mieszkaniowej (domów, chat) oraz zabudowy gospodarczej, w tym również folwarcznej, na utrzymaniu w należyłym stanie technicznym z dopuszczeniem modernizacji z zachowaniem elementów historycznych (zarówno kompozycji architektonicznej, jak i detalu architektonicznego) mających na celu podniesienie standardów funkcjonalno-technicznych. W przypadku realizowania inwestycji na obszarze stanowiska archeologicznego, znajdującego się w ewidencji zabytków AZP, prace ziemne należy poprzedzić weryfikacyjnymi sondażowymi badaniami archeologicznymi; ich wyniki pozwolą na zajęcie stanowiska konserwatorskiego do zagospodarowania terenu.

Lokalizacja stanowisk archeologicznych została pokazana na rysunku studium, zał. nr 3. Szczegółowy wykaz stanowisk zamieszczono w części I Studium zatytułowanej „Uwarunkowania”.

W obrębie historycznych parków i cmentarzy zakazuje się zmian układu przestrzennego (aleje, nasadzenia, kwatery), wycinki starodrzewu, likwidacji historycznych elementów małej architektury, a w przypadku cmentarzy także zabytkowych nagrobków.

Wszelkie prace inwestycyjne dotyczące zabytkowych parków i cmentarzy należy poprzedzić właściwą dokumentacją konserwatorską, prowadzoną do określenia uwarunkowań historycznych i możliwości dalszego użytkowania.

Wykaz obiektów zabytkowych ujętych w gminnej ewidencji zabytków Gminy Nowe Miasto Lubawskie, nie wpisanych do rejestru zabytków województwa warmińsko-mazurskiego a ujętych w wojewódzkiej ewidencji zabytków zawiera załącznik do zarządzenia Wójta Gminy Nowe Miasto Lubawskie w sprawie przyjęcia gminnej ewidencji zabytków gminy Nowe Miasto Lubawskie. Wykaz obiektów zawartych w GEZ zamieszczono w części I Studium zatytułowanej „Uwarunkowania”

Zgodnie z Ustawą Prawo budowlane roboty budowlane, wykonywane przy obiekcie budowlanym wpisanym do rejestru zabytków wymagają pozwolenia na budowę, a na obszarze wpisanym do rejestru zabytków wymagają dokonania zgłoszenia, przy czym do wniosku o pozwolenie na budowę oraz do zgłoszenia należy dołączyć pozwolenie właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków wydane na podstawie przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Gmina posiada „Program opieki nad zabytkami gminy Nowe Miasto Lubawskie na lata 2018-2021”. Jest to pierwszy dokument tego rodzaju opracowany dla gminy Nowe Miasto Lubawskie. W latach 2018-2021 działania podejmowane w ramach „Programu”, będą dotyczyły przede wszystkim działań określanych jako „miękkie”, tj. działań o charakterze nieinwestycyjnym.

Program opieki nad zabytkami województwa warmińsko-mazurskiego na lata 2016-2019 zakłada „Wypracowanie programu wspomagania finansowego długofalowych działań na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków regionu, ze szczególnym uwzględnieniem”: m.in.

„Opieki nad alejami przydrożnymi Aleje przydrożne woj. warmińsko-mazurskiego są zachowanym, unikalnym przykładem zagospodarowania przestrzeni publicznej w skali europejskiej. Ich wielorakie funkcje (przyrodnicze, kulturowe, komunikacyjne) są aktualne do czasów dzisiejszych. Są świadectwem kompleksowego zagospodarowania przestrzeni, wyróżnikiem krajobrazu kulturowego Warmii i Mazur. W związku z rosnącym natężeniem ruchu kołowego następuje proces ich zanikania. Konieczne jest wspieranie działań w celu zachowania charakterystycznych i najcenniejszych alei przydrożnych.”

Ochrona w/w [w Studium przytoczono tabelę z wymienionymi alejami przydrożnymi ujętymi w gminnej ewidencji zabytków] alei powinna polegać na pielęgnacji i konserwacji drzew z uzupełnieniami i nowymi nasadzeniami na podstawie specjalistycznych dokumentacji.

W przypadku kolizji wymogów ochrony krajobrazu kulturowego z wymogami bezpieczeństwa ruchu drogowego i potrzeby modernizacji dróg, decyzję należy podjąć na podstawie specjalistycznej dokumentacji w porozumieniu z Regionalnym dyrektorem Ochrony Środowiska oraz Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

5.2. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy

5.2.1. Charakterystyka geograficzno-przyrodnicza gminy Nowe Miasto Lubawskie

Gmina Nowe Miasto Lubawskie jest położona w południowo-zachodniej części województwa warmińsko-mazurskiego, w powiecie Nowomiejskim i graniczy z następującymi gminami powiatu: Biskupiec, Grodziczno, Kurzętnik, miastem Nowe Miasto Lubawskie, z gminami Iława i Lubawa w powiecie Iławskim.

Cały obszar gminy został ukształtowany podczas ostatniego zlodowacenia północnopolskiego i charakteryzuje się krajobrazem młodogłacialnym o urozmaiconej rzeźbie terenu, ukształtowanej przez akumulacyjną i erozyjną działalność lądolodu oraz wód wytapianych z lodowca. Na terenie gminy występuje duże nagromadzenie polodowcowych form rzeźby terenu takich jak m.in. moreny denne, pagórki wzgórza morenowe, rynny subglacialne, płyty sandru, zagłębienia wytopiskowe. Pod względem fizycznogeograficznym (w podziale według J. Kondrackiego) gmina leży na makroregionie Pojezierza Chełmińsko-Dobrzyńskiego w granicach mezoregionów Pojezierza Brodnickiego, Doliny Drwęcy oraz Garbu Lubawskiego. Pojezierze Brodnickie jest obszarem z dużą liczbą niewielkich jezior rynnowych połączonych ciekami wodnymi sprzyjającymi turystyce kajakowej. Mezoregion Doliny Drwęcy stanowi wąską i wydłużoną dolinę Drwęcy o orientacji północny wschód - południowy zachód. Jest to pradolina erozyjna ukształtowana przez wody odpływowe lodowców, wcięta w przylegające morenowe wysoczyzny pojezierzy. Wzdłuż całej długości doliny rozciąga się rezerwat

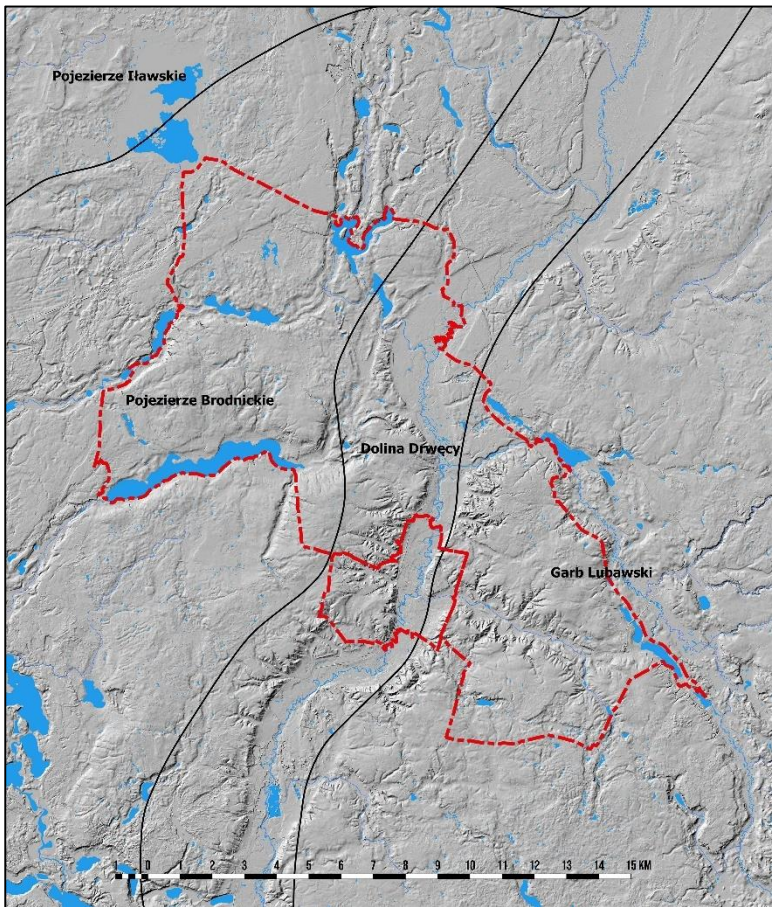
przyrody Rzeki Drwęca. Garb Lubawski stanowi łuk wzniesień morenowych z trzeciorzędowymi iłami w podłożu, poprzerany obniżeniami, z wysokościami względnymi przekraczającymi 100 m.

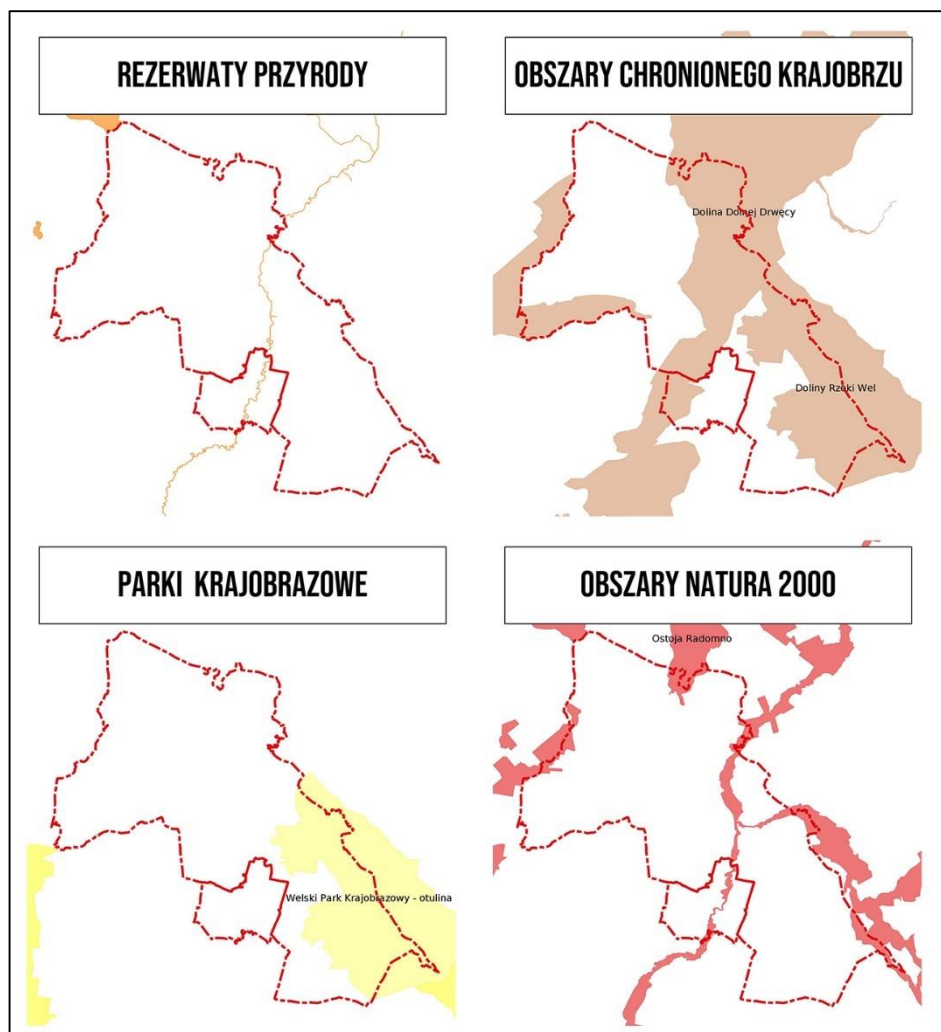
Pod względem hydrograficznym zdecydowana większość terenów gminy znajduje się w dorzeczu Drwęcy i tereny odwadniają jej dopływy Wel, Groblica, Radomka oraz Skarlanka. Gmina Nowe Miasto Lubawskie leży w środkowym biegu Drwęcy, której dolina jest głęboko wcięta i ma charakter pradoliny, z miejscami zabagnionym dnem. Rzeki stanowi atrakcję turystyczną, malowniczo meandrując, nadaje się do kwalifikowanej turystyki kajakowej. Niestety stan większości wód przepływających przez tereny gminy oceniany jest jako zły. Ważnym elementem sieci hydrograficznej na terenie gminy są jeziora, w większości rynnowe pochodzenia polodowcowego. W większości są to małe kilku hektarowe zbiorniki. Największym jeziorem gminy jest rynnowe jezioro Skarlińskie o

powierzchni dochodzącej do 300 ha z dobrze rozwiniętą linią brzegową. Jezioro malowniczo wcinie się w wysoczyznę morenową, posiada liczne półwyspy i duży potencjał rozwoju usług turystycznych. Drugie pod względem wielkości jezioro Radomno ma powierzchnię 110 ha i charakteryzuje się silnym rozczłonkowaniem, z licznymi zatokami oraz wyspą z pozostałościami grodziska z okresu wczesnego średniowiecza.

Dużą część obszaru gminy zajmują tereny zabagnione i podmokłe, głównie w dolinach cieków, dnach rynien polodowcowych. Pokrywa glebowa wskutek zróżnicowanej budowy geologicznej i rzeźby jest zróżnicowana. Dominują gleby brunatnoziemne wytworzone z piasków i glin zwałowych zalegające na wysoczyźnie morenowej i na terenie Gminy występują w rejonie Radomna, Lekart, Skarlina, Nawry, Gryżlin, Gwiżdżin i Tylic. Gleby

bielicoziemne występują płatami na terenie wysoczyzny morenowej i na terenach sandrowych. W dnach rynien występują czarne ziemie a w obrębie terasy zalewowej Drwęcy mady.

Na terenie gminy Nowe Miasto Lubawskie występują następujące formy ochrony przyrody: obszary chronionego krajobrazu, rezerwat przyrody, obszary Natura 2000 oraz pomniki przyrody. Tereny gminy charakteryzuje dość niska lesistość wynosząca (dane za 2019 r.) 18,3%, przy średniej krajowej 30%.

Na terenie gminy Nowe Miasto Lubawskie występują następujące formy ochrony przyrody:

1. rezerwat przyrody

- „Rzeka Drwęca”,

uznany w 1961 r. rezerwat faunistyczny, Celem ochrony jest środowisko wodne i ryby w nim bytujące, a w szczególności w celu ochrony środowiska pstrąga, łososia, troci i certy.

2. obszary chronionego krajobrazu:

- Dolina Dolnej Drwęcy

Forma pradolinna z rozwiniętym systemem powierzchni terasowych, z silnie urzeźbionymi strefami zboczy. Na wielu odcinkach rzeka przepływa przez rozszerzenia pradoliny o szerokości kilku kilometrów, bardzo malowniczo meandrując. Na skutek dużej różnicy poziomów Drwęcy i dopływów, mniejsze cieki tego systemu rzecznej, jak Groblica, a także Wel, mają charakter wartkich rzek podgórskich.

- Dolina Rzeki Wel

Obszar Chronionego Krajobrazu Doliny Rzeki Wel o powierzchni 9430 ha położony jest na terenie gmin Grodziczno, Lubawa (wiejska) oraz Nowe Miasto Lubawskie (wiejska). Wel jest największym dopływem Drwęcy, wykorzystuje rynnę polodowcową. Jego spadek wynosi

średnio 1.24, osiągając odcinkami wielkość do 4.1 promila. Sieć hydrograficzną uzupełniają liczne jeziora. Na tym obszarze znajduje się 5 pomników przyrody i 3 parki wiejskie.

- **Skarliński Obszar Chronionego Krajobrazu**

Obszar swoim zasięgiem obejmuje kilka jezior m.in. jezioro Osetno z rozległym kompleksem łągów oraz śródlądne jeziora: Kakaj, Dębno i Wielki Staw, które mają wyjątkowy naturalny charakter (są płytkie i częściowo zarastające, a na dużych powierzchniach pokryte grążelami i grzybieniami). Szczególnie cennym przyrodniczo obiektem jest Jezioro Skarlińskie o powierzchni ok. 300 ha. Jest to jezioro polodowcowe o wydłużonym kształcie, będące najdłuższym jeziorem Pojezierza Brodnickiego. Jego brzegi w większości są płaskie lub łagodnie wzniesione. Ponadto Jezioro Skarlińskie jest bogate w różne gatunki ryb słodkowodnych – w akwenie żyją między innymi: szczupaki, węgorze, liny, karpie, płocie oraz sieje. Kolejnym bogactwem Obszaru jest wysoka lesistość, która wynosi ok. 45 %. Dominującym gatunkiem drzew jest sosna. Rozległy cenny kompleks leśny oraz malownicze jeziora tworzą niepowtarzalne krajobrazy i stwarzają dogodne warunki dla rozwoju rekreacji.

3. **obszary Natura 2000**

- **Ostoja Radomno**

Ostoja obejmuje duży kompleks leśny w północno-wschodniej części Pojezierza Brodnickiego, w większości poza terenem gminy Nowe Miasto Lubawskie. Dominują tu zbiorowiska leśne w mozaice z jeziorami i zabagnieniami, położonymi w rynnach i zagłębieniach polodowcowych. Teren jest zróżnicowany, występują tu zarówno pagórki i wzgórza morenowe z pojedynczymi kemami, jak i płaskie lub pofalowane sandry.

- **Dolina Kakaju**

położona na terenie gmin Biskupiec Pomorski i Nowe Miasto Lubawskie, w rozległym kompleksie leśnym na sandrze brodnickim. Ostoja obejmuje dolinę rzeki Kakaj (Laka) wraz z dwoma przyległymi obszarami położonymi na północ (rezerwat torfowiskowy Łabędź") i na zachód (jezioro Osetno). Dolina Kakaju ma wyjątkowy, naturalny charakter. Łączy śródlądnie położone, zarastające jeziora. Niektóre otoczone są zabagnieniami. Wzdłuż rzeki występują łągi jesionowo-olszowe i olsy.

- **Dolina Drwęcy**

Dolina Drwęcy obejmuje mezoregiony: Dolinę Drwęcy, Garb Lubawski i Pojezierze Brodnickie. Dominujące formy rzeźby terenu to faliste moreny denne, ciągi moren czołowych, równiny sandrowe oraz rynny polodowcowe. Teren urozmaicony jest przez obniżenia dochodzące do 40 m głębokości, wypełnione wodami jezior i torfowisk. Dolina Drwęcy stanowi jedną z głównych osi ekologicznych kraju posiadających znaczenie europejskie. Kształt ostoi sprzyja zachowaniu tras migracji i rozprzestrzeniania się wielu gatunków fauny i flory. Jest to korytarz ekologiczny między Doliną Wisły a Pojezierzem Mazurskim. Stwierdzono tu występowanie 22 rodzajów siedlisk z Załącznika I Dyrektywy Siedliskowej. Rzeka Drwęca i jej dorzecze objęte jest krajowym programem restytucji ryb wędrownych, zaś rzeka Wel jest wymieniana jako jeden z głównych cieków dorzecza Drwęcy o walorach kwalifikujących ją jako podstawowe tarlisko anadromicznych ryb wędrownych i siedlisko ryb prądolubnych.

4. **pomniki przyrody (4).**

Tereny Gminy Nowe Miasto Lubawskie charakteryzują się wysokim potencjałem energii wiatru i słonecznej, przekładające się na wysokie zasoby energii słonecznej i stanowi miejsce o dobrych warunkach do wykorzystania tych źródeł energii, jednakże przeszkodą realizacji inwestycji w te zasoby mogą być obszary prawnie chronionej przyrody.

5.2.2. **Zarys dziejów obszaru gminy**

Osadnictwo w Gminie Nowe Miasto Lubawskie od pradziejów do średniowiecza

Tereny gminy Nowe Miasto Lubawskie dzięki urozmaiconej rzeźbie terenu, w miarę korzystnym dla rolnictwa warunkom glebowym a także dzięki sprzyjającym warunkom klimatycznym były atrakcyjne dla osadnictwa grup ludzkich od pradziejów do czasów nam współczesnych. Potwierdzeniem tego są stanowiska archeologiczne odkryte podczas badań powierzchniowych, przeprowadzonych w latach 1986, 1989, 2005, 2006, 2007, 2008 i 2009 w ramach projektu Archeologicznego Zdjęcia Polski (AZP). W ramach I etapu AZP przebadano teren prawie całej gminy, co pozwoliło na ujawnienie 216 stanowisk archeologicznych.

Nowoodkryte stanowiska archeologiczne datowane są od młodszej epoki kamienia – neolit, poprzez okres halsztacki, okres lateński, okres wpływów rzymskich, wczesne średniowiecze i średniowiecze do czasów nowożytnych, poświadczają fakt zasiedlenia tych terenów od pradziejów do czasów nam współczesnych. Występujący na stanowiskach archeologicznych materiał zabytkowy (ceramika, narzędzia i półwytwory z krzemienia, narzędzia kamienne) reprezentuje kultury archeologiczne występujące na obszarze Warmii i Mazur z relatywnie dużą liczbą znalezisk z okresu neolitu, okresu halsztackiego-lateńskiego oraz z wczesnego średniowiecza do późnego średniowiecza. Badania powierzchniowe potwierdziły metrykę średniowieczną z zachowaną ciągłością osadniczą dla wielu miejscowości.

Na wyszczególnionych w tabeli 3, 216 stanowiskach archeologicznych wyróżniono 322 zespoły zabytkowe (na części stanowisk reprezentowane były znaleziska przynależne do więcej niż jednej jednostki chronologiczno-kulturowej), z których najliczniejszą grupę 105 stanowią znaleziska datowane na średniowiecze-późne średniowiecze a wraz ze znaleziskami z wczesnego średniowiecza (50) stanowią prawie połowę wszystkich znalezisk na terenie gminy.

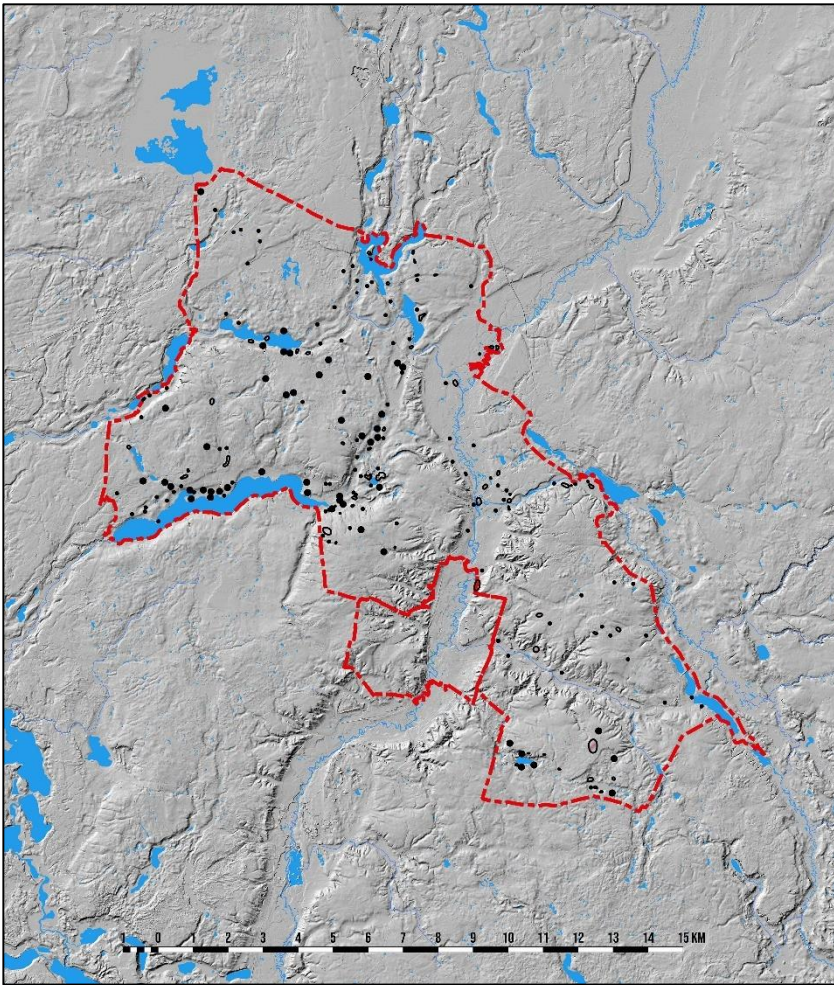
Drugą liczną grupę 37 zespołów stanowią znaleziska z okresu neolitu, a wliczając zabytki datowane na „epokę kamienia” dawałoby to liczbę 46 zespołów. Zabytki określane przez badaczy jako przynależne do „epoki kamienia”, stanowią mało charakterystyczne zespoły zabytków krzemiennych nie dające się precyzyjnie datować. W grupie znalezisk z okresu neolitu znajdują się niezwykle cenne zabytki związane z ludnością kultury Kultury Pucharów Lejkowatych (KPL - 7 zespołów), Kultury Amfor Kulistych (KAK – 11 zespołów), Kultury Pucharów Dzwonowatych (KPDz – 1 zespół) – to ostatnie znalezisko poświadczaloby pobyt ludności tej kultury na ziemiach północno-wschodniej Polski, jak dotąd bardzo nieliczne znaleziska na tej kultury na terenie Polski koncentrowały się na Wyżynie Głubczyskiej, w okolicach Wrocławia i na Wyżynie Małopolskiej.

Kolejną grupę licznych znalezisk stanowią 36 zespoły datowane na wczesny okres epoki żelaza a przez badaczy określających wiek znalezionych w trakcie badań AZP artefaktów nazywany: halsztacki, halsztacki-lateński, wczesna epoka żelaza. Wśród wymienionych 36 zespołów znajduje się 11 zespołów, dla których określono przynależność do kultury kurhanów zachodniobałtyjskich.

Jak zwykle w przypadku materiału zebranego z powierzchni stanowisk liczną grupę stanowią znaleziska określane przez archeologów jako: „pradzieje” - 11 zespołów, „starożytne” – 1 zespół oraz „nieokreślone” – 9 zespołów. Na znaleziska te składają się materiały, których nie da się przyporządkować konkretnym kulturom archeologicznym, czy też okresom pradziejowym. Spowodowane jest to małą liczebnością materiału zabytkowego, z reguły bardzo rozdrobnionego i zniszczonego materiału ceramicznego, mało charakterystycznych znalezisk jak np. odłupki krzemienne, które były w użyciu przez cały okres pradziejów, lub fragmentów przedmiotów o niemożliwej do określenia funkcji a tym samym „nieczułych” na ich datowanie.

Jak do tej pory na terenie gminy nie natrafiono na zabytki z najstarszych okresów pradziejowych na ziemiach polskich, ze schyłkowego paleolitu oraz mezolitu, to jest z czasów datowanych bezpośrednio po ustąpieniu lodowca i ociepleniu klimatu w okresie holocenu. Teren gminy usiany

jeziorami i z bardzo bogato rozwiniętą siecią hydrograficzną wskazywałyby, że w okresie schyłkowego paleolitu i w mezolicie tereny te były odwiedzane przez ówczesnych łowców.

Z przedstawionej powyżej analizy materiału zabytkowego, odkrytego podczas badań powierzchniowych należy wysnuć wnioski, że tereny gminy Nowe Miasto Lubawskie były atrakcyjne dla osadnictwa grup ludzkich i przez to zasiedlone w pradziejach. Od czasów najdawniejszych osadnictwo grup ludzkich koncentrowało się wzdłuż cieków wodnych: Drwęcy oraz jej dopływów, użytkując żyzniejsze gleby.

Dzięki licznym znaleziskom z okresów pradziejowych z terenu gminy, możliwe jest przedstawienie zarysu pradziejów gminy Nowe Miasto Lubawskie. W próbie tej posiłkować się możemy dodatkowo licznymi znaleziskami zabytków archeologicznych na pozostałych ziemiach Polski, dzięki którym archeolodzy w miarę dobrze rozpoznali i opisali procesy

osadnicze zachodzące w pradziejach.

Neolit – młodsza epoka kamienna

Najstarszymi kolonizatorami, którzy przynieśli z sobą na tereny Polski umiejętność uprawy ziemi była ludność pochodzenia południowego tzw. kręgu kultur naddunajskich, która dotarła na obszar dzisiejszej Polski przed ok. 5600 p.n.e. Ludność z terenów południowej Europy przemieszczała się na południu Polski stosunkowo szybko, posuwając się wzdłuż linii Wisły i Warty, zajmując najlepsze gleby nadające się pod uprawę, przede wszystkim urodzajne gleby lessowe południowej strefy obecnych ziem polskich - tu odkryto najstarsze osady, lokalizowane na brzegach dolin rzecznych. Osadnictwo było nietrwałe, po wyeksploatowaniu ziemi przenoszono się na nowe tereny. Osady były zasiedlane przez około 15 lat, po czym przenoszono się w nowe miejsca. Do starych siedzib powracano nie wcześniej niż po 45-60 latach. Podstawową jednostką osadniczą był dom-gospodarstwo. Kilka takich domów składało się na osadę, w której mogło mieszkać od 100 do 200 osób przez kilka pokoleń. Wielkość osady mogła dochodzić do 30 ha. Domy miały pokaźne rozmiary. Zbudowane na planie prostokąta, ich długość sięgała 40 m, a szerokość 6-7 m. Konstrukcja budowli opierała się na dębowych słupach wkopanych w ziemię, a przestrzeń między nimi była wypełniona plecionką, uszczelnioną gliną. Całość wraz z dachem podtrzymywał rząd słupów biegnący przez środek domostwa. Pierwsze osady miały charakter otwarty, pozbawiony jakichkolwiek umocnień. Dopiero w późnej fazie rozwojowej zaczęły się pojawiać osady obronne. Osiedla zakładane były na żyznych terasach rzecznych. Na ich skraju zakładano pola otoczone krzewiastymi zaroślami. Uprawiano na nich różnego rodzaju zboża jak:

pszenicę płaskurkę, samopszę, orkisz, pszenicę zbitokłosą, jęczmień, proso, groch, soczewicę i mak. Zbierano dzikie jabłka, orzechy, poziomki, czereśnie. Oprócz uprawy zbóż hodowano bydło, owce lub kozy. W późniejszym okresie rozpowszechniła się gospodarka żarowa. Polegała ona na karczowaniu lasu i wypalaniu go. Żyzny popiół zapewniał wystarczająco wysokie plony przez kilka lat. Następnie grupa postępowała tak samo z innym fragmentem lasu. Jak do tej pory nie natrafiono na ślady osadnictwa tych najwcześniejszych rolników na terenie gminy, ale stanowiska tej kultury dość licznie występują na nieodległej Ziemi Chełmińskiej.

Kolejnymi, a zarazem najliczniejszymi kolonizatorami, z którymi wiąże się wprowadzenie gospodarki wytwórczej (rolnictwo, hodowla) na terenach należących obecnie do gminy Nowe Miasto Lubawskie jest ludność **kultury pucharów lejkowatych (KPL)**, która reprezentowała już zawansowane rolnictwo i hodowlę udomowionych zwierząt. Nazwa - kultura pucharów lejkowatych - pochodzi od charakterystycznych form naczyń glinianych, których część wylewowa była ukształtowana w formie zbliżonej do lejka. Ludność tej kultury zajmuje szczególną rolę w pradziejach ziem polskich, ponieważ zintensyfikowali oni na masową skalę rolnictwo. Wylesiano ogromne obszary by prowadzić na ich uprawy i hodowlę. Wprowadziła też orkę sprzężaną. Jest to najczęściej występująca kultura archeologiczna wczesnej fazy neolitu. Trwała ona na naszych ziemiach od około 3900 lat p.n.e. do około 1900 lat p.n.e. Ludność tej kultury wytwarzała zawansowane narzędzia krzemienne np. sierpy, siekiery kamienne, motyki rogowe, topory kamienne i rogowe. Wysoko zawansowane było tkactwo o czym świadczą liczne znaleziska ciężarków tkackich. Ponadto zajmowała się wydobywaniem i obróbką na masową skalę krzemienia do wyrobu potrzebnych narzędzi. Z kulturą tą wiąże się też pierwsze w Polsce znaleziska drobnych przedmiotów metalowych – głównie miedzianych.

Z terenu Gminy Nowe Miasto Lubawskie mamy potwierdzonych 7 stanowisk tej kultury z: Gwiżdżin, Nawry (2 stanowiska), Nowego Dworu (3 stanowiska) oraz ze Skarlina.

Kultura amfor kulistych

Chronologicznie kolejną grupą ludności neolitycznej, reprezentowaną na terenie gminy Nowe Miasto Lubawskie jest ludność reprezentująca kulturę amfor kulistych. Także w przypadku nazwy tej kultury, została ona zaczerpnięta od charakterystycznej formy naczyń wytwarzanych i użytkowanych przez jej ludność. Badacze przyjmują, że kultura ta powstała na podłożu kultury pucharów lejkowatych. Nasza wiedza o ludności tej kultury pochodzi przede wszystkim z nielicznych znalezisk grobów, w których wyposażeniu znajdowano gładzone krzemienne siekiery z krzemienia pasiastego. Groby ludności tej kultury z reguły występują na wyniosłościach, bardzo często są to pojedyncze groby, bardzo rzadko więcej niż trzy. Zmarli chowani byli w pozycji skurczonej, podczas gdy ludność kultury pucharów lejkowatych grzebała swoich zmarłych w pozycji wyprostowanej. Ponieważ zdarzało się, że wraz z ludźmi grzebano także bydło i inne zwierzęta domowe, wysnuto wniosek, że hodowla odgrywała dużą rolę u ludności tej kultury.

Z terenu Gminy Nowe Miasto Lubawskie mamy potwierdzonych 11 stanowisk tej kultury z: Gryżlin, Lekart (2 stanowiska), Nowego Dworu (2 stanowiska), Radomna (2 stanowiska – w tym stanowisko zlokalizowane na dnie jeziora) oraz ze Skarlina (4 stanowiska).

Kultura pucharów dzwonowatych (KPDz)

W ostatniej fazie młodszej epoki kamienia (neolitu) na ziemi polskie dotarły plemiona kultury pucharów dzwonowatych. W krótkim czasie plemiona te pochodzące z północnej Afryki oraz Półwyspu Iberyjskiego rozprzestrzeniły się po całej niemal Europie, docierając do Europy Środkowej około 2000 r. p.n.e. Cechą charakterystyczną jest jednorodność elementów tej kultury na całym obszarze jej ekspansji i występowania. Na terenach, które plemiona tej kultury opanowały stwierdzono mieszanie się z przedstawicielami kultur, na których tereny dotarła, szczególnie z grupami kultury ceramiki sznurowej. Na ziemi Polski nieliczne grupy ludności kultury pucharów dzwonowatych dotarły z Czech i Moraw, opanowując tereny Górnego i Dolnego Śląska oraz okolice górnej Wisły.

Znaleziska tej kultury to wyłącznie znaleziska grobowe. Osad tej kultury nie odnaleziono. Na terenie gminy Nowe Miasto Lubawskie na znalezisko fragmentów naczyń tej kultury natrafiono w 2017 r. podczas ratowniczych badań wykopaliskowych prowadzonych na stanowisku w Bratianie na trasie budowanej obwodnicy Nowego Miasta Lubawskiego.

Wczesna epoka żelaza (okres halszacki – okres lateński)

Na terenie gminy Nowe Miasto Lubawskie brak jest jak do tej pory znalezisk z wczesnych faz epoki brązu. Na ślady ludności należącej do **kultury kurhanów zachodniobałtyjskich** natrafiono na 11 stanowiskach: w Chroślu, Lekartach (na 2 stanowiskach), Nawrze (na 2 stanowiskach), w Nowym Dworze (na 3 stanowiskach) oraz w Skarlinie (na 2 stanowiskach). Kultura kurhanów zachodniobałtyjskich została dość późno wydzielona, bo w 1970 r. a podstawą były charakterystyczne techniki lepienia naczyń o dnach kulistych, kurhanowy obrządek pogrzebowy, system osadniczy oparty na budowie sieci osiedli obronnych i specyficzny typ gospodarki oparty na półdzikim wypasie stad zwierząt. Nazwa kultury pochodzi od charakterystycznego dla ludności tej kultury obrządku pogrzebowego. Znaleziska tej kultury występują na północnym Mazowszu oraz Mazurach, sięgając aż do ujścia Niemna. Ludność tej kultury sąsiadowała na zachodzie z ludnością kultury łużyckiej oraz w okresie późniejszym z ludnością kultury pomorskiej. Ludność kultury kurhanów zachodniobałtyjskich używała bogaty asortyment narzędzi kamiennych i kościanych, które wyrabiano stosując tradycyjne metody obróbki. W użyciu były pięcioboczne kamienne toporki typu łużyckiego, motyki rogowe, kościane groty strzał, skrobacze, wiertła krzemienne. Skromny był asortyment narzędzi brązowych i żelaznych. Na terenie województwa warmińsko-mazurskiego w Tarławkach w powiecie węgorzewskim odkryto warsztat odlewniczy ludności tej kultury. Ludność tej kultury wznosiła osiedla obronne, w miejscach naturalnie chronionych, na szczytach odosobnionych wzniesień, półwyspach, wyspach, wysokich brzegach rzek i jezior lub w dolinach rzek. Dodatkowo broniono je kamiennymi, kamiennie-ziemnymi wałami, rowami, palisadami i częstokołami. Na terenie gminy natrafiono podczas badań AZP na ślady osady obronnej w Nowym Dworze Bratiańskim, niedaleko od grodziska wczesnośredniowiecznego. Ludność wznosiła domy słupowe z kamiennymi paleniskami pośrodku i jamą przypieczową. Specyficzne osiedla budowane na pomostach rusztowych z pni drzewnych układanych na podmokłych wysepkach, w płytkich zatokach jezior i rzek. Ruszty o powierzchni 2-3 arów mieściły zwartą zabudowę składającą się z 6-8 budynków mieszkalnych, otoczone były palisadami, z ładem łączyły je pomosty na palach. Na całym obszarze występowania kultury stosowano ciałopalny obrządek pogrzebowy. Po spaleniu kości grzebano pod kurhanami, których konstrukcja obejmowała jeden, dwa lub trzy wieńce kamieni ograniczające jego zasięg. W późniejszych fazach rozwoju tej kultury występowały zbiorowe pochówki podkurhanowe w kamiennych skrzyniach lub na brukach. Inwentarz grobowy był ubogi, występowało mało metalowych przedmiotów, które były silnie przepalone. Typ gospodarki stosowany przez ludność kultury kurhanów zachodniobałtyjskich był zbliżony do kręgu kultur leśnej strefy Europy wschodniej. Na podstawie badań pyłków roślin i analizy szczątków kostnych stwierdzono powszechny wypas stad, w których dominowały konie, świnie, owce, kozy oraz bydło. Uprawa ziemi była znana i stosowana na niewielką skalę. Rolnictwo zaczęło odgrywać większą rolę dopiero w schyłkowych fazach tej kultury.

Na terenie gminy Nowe Miasto Lubawskie jak do tej pory natrafiono na jedno stanowisko ludności **kultury łużyckiej**. Podczas badań podwodnych w 2007 w Radomnie z dna jeziora Radomno wydobyto fragmenty naczyń tej kultury. Znaleziska zabytków przypisywanych ludności tej kultury powszechnie występują na terenie Polski i Europy i datowane są od epoki brązu do epoki żelaza. Mieszczą się więc w dość rozległym przedziale chronologiczno-kulturowym, zarówno w środkowej jak i młodszej epoce brązu do epoki żelaza (od 1700-1500 p.n.e, faza środkowa do 700-400 p.n.e, faza późna sięgająca do epoki żelaza - tzw. Halsztat D). Należy do tzw. Kręgu kultur pól popielnicowych do którego zaliczana jest głównie ze względu na formę pochówków ciałopalnych, w których zwęglone szczątki umieszczano w urnach i zakopywano w ziemi. Na cmentarzyskach znajdowane są liczne urny,

często z bogatym wyposażeniem. Ludność tej kultury opanowała w wysokim stopniu umiejętność wytopu metali kolorowych, a w późnej fazie swojego rozwoju, także żelaza. Charakteryzowała się bogatym zdobnictwem wytwarzanych przedmiotów i naczyń. Zamieszkiwała zamknięte osady, nierzadko mające charakter obronny oraz budowała trudno dostępne warownie. Z terenu Polski znane są grodziska tej kultury.

Okres lateński

Wśród stanowisk zarejestrowanych na podstawie znalezionych na powierzchni materiałów zabytkowych na terenie gminy znalazły się bardzo nieliczne znaleziska datowane na okres **Okres lateński** – okres w pradziejach Europy Środkowej i Zachodniej trwający od 400 p.n.e. do początku naszej ery. W tym czasie Europa znajdowała się pod kulturowymi wpływami stylu lateńskiego wywodzącymi się z obszarów zamieszkałych przez Celtów. Również do kręgu związanego z tzw. zespołem kultur pól popielnicowych należą występujące na terenie gminy stanowiska ludności **kultury pomorskiej**, znane na naszym terenie głównie z grobów popielnicowych znajdujących nie rzadko pod „kloszami” z dużych naczyń glinianych. Na obszarze występowania ludności tej kultury występuje obrządek ciałopalny. Jego charakterystycznym elementem, są popielnice, na których umieszczano, w górnej części naczynia, schematyczne przedstawienie twarzy ludzkiej, symbolizującej zmarłego, czasem z dodatkowymi scenami rodzajowymi lub wyobrażeniami przedmiotów codziennego użytku i uzbrojenia (miecze, oszczepy, tarcze) umieszczanymi na brzuscu. Popielnice przykryte były pokrywkami niekiedy stylizowanymi na nakrycie głowy. Dodatkowo czasami nakładano na nie naszyjniki lub napierśniki, a plastyczne przedstawienia uszu zdobiono kolczykami. Zwyczaj dekorowania popielnic symbolicznymi twarzami ludzkimi zanikł w IV w p.n.e. Popielnice (zazwyczaj 5-6, maksymalnie do 30 sztuk) z popiołami zmarłych ustawiano w prostokątnych skrzyniach z kamiennych płyt, stąd też inna nazwa tej kultury – kultura grobów skrzynkowych. Ubogie wyposażenie grobowe stanowią ozdoby oraz narzędzia, bardzo rzadko broń. Stanowiska związane ze śladami osadnictwa tej kultury zarejestrowano na stanowiskach w Bratianie/Nowym Mieście Lubawskim (stanowisko na granicy) oraz w Tylicach, stanowisku rozkopanym pod koniec XIX w.

Okres Wpływów Rzymskich i Wędrówek Ludów .

W I i II stuleciu przez tereny Ziemi Lubawskiej wiodły ważne szlaki handlowe: z południa do bogatej w bursztyn Sambii, natomiast drugi od ujścia Wisły przez Wołyń nad Morze Czarne.

Z terenu gminy Nowe Miasto Lubawskie pochodzi 13 znalezisk z tego okresu, zamykającego się w przedziale czasowym III wieku pne do V wieku naszej ery i 2 z tych znalezisk zostały przypisane do kultury wielbarskiej, a natrafiono na nie na stanowiskach w Pacółtowie oraz Radomnie, gdzie na materiały tej kultury natrafiono na grodzisku na wyspie na jeziorze Radomno. Przez analogię z innymi terenami Polski w przypadku ludności kultury wielbarskiej możemy mówić o germańskich plemionach Gotów i Gepidów wędrujących przez tereny Polski. Według archeologów Goci wędrując wzdłuż Wisły i Bugu zasiedlali tylko pustki, respektując stan posiadania ludności tubylczej. Charakterystyczne zabytki związane z ludnością tej kultury to bransolety żmijowate, wisioriki gruszkowate, klamerki esowate, srebrne paciorki i wisioriki opasane. Przez tereny zajęte przez ludność kultury wielbarskiej przechodził szlak bursztynowy. Przewodnym typem ceramiki są duże dwuuszne naczynia zdobione ornamentem na przemian gładzonych i chropowatych trójkątów. Cechą charakterystyczną ludności tej kultury był birtualny obrządek pogrzebowy, czyli zmarłych poddawano kremacji, ale także do grobów składano niespalone zwłoki.

Wczesne średniowiecze i średniowiecze

Jak wspomniano we wstępie tego rozdziału, stanowiska z tego okresu należą do najliczniej reprezentowanych na terenie gminy. Najstarsze znaleziska z terenu gminy Nowe Miasto Lubawskie pochodzą z osady otwartej, użytkowanej w okresie IX-X w. Z terenu gminy znane są trzy grodziska przypisywane okresowi wczesnego średniowiecza: w Bratianie, Nowym Dworze oraz Radomnie.

Znane z literatury przedwojennej grodzisko w Tylicach nie zostało do dzisiaj pozytywnie zweryfikowane i nie znana jest jego lokalizacja. Grodziska należą do pozostałości archeologicznych tworzących własne formy krajobrazowe, wyróżniając się w terenie. Grodzisko w Radomnie zlokalizowane jest na wyspie położonej na jeziorze Radomno, zaliczane jest ono do najbardziej niedostępnych reliktyw warowni wczesnośredniowiecznych, uważanych przez niektórych badaczy za najstarszy typ grodzisk, tzw. grodzisk nizinnych, które lokalizowano na terenach mokrych, na moczarach lub wyspach jezior. Potrójne wały grodziska tworzą kształt zbliżony do pierścienia o rozmiarach 80x55 metrów z majdanem pośrodku.

Z okresu średniowiecza dysponujemy już źródłami pisanymi, z których pochodzą wzmianki o najstarszych miejscowościach w gminie. Dla porządku poniższe informacje dotyczące najstarszych wzmianek o miejscowościach w gminie podajemy w porządku alfabetycznym. Informacje zostały zaczerpnięte między innymi z pracy Nazwy miejscowe Polski pod redakcją Kazimierza Rymuta.

Bagno	nazwa po raz pierwszy pojawia się w 1789 r. jako <i>Bagna</i> , w 1796-1802 jako <i>Bagno</i> . Wieś szlachecka. W XIX w. istniał tu folwark, nazwa niemiecka Ludwigslust, wieś zamieszkała była w większości przez ewangelików.
Bratian	nazwa po raz pierwszy pojawia się w 1343 jako <i>Bratian</i> , w 1359 jako <i>Brathan</i> , w 1383 <i>Zu Bretsche</i> , w 1393 jako <i>Bratian</i> . Nazwa związana z Janem z Sandomierza, który wybudował tu zamek i władał nim do 1254 r. a następnie do Zakonu Krzyżackiego. w latach 1410-1456 zamek w rękach polskich. Po 1456 r. w rękach krzyżackich a po pokoju toruńskim w 1466 r. ponownie wrócił do Polski. Do rozbioru w 1772 r. zamek był siedzibą starostów
Chrośle	nazwa po raz pierwszy pojawia się w 1340 jako <i>Kruszell</i> , 1390 jako <i>Crossel</i> , 1400 <i>Krossel</i> , 1570 <i>Chrośle</i> . W XIV w. we wsi istniał kościół p.w. św. Wawrzyńca. W 2 poł. XVI w Chroślu była parafia, ostatni proboszcz umiera 1600 i miejscowość przechodzi do parafii w Skarlinie
Gryżliny	nazwa po raz pierwszy pojawia się ok. 1400 jako <i>Escherlin</i> , w 1402 <i>vom Greszeling</i> , 1423-24 <i>Griselen</i> , w 1440 <i>Greselynge</i> , w 1570 <i>Gryżliny</i> . Na przełomie XV/XVI w. stanowią własność rodziny Wilkanowskich, Od 1570 r. we władaniu Działyńskich. W XIX w. właścicielem jest Józef Chrzanowski, w 1890 r. majątek rozparcelowany przez Pruską Komisję Kolonizacyjną.
Gwiździny	po raz pierwszy pojawia się ok. 1400 jako <i>Quesendorf</i> , w 1414 <i>Qwesin</i> , w 1446 <i>Qwezen</i> , w 1570 <i>Gwiździny</i> , w dobrach kapituły chełmińskiej, klucza kurzętnickiego. Na początku XVII we wsi był już folwark.
Jamielnik	po raz pierwszy nazwa pojawia się w 1320 jako <i>Myspelwalde</i> , w 1414 <i>Mispelwalde</i> , w 1437 <i>Mispelwalt</i> , w 1570 <i>Jamielnik</i> . Wieś od 1570 r. stanowi własność królewską w starostwie bratiańskim.
Kaczek	po raz pierwszy nazwa pojawia się w 1667-1672 jako <i>Kaczek</i>
Lekarty	po raz pierwszy nazwa pojawia się w 1402 jako <i>Eckhortsdorf</i> , w 1414 jako <i>Erhardsdorf</i> , w 1570 <i>Lickharth</i> , w 1647 <i>Lekart</i> , w 1664 <i>Lekarty</i> .

Łaki Bratiańskie	po raz pierwszy pojawia się ok. 1400 r., wtedy to wójt braiański Filip von Kleeberg zbudował kaplice p.w. Najświętszej Marii Panny. Wcześniej w tym miejscu znajdował się prawdopodobnie święty gaj staropruskiej boginii Pergurbii.
Mszanowo	po raz pierwszy nazwa pojawia się w 1327 jako <i>Wipsanow</i> .
Nawra	po raz pierwszy nazwa pojawia się w 1404 jako <i>Neber</i> , stanowiąc własność zakonu krzyżackiego.
Nawy Dwór Bratiański	po raz pierwszy nazwa pojawia się w 1402 jako <i>Neuhof</i> .
Pacóltowo	pierwsza wzmianka z 1414 r., w 1416 r. występuje jako <i>Petzelsdorff</i> , w 1426 <i>Petczelsdorf</i> , w 1502 <i>Petczeldorf</i> , 1570 <i>Pacołotow</i> , 1647 <i>Paczultow</i> , 1670 <i>Paczultowo</i> , 1693 <i>Pacołotow</i> . Pierwotnie własność kapituły chełmińskiej.
Pustki	po raz pierwszy nazwa pojawia się w 1888 jako <i>Pustken</i> , jako <i>Pustki</i> od 1921 w Skorowidzu Nazw Rzeczypospolitej Polskiej opracowany na podstawie Pierwszego Powszechnego Spisu Ludności 30 września 1921 r.
Radomno	pierwsza wzmianka z 1316 r. jako <i>Radam</i> . Od 1570 r. wchodzi w skład starostwa bratiańskiego.
Skarlin	pierwsza wzmianka z 1339 r. jako <i>Zcyrlin</i> , Od 1570 r. jako królewszczyzna wchodzi w skład starostwa bratiańskiego.
Tylice	pierwsza wzmianka z 1319 r. a w 1326 r. są własnością biskupów chełmińskich.

Tereny Ziemi Lubawskiej w okresie wczesnego średniowiecza i średniowiecza były obszarem styku pomiędzy plemionami Pruskimi, zamieszkałymi przez Sasinów a Słowianami ekspandującymi z południa na te tereny. Granica etniczna pomiędzy Prusami i Słowianami miała w tym okresie charakter płynny. Granica pomiędzy ziemią lubawską a ziemią chełmińską przebiegała wzdłuż Drwęcy i graniczyła ona z Mazowszem, Mazurami i Górnymi Prusami. Monarchia piastowska nie interesowała się w tym okresie terenami pruskim a ekspansja ludności słowiańskiej miała charakter pokojowy. Od XI w. Piastowie zaczęli wykazywać zainteresowanie podbojem ziem pruskich, z jednej strony dla zabezpieczenia granicy przed napadami ze strony plemion pruskich a z drugiej strony w celu ich chrystianizacji. Sytuacja uległa zaostrzeniu w XI stuleciu. Powodem tego były coraz częstsze wyprawy łupieskie prowadzone przez Prusów na ziemie polskie, zaś z drugiej strony dążenia Piastów do chrystianizacji i podporządkowania terenów pruskich. W XI/XII wieku za czasów Bolesława Krzywoustego, a potem jego synów, z terenów Ziemi lubawskiej organizowano wyprawy krzyżowe na pogańskie Prusy oraz akcje kolonizacyjne związane z chrystianizacją ziemi lubawskiej. Około 1216 r. Ziemia Lubawska została przejściowo opanowana przez pruskich Sasinów. W latach 1217–1223 odbyło się kilka lokalnych wypraw krzyżowych mających na celu stłumienie reliktyw pogaństwa, umocniły polskie granice na Ziemi Chełmińskiej i pograniczach Mazowsza. Jednak konieczność obsadzenia granicy przez wojska została skłoniła Konrada Mazowieckiego do sprowadzenia na te tereny Zakonu krzyżackiego. W lutym 1226 r. Konrad Mazowiecki zawarł wstępną umowę z Krzyżakami, oddając im ziemie chełmińskie w użytkowanie, zachowując jednak prawa zwierzchnie nad nimi. W marcu 1226 r. cesarz potwierdził na wniosek wielkiego mistrza von Salzy umowę wstępną, nadając tym samym ziemiom podarowanym Krzyżakom przez Konrada immunitety ekonomiczne i sądowe, co wynikało z cesarskiego prawa, umożliwiającego dysponowanie wszystkimi ziemiami pogańskimi. Wskutek

sprawnej akcji dyplomatycznej, Krzyżacy wkrótce stali się dysponentami większości ziem pruskich. We wczesnym średniowieczu przez ziemię lubawską przebiegały ważne szlaki handlowe: z Płocka przez ziemię dobrzyńską w stronę Prus, prawdopodobnie prowadził on do faktorii handlowej Truso lub na Sambię. Drugi szlak to prawdopodobnie odgałęzienie drogi wiodącej z Mazowsza do Gdańska lub na Sambię. W XV stuleciu szlak ten był ważnym szlakiem hanzeatyckim z Gdańska przez Iławę, Lubawę, Działdowo, Ciechanów oraz Drohiczyn do Brześcia Litewskiego.

Na początku XIII w. polski Kościół podjął akcję chrystianizacyjną ziem pruskich. Mnich Chrystian, opat klasztoru cysterskiego w Łeknie, uzyskał w 1215 r. na Soborze Laterańskim IV z rąk papieża Innocentego III godność biskupią i jurysdykcję kościelną nad całymi Prusami. W 1216 r. Innocenty III potwierdził wymienionemu wyżej Christianowi, biskupowi pruskiemu posiadanie Ziemi lubawskiej, która stanowiła darowiznę od nawróconego władcy pruskiego Surwabuno. Wcześniej ziemia ta należała do książąt mazowieckich, o czym świadczy dokument z 1240 r., w którym książęta zgłaszają do niej pretensje. Od 1257 Ziemia Lubawska stanowi własność biskupów chełmińskich z kluczem lubawskim jako centrum administracyjnym. Chrystianizację Prus popierał książę Konrad Mazowiecki. Chcąc utrzymać przy życiu swoje państwo, musieli oni skolonizować zdobyte terytorium, zamieszkałe dotąd tylko przez ludność polską i staropruską. Należało stworzyć atrakcyjne warunki, które przyciągnęłyby na te tereny także ludność niemiecką. Narzędziem do tego działania stało się prawo. 28 grudnia 1233 r. wydano w Chełmnie lokacyjny przywilej chełmiński (niem. Kulmer Handfeste). Od XIII w. Ziemia Lubawska wchodziła w skład ziemi chełmińskiej, i od I poł. XIV wieku dzieliła się na 3 części: klucz lubawski, klucz kurzętnicki oraz wójtostwo bratiańskie. Po podboju ziem pruskich przez Krzyżaków w 1280 r. rozpoczęła się kolonizacja Ziemi Lubawskiej i nowo powstające wsie lokowano na prawie chełmińskim. Niekiedy były one zakładane na surowym korzeniu, natomiast w pozostałych przypadkach zatwierdzano dawne własności nadając im nowe prawo. Zasadźcami byli zarówno Polacy, jak i Niemcy, wśród osadników przeważał żywioł polski przede wszystkim z Mazowsza i ziemi chełmińskiej. Lokacje na prawie chełmińskim przeprowadzano również w wójtostwie bratiańskim, w którym znajdowała się posiadłość rycerskie powstałe przed przybyciem na te tereny Krzyżaków - do końca XIV wieku prawo polskie posiadały m.in. Gryźliny i prawo chełmińskie zostało nadane na początku XV w. Wójtostwo bratiańskie zarządzało 12 wsiami czynszowymi, 16 lennymi oraz osadą Łąki. Obszar nad Drwęcą wykorzystano w celach obronnych, powstały zamki w Bratanie, Kurzętniku, Nowym Mieście. W nowozakładanych wsiach stosowano niwowy układ gruntów. W 1454 miasta ziemi lubawskiej opowiedziały się po stronie Związku Pruskiego, który poprosił króla Kazimierza IV Jagiellończyka o włączenie do Polski, po czym po kilku tygodniach król ogłosił akt inkorporacji. Na mocy pokoju toruńskiego w 1466 kończącego wojnę trzynastoletnią w granice Królestwa Polskiego włączono ziemię chełmińską i Żuławy z Elblągiem, należące wcześniej do państwa krzyżackiego oraz Warmię – księstwo biskupów warmińskich, potwierdzono także powrót ziemi lubawskiej do Polski.

Po przyłączeniu omawianego terenu do Korony nastąpił rozwój produkcji rolnej. W celu powiększenia obszarów uprawnych zaczęto karczować lasy oraz osuszać tereny położone w dolinach dwóch największych rzek ziemi lubawskiej. Zapotrzebowanie na smołę i węgiel drzewny przyczynił się do powstania osad leśnych m.in. w okolicach Radomna i Jamielnika. Dobra kościelne po II pokoju toruńskim pozostały własnością biskupów i kapituł. Klucz lubawski biskupów chełmińskich stanowił jednostkę administracyjną związaną ekonomicznie z Grudziądzem i posiadającą prawo składu oraz eksportu zboża do Gdańska.

Po sekularyzacji państwa zakonnego w 1525 r. na jego obszarze utworzono księstwo pruskie, które od 1701 r. stało się jedną z prowincji królestwa Prus, a od 1870 r. cesarstwa niemieckiego.

W majątkach kościelnych oraz w królewskich przelęgach przechodzono z gospodarki folwarczno-pańszczyźnianej na system czynszowy, ze szczególnym nasileniem w wiekach XVII i XVIII a w miejsce folwarków powstawały wsie czynszowe tworzone przez szlachtę ale także przez samodzielnych

chłopów – gburów. Na czele wsi stał sołtys, pochodzący z wyborów, który kierował urzędem gromadzkim. W XVIII w. wskutek klęsk żywiołowych oraz epidemii nastąpiło zahamowanie dynamicznego procesu osadniczego przypadającego na wieki XVI i XVII. Po pierwszym rozbiórce Polski Ziemia Lubawska przeszła pod panowanie pruskie, tylko na krótko pomiędzy 1807 a 1815 należała do Księstwa Warszawskiego. Po rozbiorach Polski ruch kolonizacyjny uległ nasileniu, przybierając przede wszystkim formy kolonizacji niemieckiej wskutek konfiskaty majątków szlachecki i królewskich i przekazanie ich Prusakom. Powstawały wielkie majątki ziemskie, którym powstawaniu sprzyjała ustawa wywłaszczeniowa z 1821 r. pod której władanie włączono majątki drobnych chłopów. Ziemie należące do tej pory do kościoła ulegały parcelacji, trafiając w ręce niemieckie. Zmiany te spowodowały zmiany w strukturze osadniczej, powstawały wsie ulicówki oraz zabudowa kolonijna w miejsce dotychczasowych zwartych osad. Prowadzona konsekwentnie przez zaborcę pruskiego akcja kolonizacyjna uległa nasileniu pod koniec XIX w., doprowadzając do koncentracji osadnictwa niemieckiego. Wiek XIX wprowadza także wyraźną cezurę w rozwoju przestrzennym. Zmiany cywilizacyjne spowodowały pojawienie się nowego rodzaju architektury: architektura dworców kolejowych, budynków przemysłowych a także budynki użyteczności publicznej jak na przykład szkoły. W drugiej połowie XIX wieku zaczęto też dostrzegać walory krajobrazowe i rekreacyjne jezior znajdujących się w granicach administracyjnych miast, a także konieczność stworzenia miejsc wypoczynku dla stale wzrastającej liczby mieszkańców. Na przełomie stuleci zaczęły powstawać parki miejskie z infrastrukturą, obiekty sportowe, kąpieliska, w kolejnym etapie domy zdrojowe. Istotnym faktem było powstawanie na terenach tutejszych miast garnizonów wojskowych w XIX i XX wieku.

Do początku XIX wieku w Prusach mieszkało bardzo niewiele Żydów – źródła podają, że było ich 808, aby w połowie XIX w. osiągnąć liczebność 10 000 osób. W 1812 r. ukazał się III edykt emancypacyjny – *Judenedikt* – wydany przez króla Fryderyka Wilhelma III, na mocy którego Żydzi nabyli prawo do osiedlania się w wybranych miejscowościach i nabywania nieruchomości, i to zarówno w miastach, jak i na wsi. Liczba ludności żydowskiej dynamicznie rosła. Większe skupiska powstawały w miastach. Tak także było w Nowym Mieście Lubawskim, gdzie liczba mieszkańców żydowskiego pochodzenia rosła dynamicznie. Żydzi bardzo szybko zasymilowali się z ludnością Niemiecką. Większość z nich zajmowała się działalnością handlową. Posiadali restauracje, hotele, sklepy kolonialne i bławatne oraz z wyrobami ze szkła, fajansu i porcelany. Handlowali drzewem, skórą, futrami, zbożem oraz końmi. Część trudniła się rzemiosłem, posiadali m.in. warsztaty szewskie i krawieckie. Zajmowali się spedycją oraz przemysłem drzewnym. Po ponownym przyłączeniu Nowego Miasta Lubawskiego do Polski, większość Żydów wyjechała z tych terenów a jednym z powodów były silne związki z Niemcami. Podczas II wojny światowej na terenie Gwiżdżin znajdowało się komando pracy Quesendorf niemieckiego obozu koncentracyjnego Stutthof, w którym wykorzystywano niewolniczą pracę kobiet żydowskich. Podczas ewakuacji w styczniu 1945 większość z tych kobiet została zamordowana.

Na początku XX w. przez teren gminy poprowadzono linię kolejową Iława-Brodnica, dzięki której tereny gminy uzyskały dobre połączenie z dużymi ośrodkami miejskimi, np. z Toruniem.

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w 1918 r. nastąpił proces parcelacji majątków, których powierzchnia przekraczała 180 hektarów. Pomimo to, w 1934 r. nadal w strukturze własności gruntów przeważała wielka własność, z przewagą wielkiej własności polskiej nad niemiecką. W gospodarce rolnej przeważała uprawa zbóż i ziemniaków, funkcjonował przemysł spożywczy oraz mineralny, na terenach wiejskich funkcjonowały tartaki, cegielnie i kopalnie kruszyw. Podczas II wojny wskutek rabunkowej gospodarki prowadzonej przez Niemców sytuacja ekonomiczna na terenie ziemi lubawskiej uległa pogorszeniu. Na terenie powiatu lubawskiego straty wojenne to 220 zburzonych gospodarstw i 4500 ha gruntów nie nadających się do uprawy. Ponad 280 gospodarstw zostało opuszczonych przez Niemców, dotychczas gospodarujących na nich. Po II wojnie światowej opuszczone gospodarstwa zostały upaństwowione i powstały na nich Państwowe Gospodarstwa Rolne (PGR).

5.2.3. Dziedzictwo niematerialne

Dziedzictwo niematerialne jest źródłem tożsamości i ciągłości różnych grup społecznych na danym terenie. Termin ten został przyjęty przez organizację UNESCO w październiku 2003 r. w Paryżu w Konwencji o ochronie dziedzictwa niematerialnego.

Zgodnie z treścią artykułu 2 Konwencji dziedzictwem niematerialnym są: „praktyki, wyobrażenia, przekazy, wiedza i umiejętności – jak również związane z nimi instrumenty, przedmioty, artefakty i przestrzeń kulturowa - które wspólnoty, grupy i, w niektórych przypadkach, jednostki uznają za część własnego dziedzictwa kulturowego. To niematerialne dziedzictwo kulturowe, przekazywane z pokolenia na pokolenie, jest stale odtwarzane przez wspólnoty i grupy w relacji z ich otoczeniem, oddziaływaniem przyrody i ich historią oraz zapewnia im poczucie tożsamości i ciągłości, przyczyniając się w ten sposób do wzrostu poszanowania dla różnorodności kulturowej oraz ludzkiej kreatywności.

Niematerialne dziedzictwo kulturowe, zgodne z definicją podaną powyżej, przejawia się w następujących dziedzinach:

- tradycje i przekazy ustne, których nośnikiem jest język: bajki, legendy, przysłowia, zagadki, pieśni, oracje, opowieści wspomnieniowe i wierzeniowe, historie, przemowy, modlitwy, śpiewy, lamentsy pogrzebowe, zawołania, zaklęcia;
- sztuki widowiskowe;
- zwyczaje, rytuały i obrzędy świąteczne: rytuały i zwyczaje doroczne, sytuacyjne, rodzinne, chrzciny, wesela, pogrzeby, ceremonie lokalne, zwyczaje odpustowe, pielgrzymki, gry i zabawy, folklor dziecięcy, sposoby świętowania, praktyki nawiązywania kontaktów międzyludzkich, gwarę;
- umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym;
- wiedza i praktyki dotyczące przyrody i wszechświata: tradycyjne sposoby leczenia, zamawiania medyczne, meteorologia ludowa, wiedza o wszechświecie.

Różnorodność historyczno-kulturowa obszaru gminy wynika z jej historii i wiąże się z obecnością przez wieki na tych ziemiach Polaków oraz Niemców. Konsekwencją zmian jakie zaszły po zaniku Polski wskutek rozbiorów było powstanie wyrazistej granicy dzielącej tereny północno-wschodniej Polski na protestanckie Prusy, katolicką Warmię i Prusy Królewskie z protestanckim Elblągiem, widocznej w strukturze społecznej do 1945 r., znajdującej też swoje odzwierciedlenie w krajobrazie kulturowym, jak na przykład sanktuaria pielgrzymkowe i liczne kapliczki na Warmii, nowy typ budownictwa sakralnego i liczne cmentarze w krajobrazie.

W przeciwieństwie do większości obszaru województwa warmińsko-mazurskiego, na terenie Ziemi Lubawskiej mamy do czynienia z ludnością osiadłą na tej ziemi od wielu pokoleń. Na wielu terenach zauważa się naleciałości językowe, germanizmy i elementy gwary lubawskiej. Gwara ziemi lubawskiej zaliczana jest do szeroko rozumianego dialektu mazowieckiego. Razem z gwarami malborskimi i grudziądzkimi należy do grupy nowszych dialektów mieszanych powstałych już w czasach historycznych, w wyniku ekspansji w XIII i XIV w. ludności etnicznie polskiej z ziemi chełmińskiej i z części Mazowsza na tereny zamieszkałe dawniej przez Prusów. Gwara lubawska obejmuje obszar, który wówczas zajęli polscy osadnicy, narzucając swój język ludności pruskiej: od Lidzbarka Welskiego, Nowego Miasta Lubawskiego, aż po Lubawę i okolice. Większość cech tej gwary jest zatem typowo mazowieckich, lecz znaczny jest też wpływ sąsiednich gwar warmińsko-ostródzkich, gwary malborskiej, kociewskiej, a za jej pośrednictwem również kaszubskiej. Teren Ziemi Lubawskiej to teren wybitnie rolniczy, o kilkusetletniej kulturze rolnej, która istotnie przekształciła środowisko przyrodnicze.

Dziedzictwo niematerialne należy do najszybciej zanikających zjawisk. Obecnie zachowane jest w formie szczątkowej i kultywowane jest głównie poprzez zachowanie obrzędowości zwyczajów dorocznych, tradycji związanych ze świętami kościelnymi oraz silną tradycję patriotyczną, najczęściej manifestowaną poprzez oprawę religijno-patriotyczną świąt państwowych a także świąt kościelnych. Obrzędowość kościelna to także dbałość o miejsca kultu: kościoły, kapliczki i krzyże przydrożne, z nadal żywym zwyczajem przystrajania krzyży i kapliczek przydrożnych oraz śpiewania „majówek”. Na terenie Gminy działają zespoły śpiewacze, wokально-instrumentalne, które aktywnie uczestniczą w imprezach folklorystycznych, festiwalach, konkursach i przeglądach na szczeblu regionalnym jak i ogólnopolskim - i są to:

- Zespół folklorystyczny SAMI SWOI – zespół powstał w październiku 2013r. w Tylicach.. Zespół wykonuje utwory inspirowane folklorem różnych regionów Polski i Europy a także utwory religijne i patriotyczne. Reprezentuje gminę na przeglądach, spotkaniach, festiwalach folklorystycznych i uświetnia gminne imprezy kulturalne i rozrywkowe.
- Orkiestra dęta w Skarlinie - działa przy Gminnym Centrum Kultury. Swoimi koncertami uatrakcyjnia przede wszystkim lokalne uroczystości. Uczestniczy w życiu kulturalnym i społecznym. Skarlińska orkiestra powstała w 1976 roku. Zespół rozpoczynał działalność w skromnym składzie osobowym, który zwiększał się przez kolejne lata. W maju 1979 roku członkowie orkiestry wcieleni zostali w szeregi OSP w Skarlinie

Społeczność lokalna jest niezwykle aktywna, o czym świadczy ich udział w inicjatywach społecznych. Mieszkanki Gminy zrzeszają się w Kołach Gospodyń Wiejskich, które działają w Bratianie, Gwiżdżinach, Nowym Dworze Bratiańskim, Tylicach, Jamielniku, Pacółtowiu, Skarlinie, Gryżlinach, Nawrze.,

Dla promocji Gminy należałoby wypromować produkt kulinarny, który wśród mieszkańców jest najbardziej rozpoznawalny i kojarzony z gminą Nowe Miasto Lubawskie i powinien być zgłoszony na Krajową Listę Produktów Tradycyjnych w Ministerstwie Rolnictwa. Krajową Listę Produktów Tradycyjnych utworzono na mocy ustawy z dnia 17 grudnia 2004 r. o rejestracji i ochronie nazw i oznaczeń produktów rolnych i środków spożywczych oraz o produktach tradycyjnych. Jednym z głównych celów powstania tej listy jest promocja i rozpowszechnianie informacji o produktach wytwarzanych tradycyjnymi, historycznie ugruntowanymi metodami na terenie kraju, po to, aby następnie móc je skuteczniej promować także za granicą.

Równie ważnym elementem spójności obszaru są wspólne doświadczenia historyczne, świadczące o zaangażowaniu mieszkańców w walkę o odzyskanie niepodległości, ze szczególnym akcentem na historię najnowszej Polski – tragiczne losy mieszkańców podczas okupacji niemieckiej w latach II wojny światowej..

5.2.4. Infrastruktura kultury, oświatowa i turystyczna

Gminne Centrum Kultury w Mszanowie

W gminie wiejskiej Nowe Miasto Lubawskie działa Gminne Centrum Kultury w Mszanowie, które od 2006 r. funkcjonuje w nowo rozbudowanym i wyremontowanym za fundusze Unijne budynku. Centrum, jako nowa jednostka rozpoczęła działalność 1 kwietnia 2007 r.

Centrum zorganizowało między innymi imprezy: „Afera na zamku Bratian” – inscenizację oblężenia zamku Bratian, „Marsz na Grunwald” – inscenizację marszu wojsk na Grunwald, liczne koncerty, warsztaty, festyny, konkursy, spotkania kulturalne. W gminie działają również zespoły kulturalne i artystyczne. Ponadto funkcjonuje sieć wiejskich świetlic i bibliotek. Na terenie gminy prężnie działa Gminna Biblioteka Publiczna w Gwiżdżinach z filiami w Bratianie, Skarlinie, Radomnie, Jamielniku. W bibliotece prowadzona jest działalność kronikarska, zbierane są dokumenty z życia

społecznego gminy. W filii biblioteki w Jamielniku znajduje się dodatkowo Punkt Informacji Europejskiej.

Gminne Centrum Kultury organizuje i współuczestniczy w różnorodnych imprezach oraz przedsięwzięciach kulturalnych i sportowych. Kalendarz stałych imprez, które organizuje co roku liczy wiele pozycji, z których wymienić należałoby:

- „Śladami Ułana Waraksiewicza” - rajd rowerowy poświęcony pierwszej rocznicy odsłonięcia pomnika gen. bryg. Adolfa Mikołaja Waraksiewicza. Odsłonięcie pomnika odbyło się 23 sierpnia 2014 r. w sobotę poprzedzającą Dzień Matki Boski Częstochowskiej – patronki Ułanów Grochowskich.

- Noc Świętojańska w Krainie Brata Jana

- Dożynki Gminne – święto ludowe połączone z obrzędami dziękczynnymi za ukończenie żniw i prac polowych, podczas którego zaplanowano wiele atrakcji dla mieszkańców, takich jak: koncerty, prezentacje artystyczne, konkurs na rolnika roku czy zabawa taneczna.

- „I Bratiańska Noc Kabaretowa” – wydarzenie skierowane do mieszkańców Gminy Nowe Miasto Lubawskie podczas, którego do Bratiana zawitały gwiazdy polskiej sceny kabaretowej;

- „Noc Świętojańska w Radomnie” – słowiańskie święto związane z letnim przesileniem słońca, obchodzone podczas najkrótszej nocy w roku. W związku z obchodami zaplanowano: turniej siatkówki plażowej, konkurs wianków oraz kino plenerowe;

- „Noc w bibliotece” – całonocne wydarzenie dla dzieci, podczas którego odbyło się czytanie baśni, zabawy literacko-plastyczne i ruchowe oraz ognisko z kiełbaskami;

- Coroczne Obchody Narodowego Święta Niepodległości – organizowane przez nowomiejską gminę wraz z Nadleśnictwem Iława obchody rocznicowe związane z odzyskaniem niepodległości przez Polskę. Uroczystość tradycyjnie obchodzone jest 11 listopada przy „Trzech Dębach” w Bratianie;

Poza wydarzeniami kulturowymi na terenie Gminy upamiętniane są również ważne rocznice i święta państwowe. Poza wymienionymi wcześniej w Gminie Nowe Miasto Lubawskie corocznie celebrowane są takie święta oraz rocznice jak:

- Rocznice wybuchu II wojny światowej (01 września);

- Posadzenie Dębu Pamięci ku czci asp. Policji Franciszka Chały (13 kwietnia);

- Narodowy Dzień Pamięci Żołnierzy Wyklętych (01 Marca);

- Odsłonięcie pomnika gen. Adolfa Mikołaja Waraksiewicza (23 sierpnia).

Dzięki niezwykle atrakcyjnym walorom krajobrazowym oraz istniejącej i rozbudowywanej infrastrukturze tereny Gminy Nowe Miasto Lubawskie dają możliwość zorganizowania aktywnego wypoczynku. Przez tereny gminy przebiegają szlaki turystyczne, ścieżki rowerowe, szlaki wodne do spływów kajakowych. Szlaki turystyczne na terenie gminy i przebiegające przez nią, to:

- pieszy szlak Camino de Santiago – Droga św. Jakuba - słynny europejski szlak pielgrzymkowy funkcjonujący od okresu średniowiecza, wiodący do grobu św. Jakuba Apostoła w Santiago de Compostela w zachodniej Hiszpanii. Uchwałą Rady Europy Droga św. Jakuba uznana została za europejskie dziedzictwo kulturalne. Jest to pieszy szlak turystyczny łączący Nowe Miasto Lubawskie z żółtym pieszym szlakiem turystycznym prowadzącym z Brodnickiego Parku Krajobrazowego do Iławy i dalej do Samborowa.

- pieszy szlak żółty, prowadzący z Torunia, wzdłuż doliny Drwęcy, przez Pojezierze Brodnickie do Radomna, skąd jego przedłużenie prowadzi na teren Pojezierza Iławskiego. Jest on fragmentem szlaku europejskiego, który łączy Niemcy i Litwę

- pieszy szlak czerwony łączący Nowe Miasto Lubawskie z wymieniony wyżej żółtym szlakiem, który prowadzi z Nowego Miasta Lubawskiego do Radomna.

szlaki wodne:

- szlak Drwęca – przepływa przez wschodnią część gminy, do rzeki uchodzą dwa jej dopływy, które również tworzą strukturę szlaków wodnych: ciek Ruda oraz Wel w Bratianie.

- szlak rzeki Wel – jest jednym z najatrakcyjniejszych szlaków kajakowych z uwagi na górski charakter szeregu odcinków o górskiej specyfice z bystrzami;
- szlak rzeki Struga – spławny od Jeziora Łackiego, większość spływów zaczyna się w Radomnie.
- szlak rzeki Skarlanka, która jest głównym ciekim Pojezierza Brodnickiego, odwadniającym większość jego jezior. Tworzy też malowniczy szlak kajakowy, którego początek znajduje się na Jeziorze Skarlińskim.

W Mszanowie znajduje się przystań wodna z odpowiednią infrastrukturą.

Rowerzyści do dyspozycji mają trasy:

- rowerowy Szlak zielony, który prowadzi z Torunia, przez Golub Dobrzyń, Brodnicę do Radomna. Trasa o długości 130 km, pozwala na poznanie walorów turystycznych i krajobrazowych miejscowości położonych wzdłuż Drwęcy.
- rowerowy szlak: Bliżej historii, częściowo przechodzący przez teren Gminy Nowe Miasto Lubawskie.

Na terenie Gminy Nowe Miasto Lubawskie realizowana jest inwestycja budowy ścieżki rowerowej dawnym torowiskiem linii kolejowej Nowe Miasto Lubawskie – Zajęczkowo Lubawskie. Prace finansowane są z Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Warmińsko – Mazurskiego na lata 2014-2020. Ścieżka ta od miejscowości Radomno w kierunku północnym prowadzona jest trasą korytarza uzupełniającego wyznaczonego w planie zagospodarowania przestrzennego województwa Warmińsko – Mazurskiego. Ścieżka rowerowa biegnie po trasie byłej linii kolejowej, dzięki czemu możliwe jest odseparowanie ruchu samochodowego a sama ścieżka poprowadzona przez malownicze tereny gminy stanowi olbrzymią atrakcję o znaczeniu co najmniej regionalnym. Nawierzchnia bitumiczna pozwala na korzystanie z niej także przez jeżdżących na rolkach, elektrycznych hulajnogach. W Bratianie w pobliżu dawnego dworca kolejowego i towarzyszącego mu budynku gospodarczego znajduje się wypożyczalnia rowerów. Inicjatywa budowy ścieżki rowerowej po trasie dawnej linii kolejowej jest godna jak najszerzego rozpropagowania i naśladowania.

Organizacje pozarządowe oraz prowadzące działalność pożytku publicznego

W 2020 r. na terenie Gminy Nowe Miasto Lubawskie działało 45 organizacji pozarządowych, w tym 21 stowarzyszeń zarejestrowanych w KRS (wliczając 10 Ochotniczych Straży pożarnych), 16 kół gospodyń wiejskich wpisanych do Krajowego Rejestru Kół Gospodyń Wiejskich, 5 klubów sportowych i uczniowskich klubów sportowych oraz 3 stowarzyszenia wpisane do ewidencji prowadzonej przez Starostę Powiatu Nowomiejskiego. Gmina współpracuje z organizacjami pozarządowymi (NGO) i przyjmowany jest Program współpracy Gminy Nowe Miasto Lubawskie z organizacjami pozarządowymi.

Zadania, które realizują organizacje pozarządowe motywują mieszkańców Gminy Nowe Miasto Lubawskie do udziału w pracach, pobudzają ich kreatywność, umacniają świadomość obywatelską oraz sprzyjają budowaniu wspólnoty lokalnej „Małej Ojczyzny”.

5.3 Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

Zgodnie z art. 7 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. (t. j. Dz. U. z 2020 r. poz. 282), formami ochrony zabytków są:

- ✓ wpis do rejestru zabytków;
- ✓ uznanie za pomnik historii;
- ✓ utworzenie parku kulturowego;

- ✓ ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Na obszarze gminy Nowe Miasto Lubawskie funkcjonują wpis do rejestru zabytków oraz ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego.

Ustawa wymienia kolejno: prowadzenie robót budowlanych w otoczeniu zabytku, prowadzenie badań konserwatorskich i architektonicznych. Należy uzyskać zgodę konserwatora również na przemieszczanie zabytku nieruchomego, trwałe przeniesienie zabytku ruchomego, dokonywanie podziału zabytku nieruchomego oraz zmianę jego przeznaczenia i sposobu korzystania z tego zabytku, a także na umieszczanie urządzeń technicznych i reklamowych oraz podejmowanie innych działań, które mogłyby prowadzić do naruszenia substancji lub zmiany wyglądu zabytku. W przypadku archeologii niezbędne jest uzyskanie pozwolenia na badania archeologiczne oraz na poszukiwania prowadzone przy użyciu wszelkiego rodzaju urządzeń elektronicznych i technicznych oraz sprzętu do nurkowania. Pozwolenie WKZ ma formę decyzji administracyjnej, tak więc w toku postępowania mają zastosowanie przepisy Kodeksu postępowania administracyjnego.

Tryb wydawania pozwoleń reguluje *Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków*. Rozporządzenie to precyzuje zakres wniosku i załączników dla każdego typu działań przy zabytku.

Prowadzenie jakichkolwiek działań, prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych w obiekcie zabytkowym, jak i na obszarach wpisanych do rejestru zabytków wymaga uzyskania pozwolenia konserwatorskiego zgodnie z art. 36 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2020 r. poz. 282 ze zm.).

Art. 36. 1. Pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków wymaga:

- 1) prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru, w tym prac polegających na usunięciu drzewa lub krzewu z nieruchomości lub jej części będącej wpisanym do rejestru parkiem, ogrodem lub inną formą zaprojektowanej zieleni;*
- 2) wykonywanie robót budowlanych w otoczeniu zabytku;*
- 3) prowadzenie badań konserwatorskich zabytku wpisanego do rejestru;*
- 4) prowadzenie badań architektonicznych zabytku wpisanego do rejestru;*
- 5) prowadzenie badań archeologicznych;*
- 6) przemieszczanie zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru;*
- 7) trwałe przeniesienie zabytku ruchomego wpisanego do rejestru, z naruszeniem ustalonego tradycją wystroju wnętrza, w którym zabytek ten się znajduje;*
- 8) dokonywanie podziału zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru;*
- 9) zmiana przeznaczenia zabytku wpisanego do rejestru lub sposobu korzystania z tego zabytku;*
- 10) umieszczanie na zabytku wpisanym do rejestru: urządzeń technicznych, tablic reklamowych lub urządzeń reklamowych w rozumieniu art. 2 pkt 16b i 16c ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. z 2017 r. poz. 1073) oraz napisów, z zastrzeżeniem art. 12 ust. 1;*
- 11) podejmowanie innych działań, które mogłyby prowadzić do naruszenia substancji lub zmiany wyglądu zabytku wpisanego do rejestru; z wyłączeniem działań polegających na usuwaniu drzew lub krzewów z terenu nieruchomości lub jej części niebędącej wpisanym do rejestru parkiem, ogrodem albo inną formą zaprojektowanej zieleni;*
- 12) poszukiwanie ukrytych lub porzuconych zabytków ruchomych, w tym zabytków archeologicznych, przy użyciu wszelkiego rodzaju urządzeń elektronicznych i technicznych oraz sprzętu do nurkowania.*

5.3.1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków

Na terenie gminy Nowe Miasto Lubawskie znajduje się jeden zabytkowy zespół zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków.

Wszystkie zostały wymienione w tabeli nr 1 poniżej. Są to tym samym najcenniejsze element krajobrazu kulturowego na terenie gminy podlegający ścisłej ochronie konserwatorskiej, wynikającej z przepisów ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Tabela nr 1: Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków w Gminie Nowe Miasto Lubawskie

MIEJSCOWOŚĆ	ZABYTEK	ADRES	CZAS POWSTANIA	REJESTR ZABYTKÓW	
				NR REJESTRU	DATA DECYZJI

1.	BRATIAN	Pozostałości zamku zakonnego	Bratian	1343-1359	A/552	18.07.1991 r
2.	BRATIAN	Młyn wodny wraz z układem hydrotechnicznym i bezpośrednim otoczeniem budynku	Bratian	1914 r.	A-4256	27.06.2003 r
3.	BRATIAN	Dwór, ob. dom mieszkalny	Bratian	k. XVIII w. , przeb. 2 poł. XIX w.	A-1088	06.08.1968 r
4.	GRYŻLINY	Kościół ewangelicki, ob. rzymskokatolicki fil. pw. Kazimierza Królewicza	Gryżliny	1896-97	A-4494	23.01.2008
5.	GRYŻLINY	Cmentarz przy kościele ewangelickim, ob. rzymskokatolickim fil. pw. Kazimierza Królewicza	Gryżliny	k. XIX w.	A-4494	23.01.2008
6.	GWIŹDZINY	Zespół dworsko-parkowo-folwarczny	Gwiździny	XIX – pocz. XX w.	A-4567	20.04.2011
7.	GWIŹDZINY	Dwór w zespole	Gwiździny	XIX/XX w.	A-4567	20.04.2011
8.	GWIŹDZINY	Gorzelnia w zespole	Gwiździny	1902 r.	A-4567	20.04.2011
9.	GWIŹDZINY	Spichlerz-stajnia koni cugowych w zespole	Gwiździny	1912 r.	A-4567	20.04.2011
10.	GWIŹDZINY	Park w zespole	Gwiździny	poł. XIX w.	A-4567	20.04.2011
11.	GWIŹDZINY	Brama wjazdowa w zespole	Gwiździny	XIX/XX w.	A-4567	20.04.2011
12.	JAMIELNIK	Zespół dworski	Jamielnik	XIX w.	A/3941	21.12.1996
13.	JAMIELNIK	Park w zespole dworskim	Jamielnik	XIX w.	A/3941	21.12.1996
14.	RADOMNO	Kościół parafialny p.w. Najświętszego Serca Pana Jezusa	Radomno	1903-1906	A-3848	25.10.1995
15.	RADOMNO	Cmentarz przykościelny przy kościele parafialnym p.w. Najświętszego Serca Pana Jezusa	Radomno	1 poł. XIX w.	A-3848	25.10.1995
16.	SKARLIN	Kościół parafialny p.w. św. Bartłomieja	Skarlin	1350 r.	A-1064	02.08.1968
17.	SKARLIN	Cmentarz przykościelny przy kościele parafialnym p.w. św. Bartłomieja	Skarlin	poł. XIX w.	A-1064	02.08.1968
18.	TYLICE	Kościół parafialny p.w. św. Michała Archaniola	Tyllice	1700-1702	A-1065	02.08.1968
19.	TYLICE	Cmentarz przykościelny przy kościele parafialnym p.w. św. Michała Archaniola	Tyllice	2 poł. XIX w.	A-1065	02.08.1968

Tabela nr 1A: Stanowiska archeologiczne wpisane do rejestru zabytków w Gminie Nowe Miasto Lubawskie (stanowisko Bratian 31-53/5-1 zawiera wymienione w tabeli nr 1 „pozostałości zamku zakonnego”)

	ZWERYFIKOWANA NAZWA MIEJSCOWOŚCI	Nazwa miejscowości w Wojewódzkiej Ewidencji Zabytków	Nr obszaru AZP	Nr st. w miejs.	Nr stan. na obsz.	Forma ochrony
1.	BRATIAN	Bratian	31-53	I	5	wpis do rej. zab.: A-552 z 18.07.61
2.	NOWY DWÓR	Nowy Dwór Bratiański	30-52	1	49	wpis do rej. zab.: C-061 z 26.04.69
3.	RADOMNO	Radomno	29-52	I	26	wpis do rej. zab.: C-088 z 30.12.69

5.3.2. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków

Zgodnie z art. 3 pkt 1 i 3 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, zabytek ruchomy, to rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, będących dziełem człowieka lub związanych z jego działalnością, stanowiących świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Z przyczyn bezpieczeństwa zgromadzonych zabytków w programie opieki nad zabytkami nie podaje się szczegółów dotyczących zabytków ruchomych.

5.3.3. Zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków.

Ewidencja prowadzona jest przez wojewódzkiego konserwatora zabytków zgodnie z art. 22 ust. 2 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. z 2018 r. poz. 2067). Stanowi ona zbiór kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się na terenie województwa, sporządzanych zgodnie z przepisami Rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz.U. z 2011 r. nr 113, poz. 661) oraz Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2019 r. poz. 1886).

Włączenie karty ewidencyjnej zabytku ruchomego może nastąpić za zgodą właściciela tego zabytku. Zgoda właściciela zabytku nie jest potrzebna w wypadku kart ewidencyjnych zabytków nieruchomych.

W wojewódzkiej ewidencji zabytków powinny się znaleźć wszystkie zabytki znajdujące się na terenie objętym zakresem właściwości danego wojewódzkiego konserwatora zabytków. To istotnie odróżnia wojewódzką ewidencję zabytków od rejestru zabytków. Wpis do rejestru zabytków wywołuje skutki prawne w postaci objęcia danego obiektu ochroną prawną, pozwalającą na ingerencję państwa w konstytucyjnie chronione prawo własności. Rejestr opiera się na zasadzie wyboru, która oznacza, że historyczny obiekt proponowany do indywidualnej ochrony konserwatorskiej poprzez wpis do rejestru zabytków w celu jego zachowania powinien mieć wartości wyższe wobec innych obiektów tego samego typu i ponadprzeciętne. Dzięki wojewódzkiej ewidencji zabytków, która odzwierciedlać powinna cały zasób zabytkowy na danym terenie, można umiejscowić dany obiekt we właściwym miejscu w hierarchii wartości obiektów historycznych. Skutkiem wpisu do wojewódzkiej ewidencji zabytków, prowadzonej niezależnie od rejestru przez wojewódzkiego konserwatora zabytków, jest obowiązek informacyjny. Zgodnie z art. 28 ustawy z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, niezależnie od obowiązków wynikających z opieki nad zabytkami, określonych w art. 5 nin. ustawy, właściciel lub posiadacz zabytku wpisanego do rejestru lub zabytku znajdującego się w wojewódzkiej ewidencji zabytków zawiadamia wojewódzkiego konserwatora zabytków o:

1. Uszkodzeniu, zniszczeniu, zaginięciu lub kradzieży zabytku, niezwłocznie po powzięciu wiadomości o wystąpieniu zdarzenia;
2. Zagrożeniu dla zabytku, niezwłocznie po powzięciu wiadomości o wystąpieniu zagrożenia;
3. Zmianie miejsca przechowania zabytku ruchomego w terminie miesiąca od dnia nastąpienia tej zmiany;
4. Zmianach dotyczących stanu prawnego zabytku, nie później niż w terminie miesiąca od dnia ich wystąpienia lub powzięcia o nich wiadomości.

Listę obiektów zabytkowych ujętych w prowadzonej przez Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Olsztynie, Delegatura w Elblągu przedstawiono w tabeli nr 2 – są to zabytki ujęte w gminnej

ewidencji zabytków Gminy Nowe Miasto Lubawskie. Nie wszystkie obiekty zabytkowe ujęte w ewidencji wojewódzkiej posiadają karty ewidencyjne zabytku nieruchomego.

5.3.4. Ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Dokumenty te zostały szczegółowo omówione w rozdziale poświęconym relacji gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy (analiza dokumentów programowych gminy).

5.4 Zabytki w gminnej ewidencji zabytków

Gminna ewidencja zabytków formalnie nie stanowi formy ochrony zabytków wymienionych w art. 7 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. (t. j. *Dz. U. z 2020 r. poz. 282*). Pomimo to, w piśmiennictwie prawniczym, w związku z zapisami art. 7 pkt 4 i art. 19 ust. 1 i 1 a u.o.z.o.z.) ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami pojawił i funkcjonuje termin „nienazwanych form ochrony zabytków” w odniesieniu do gminnej ewidencji zabytków, w związku z przypisanymi tej ewidencji skutkami prawnymi (wspomniany wyżej art. 19 ust. 1 i 1 a u.o.z.o.z.). Pomimo nieujęcia gminnej ewidencji zabytków w art. 7 u.o.z.o.z. to może być ona kwalifikowana jako forma ochrony zabytków. Zgodnie z art. 21 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami gminna ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzenia programów opieki nad zabytkami.

Zgodnie z art. 22 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

- zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
- inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;
- inne zabytki nieruchome wyznaczone przez burmistrza (prezydenta miasta, wójta) w porozumieniu z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 w sprawie prowadzenia rejestru zabytków krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granice niezgodnie z prawem (*Dz. U. Nr 113, poz. 661*) oraz Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (*Dz. U. z 2019 r. poz. 1886*) określają zakres informacji, który powinna zawierać karta adresowa zabytku nieruchomego. Znowelizowane w 2019 roku rozporządzenie nakłada na wojewódzkich konserwatorów zabytków obowiązek poinformowania o zamiarze włączenia karty ewidencyjnej zabytku do wojewódzkiej ewidencji zabytków, o włączeniu tej karty, o sporządzeniu nowej karty ewidencyjnej zabytku, o zamiarze wyłączenia karty ewidencyjnej zabytku z wojewódzkiej ewidencji zabytków lub o wyłączeniu tej karty - wojewódzki konserwator zabytków zawiadamia niezwłocznie właściciela lub posiadacza zabytku albo nieruchomości lub rzeczy ruchomej, która przestała być zabytkiem, a także wójta (burmistrza, prezydenta miasta) o włączeniu karty ewidencyjnej, wraz z odpowiednio potwierdzoną kopią takiej karty. Zawiadomienie o zamiarze włączenia karty ewidencyjnej zabytku, o sporządzeniu nowej karty ewidencyjnej zabytku albo o zamiarze wyłączenia karty ewidencyjnej zabytku z wojewódzkiej ewidencji zabytków umieszcza się na stronie podmiotowej Biuletynu Informacji Publicznej do czasu zamieszczenia informacji odpowiednio o włączeniu karty

ewidencyjnej zabytku, o włączeniu nowej karty ewidencyjnej zabytku do wojewódzkiej ewidencji zabytków albo o wyłączeniu karty ewidencyjnej zabytku z wojewódzkiej ewidencji zabytków.

Kolejnym etapem obowiązku informacyjnego jest obowiązek powstający na etapie wykonywania gminnej ewidencji zabytków. O zamiarze włączenia karty adresowej zabytku do gminnej ewidencji zabytków, o włączeniu tej karty, o sporządzeniu nowej karty adresowej zabytku, o zamiarze wyłączenia karty adresowej zabytku z gminnej ewidencji zabytków lub o wyłączeniu tej karty, wójt (burmistrz, prezydent miasta) zawiadamia niezwłocznie właściciela lub posiadacza zabytku albo nieruchomości, która przestała być zabytkiem na gminy, które zamierzają prowadzić gminną ewidencję zabytków, obowiązek informacyjny o zamiarze włączenia karty adresowej zabytku do gminnej ewidencji zabytków, o włączeniu tej karty, o sporządzeniu nowej karty adresowej zabytku, o zamiarze wyłączenia karty adresowej zabytku z gminnej ewidencji zabytków lub o wyłączeniu tej karty, wójt (burmistrz, prezydent miasta) zawiadamia niezwłocznie właściciela lub posiadacza zabytku albo nieruchomości, która przestała być zabytkiem. Zawiadomienia o zamiarze włączenia karty adresowej zabytku będącego historycznym układem urbanistycznym lub ruralistycznym, historycznym zespołem budowlanym, terenem, na którym znajduje się znaczna ilość zabytków archeologicznych lub nieruchomością o nieregulowanym stanie prawnym do gminnej ewidencji zabytków, o włączeniu tej karty, o sporządzeniu nowej karty adresowej takiego zabytku, o zamiarze wyłączenia karty adresowej takiego zabytku z gminnej ewidencji zabytków lub o wyłączeniu tej karty dokonuje się w drodze obwieszczenia umieszczonego na stronie podmiotowej Biuletynu Informacji Publicznej.

Ustawa z dnia 18 marca 2010 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz o zmianie innych ustaw znacząco wzmocniła rangę gminnej ewidencji zabytków nakładając obowiązek uzyskania pozwolenia na budowę lub rozbiórkę w stosunku do obiektów budowlanych i obszarów niewpisanych do rejestru ale ujętych w gminnej ewidencji zabytków. Włączenie zabytku do gminnej ewidencji zabytków skutkuje ich ochroną (obiekty i obszary) i ujęcie w gminnej ewidencji zabytków uwzględnia się w:

- miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego gminy - Wojewódzki Konserwator Zabytków może wyznaczyć nakazy i zakazy dotyczące obszarów bądź budynków;
- studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin i innych dokumentach planistycznych - Wojewódzki Konserwator Zabytków może wyznaczyć nakazy i zakazy dotyczące obszarów bądź budynków;
- decyzji o warunkach zabudowy - Gmina przed wydaniem decyzji przesyła ją do uzgodnienia Wojewódzkiemu Konserwatorowi Zabytków;
- decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego - Gmina przed wydaniem decyzji przesyła ją do uzgodnienia Wojewódzkiemu Konserwatorowi Zabytków;
- decyzji o realizacji inwestycji drogowej, lokalizacji linii kolejowej lub realizacji inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego - wojewoda lub starosta przed wydaniem decyzji przesyła ją do uzgodnienia Wojewódzkiemu Konserwatorowi Zabytków;
- prawie budowlanym – pozwolenia na budowę lub rozbiórkę uzgadniane są z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

W art. 24 ustawy o ochronie zabytków opiece nad zabytkami (*Dz.U. 2022 poz. 840*) ustawodawca nałożył na Ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego określenie, w drodze rozporządzenia, przesłanek, od których spełnienia jest uzależnione wyłączenie kart ewidencyjnych i adresowych z ewidencji. Wobec niezrealizowania tego obowiązku należy domniemywać, że wyłączenie zabytku z gminnej ewidencji zabytków jest możliwe w odniesieniu do zabytku, który utracił wartości, na podstawie których został włączony do ewidencji albo jego wartość nie zostanie potwierdzona w nowych ustaleniach. O wyłączeniu z gminnej ewidencji zabytków decyduje wójt z urzędu lub na wniosek właściciela zabytku – **w porozumieniu z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków**. W przypadku wyłączenia zabytku z gminnej ewidencji zabytków na

wójcie spoczywa obowiązek poinformowania właściciela lub posiadacza zabytku, zgodnie z Rozporządzeniem z dnia 10 września 2019 r. (Dz. U. z 2019 r. poz. 1886)

Gmina Nowe Miasto Lubawskie posiada Gminną Ewidencję Zabytków, przyjętą Zarządzeniem Wójta Gminy Nowe Miasto Lubawskie nr 32/2018 z dnia 27 lutego 2018 r.

5.4.1. Zabytki nieruchome ujęte w gminnej ewidencji zabytków Gminy Nowe Miasto Lubawskie

Gminna Ewidencja Zabytków jest dokumentem otwartym. Zgodnie z art. 22 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, w gminnej ewidencji zabytków mogą być ujęte inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków).

Tabela nr 2: Zabytki nieruchome w Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Nowe Miasto Lubawskie – w zestawieniu ujęto także obiekty wpisane do rejestru zabytków. Stanowiska archeologiczne zostały ujęte w tabeli nr 3.

	MIEJSCOWOŚĆ	ZABYTEK	CZAS POWSTANIA	REJESTR ZABYKÓW		INNE FORMY OCHRONY
				NR REJESTRU	DATA DECYZJI	
1.	obręb geod.: BAGNO	Aleja przydrożna	pocz. XX w.			
2.	obręby geod.: BAGNO – GRYŻLINY – NOWY DWÓR BRATIAŃSKI	Aleja przydrożna	pocz. XX w.			
3.	obręb geod.: GWIZDZINY	Aleja przydrożna	pocz. XX w.			
4.	obręby geod.: RADOMNO – CHROŚLE- NOWY DWÓR BRATIAŃSKI	Aleja przydrożna	pocz. XX w.			
5.	obręb geod.: GWIZDZINY	Aleja przydrożna	pocz. XX w.			
6.	BRATIAN	Pozostałości zamku zakonnego	1343-1359	A/552	18.07.1991 r	
7.	BRATIAN	Młyn wodny wraz z układem hydrotechnicznym i bezpośrednim otoczeniem budynku	1914 r.	A-4256	27.06.2003 r	
8.	BRATIAN ul. Dworska 4	Dwór, ob. dom mieszkalny	k. XVIII w. , przeb. 2 poł. XIX w.	A-1088	06.08.1968 r	MPZP - uchwała nr XXXI/148/06 Rady Gminy Nowe Miasto Lubawskie z dnia 24 lutego 2006 r
9.	BRATIAN ul. Młyńska 2	Dom mieszkalny właściciela młyna	4 ćw. XIX w.			
10.	BRATIAN ul. Olsztyńska 6	Budynek dworca z budynkiem spedycji kolejowej	1902 r.			
11.	BRATIAN ul. Olsztyńska 6	Budynek gospodarczy w zespole dworca kolejowego	1902 r.			

12.	BRATIAN	Pomnik – miejsce pamięci narodowej	1949 r.			
13.	CHROŚLE	Cmentarz ewangelicki	poł. XIX w.			
14.	GRYŻLINY	Kościół ewangelicki, ob. rzymskokatolicki fil. pw. Kazimierza Królewicza	1896-97	A-4494	23.01.2008	
15.	GRYŻLINY	Cmentarz przy kościele ewangelickim, ob. rzymskokatolickim fil. pw. Kazimierza Królewicza	k. XIX w.	A-4494	23.01.2008	
16.	GRYŻLINY	Cmentarz ewangelicki	pocz. XX w.			
17.	GWIŹDZINY	Zespół dworsko-parkowo-folwarczny	XIX – pocz. XX w.	A-4567	20.04.2011	
18.	GWIŹDZINY	Dwór w zespole	XIX/XX w.	A-4567	20.04.2011	
19.	GWIŹDZINY	Gorzelnia w zespole	1902 r.	A-4567	20.04.2011	
20.	GWIŹDZINY	Spichlerz-stajnia koni cugowych w zespole	1912 r.	A-4567	20.04.2011	
21.	GWIŹDZINY	Park w zespole	poł. XIX w.	A-4567	20.04.2011	
22.	GWIŹDZINY	Brama wjazdowa w zespole	XIX/XX w.	A-4567	20.04.2011	
23.	GWIŹDZINY	Chlewnia i owczarnia w zespole	XIX/XX w.			
24.	GWIŹDZINY	Cmentarz rzymskokatolicki przykościelny przy kościele św. Jana Bosko	XIV w.			
25.	GWIŹDZINY	Cmentarz rzymskokatolicki parafialny	ok. 1924 r.			MPZP - uchwała nr XXXIX/245/2013 Rady Gminy Nowe Miasto Lubawskie z dnia 25 września 2013 r.
26.	JAMIELNIK	Zespół dworski	XIX w.	A/3941	21.12.1996	
27.	JAMIELNIK	Park w zespole dworskim	XIX w.	A/3941	21.12.1996	
28.	JAMIELNIK	Dwór w zespole dworskim	pocz. XIX w., przebud. I. 60-te XX w.			
29.	JAMIELNIK	Podwórze gospodarcze w zespole dworskim	XIX w.			
30.	NAWRA	Zespół dworsko-folwarczny	przełom XIX/XX w.			
31.	NAWRA	Spichlerz z częścią mieszkalną w zespole	przełom XIX/XX w.			
32.	NAWRA	Stajnia z wozownią w zespole	przełom XIX/XX w.			
33.	NAWRA	Obora, chlewnia w zespole	przełom XIX/XX w.			
34.	NAWRA	Staw w podwórzu w zespole	przełom XIX/XX w.			
35.	NAWRA	Pomnik – miejsce pamięci narodowej	1962 r.			
36.	RADOMNO	Kościół parafialny p.w. Najświętszego Serca Pana Jezusa	1903-1906	A-3848	25.10.1995	
37.	RADOMNO	Cmentarz przykościelny przy kościele parafialnym p.w. Najświętszego Serca Pana Jezusa	1 poł. XIX w.	A-3848	25.10.1995	
38.	RADOMNO	Cmentarz rzymskokatolicki parafialny	poł. XIX w.			
39.	RADOMNO	Zespół dworsko-folwarczny	XIX/XX w.			
40.	RADOMNO	Dwór w zespole	XIX/XX w.			

41.	RADOMNO	Park w zespole	XIX/XX w.			
42.	SKARLIN	Kościół parafialny p.w. św. Bartłomieja	1350 r.	A-1064	02.08.1968	
43.	SKARLIN	Cmentarz przykościelny przy kościele parafialnym p.w. św. Bartłomieja	poł. XIX w.	A-1064	02.08.1968	
44.	SKARLIN	Cmentarz rzymskokatolicki parafialny	poł. XIX w.			
45.	SKARLIN	Cmentarz ewangelicki	po 1918 r.			
46.	TYLICE	Kościół parafialny p.w. św. Michała Archanioła	1700-1702	A-1065	02.08.1968	
47.	TYLICE	Cmentarz przykościelny przy kościele parafialnym p.w. św. Michała Archanioła	2 poł. XIX w.	A-1065	02.08.1968	
48.	TYLICE	Cmentarz rzymskokatolicki parafialny	k. XIX w.			
49.	TYLICE	Cmentarz pobaptysterski	k. XIX w.			

5.4.2 Stanowiska archeologiczne ujęte w Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Nowe Miasto Lubawskie

Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami zabytek archeologiczny to zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem”. Są to więc pozostałości terenowe pradziejowego i historycznego osadnictwa, cmentarzyska, kurhany oraz relikty działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej. Zabytki archeologiczne stanowią szczególną grupę zabytków, ponieważ są to obiekty rozproszone i występują także z dala od terenów współcześnie zamieszkałych. Zgodnie z prawem każdy obiekt archeologiczny, niezależnie od własności gruntu, na którym został odnaleziony, jest własnością państwa. Europejska konwencja o ochronie archeologicznego dziedzictwa kulturowego uznaje zabytki archeologiczne za źródło „zbiorowej pamięci europejskiej i instrument dla badań historycznych i naukowych”.

Podstawą do ewidencjonowania stanowisk archeologicznych jest prowadzony od 1978 r. ogólnopolski program badawczo – konserwatorski Archeologicznego Zdjęcia Polski (AZP). Program ten systematyzuje zasób wiedzy o terenie poprzez terenową prospekcję archeologiczną z uwzględnieniem informacji o wcześniejszych badaniach, zawartych w archiwach, zbiorach muzealnych, instytucjach naukowo badawczych oraz publikacjach naukowych i popularno-naukowych. Dokumentacja AZP stanowi zbiór otwarty i ciągle uzupełniany w procesie archeologicznego rozpoznania kraju. Do zbioru włączane są nowe karty ewidencyjne, które zgodnie z nowym rozporządzeniem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego (t.j. Dz. U. 2021 poz. 56) noszą nazwy „Karta ewidencyjna zabytku archeologicznego lądowego”; „Karta ewidencyjna zabytku archeologicznego podwodnego śródlądowego”; „Karta ewidencyjna zabytku archeologicznego podwodnego morskiego”. Karty ewidencyjne zabytków archeologicznych są włączane w zasób wojewódzkiej ewidencji zabytków i dokumentacja stanowisk archeologicznych w ewidencji wojewódzkiej jest źródłem najbardziej aktualnej wiedzy o terenie i musi być odzwierciedlana w prowadzonych przez gminy Gminnych Ewidencjach Zabytków.

Prowadzona przez Gminy ewidencja zabytków archeologicznych ma za zadanie informowanie o obecności w danym miejscu nieruchomego zabytku archeologicznego. Zgodnie z przepisami prawa, każdy kto zamierza realizować roboty ziemne na terenie, gdzie znajdują się zabytki archeologiczne,

prorowadzić roboty budowlane przy zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru lub ewidencji zabytków objętym ochroną na podstawie ustaleń miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego, planuje zmiany charakteru dotychczasowego przeznaczenia terenu, które mogą doprowadzić do przekształcenia lub uszkodzenia zabytku archeologicznego (stanowiska archeologicznego), jest zobowiązany przeprowadzić (czyli sfinansować) badania archeologiczne w zakresie ustalonym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków. Badania archeologiczne prowadzone na stanowiskach mogą mieć charakter inwazyjny (niszczący) oraz badania nieinwazyjne z wykorzystaniem metod geofizycznych, teledetekcyjnych. Obie metody badań dają możliwość poznania poszczególnych stanowisk, zabytków czy problemów związanych z szeroko rozumianą przeszłością, w tym zwłaszcza w sytuacjach zagrożenia zniszczeniem lub uszkodzeniem substancji zabytkowej (nawarstwień, obiektów, materiałów i ich kontekstów).

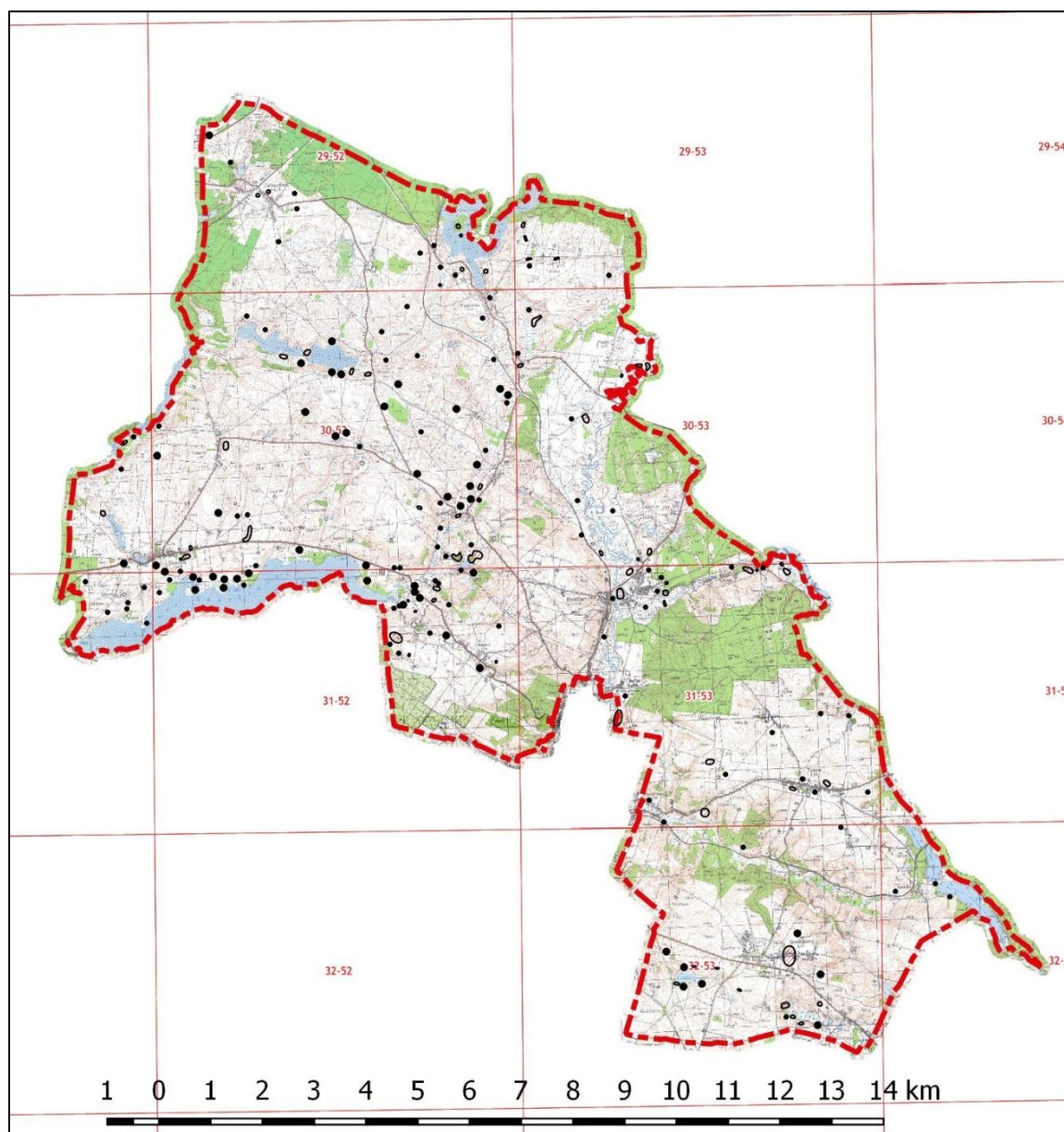
Obowiązek przeprowadzenia badań archeologicznych reguluje art. 31 ustawy o ochronie zabytków, w myśl którego osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna, która zamierza realizować roboty ziemne lub dokonać zmiany charakteru dotychczasowej działalności na terenie, na którym znajdują się zabytki archeologiczne, co doprowadzić może do przekształcenia lub zniszczenia zabytku archeologicznego, jest obowiązana pokryć koszty badań archeologicznych oraz ich dokumentacji, jeżeli przeprowadzenie tych badań jest niezbędne w celu ochrony tych zabytków. Zgodnie zaś z art. 31 ust. 2 ustawy o ochronie zabytków zakres i rodzaj niezbędnych badań archeologicznych ustala wojewódzki konserwator zabytków w drodze decyzji wyłącznie w takim zakresie, w jakim roboty budowlane albo roboty ziemne lub zmiana charakteru dotychczasowej działalności na terenie, na którym znajdują się zabytki archeologiczne, zniszczą lub uszkodzą zabytek archeologiczny. Zatem obowiązek przeprowadzenia prac archeologicznych istnieje tylko wówczas, kiedy występuje ryzyko przekształcenia lub zniszczenia zabytku archeologicznego i o ile przeprowadzenie badań jest niezbędne w celu ochrony zabytków.

Na terenie gminy Nowe Miasto Lubawskie znajduje się 213 stanowisk archeologicznych, które zostały ujęte w wojewódzkiej ewidencji zabytków prowadzonej przez Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Olsztynie, Delegatura w Elblągu. Wszystkie stanowiska ujęte w GEZ Gminy Nowe Miasto Lubawskie zostały zweryfikowane pod kątem zgodności z aktualnymi danymi adresowymi, to jest aktualną nazwą miejscowości. Prezentowane w tabeli nr 3 lista 337 (332 ujętych w GEZ) stanowisk zawiera wszystkie stanowiska występujące w Wojewódzkiej Ewidencji Zabytków łącznie ze stanowiskami znanymi z relacji archiwalnych, czyli wcześniejszych odkryć, które podczas badań Archeologicznego Zdjęcia Polski nie zostały zlokalizowane w terenie.

Zdecydowana większość ze stanowisk archeologicznych ujętych w Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Nowe Miasto Lubawskie to stanowiska nowoodkryte podczas badań powierzchniowych, przeprowadzonych w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski (AZP). Archeologiczne Zdjęcie Polski to ogólnopolski program badawczo-ewidencyjny opracowany w Ośrodku Dokumentacji Zabytków i wdrożony do realizacji w 1978 r. Jego celem jest rozpoznanie, metodą badań powierzchniowych i poprzez kwerendę źródłową, stanowisk archeologicznych na terenie całego kraju oraz budowa archiwum informacji o stanowiskach archeologicznych rozpoznanych tą metodą. Na potrzeby realizacji programu obszar kraju podzielono na tzw. „obszary” „arkusze” i tereny gminy Nowe Miasto Lubawskie znajdują się na następujących arkuszach AZP – w nawiasach podano rok, w którym przeprowadzono badania AZP oraz liczbę stanowisk zarejestrowanych na obszarze w obrębie gminy Nowe Miasto Lubawskie:

- 29-52 (ogółem na obszarze zarejestrowano 21 stanowisk, badania AZP przeprowadzono jesienią 2005 r., oraz w 2007 r. przeprowadzono podwodne badania AZP);
- 29-53 (ogółem na obszarze zarejestrowano 8 stanowisk, badania AZP przeprowadzono zimą 1989 r.),

- 30-51 (ogółem na obszarze zarejestrowano 12 stanowisk, badania AZP przeprowadzono jesienią 2008 r.),
- 30-52 (ogółem na obszarze zarejestrowano 82 stanowiska, badania AZP przeprowadzono wiosną 1986 r.),
- 30-53 (ogółem na obszarze zarejestrowano 22 stanowiska, badania AZP przeprowadzono wiosną 2008 r., na terenie przeznaczonym pod budowę obwodnicy Nowego Miasta Lubawskiego przeprowadzono w 2012 i 2015 r. badania rozpoznawczo-sondżowe),
- 31-51 (ogółem na obszarze zarejestrowano 3 stanowiska, badania AZP przeprowadzono wiosną 2006 r.),
- 31-52 (ogółem na obszarze zarejestrowano 18 stanowisk, badania AZP przeprowadzono wiosną 1986 r.),
- 31-53 (ogółem na obszarze zarejestrowano 26 stanowisk, badania AZP przeprowadzono jesienią 2009 r.),
- 32-53 (ogółem na obszarze zarejestrowano 18 stanowisk, badania AZP przeprowadzono wiosną 1986 r.),

Stanowiska archeologiczne w Gminie Nowe Miasto Lubawskie na tle podziału na arkusze AZP

- 32-54 (ogółem na obszarze zarejestrowano 2 stanowiska, badania AZP przeprowadzono wiosną 1986 r.).

Na terenie gminy następujące stanowiska archeologiczne zostały wpisane do rejestru zabytków:

- na obszarze 29-52 znajduje się wpisane do rejestru zabytków grodzisko w Radomnie,
- na obszarze 30-52 znajduje się wpisane do rejestru zabytków grodzisko w Nowym Dworze,

Na terenie gminy znajdują się stanowiska archeologiczne tworzące własne formy krajobrazowe, którymi są grodziska, i których obecność uatrakcyjnia tereny gminy dla turystyki.

Bardzo ciekawie przedstawia się historia badań prowadzonych na obszarze 29-52. W 1959 r. archeolodzy z Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie prowadzili na nim prospekcję terenową. Z badań przedwojennych znane było znajdujące się na wyspie grodzisko, które zostało wpisane do rejestru zabytków, a także znana była położona niedaleko od grodziska osada otwarta. W 1992 roku na grodzisku pracownicy Instytutu Archeologii i Etnologii UMK w Toruniu przeprowadzili badania sondażowe, w wyniku których nie udało się pozyskać materiału źródłowych jednoznacznie wskazujących na chronologię grodziska. Przy okazji tych badań odkryto kilka fragmentów naczyń z wczesnej epoki brązu występujących w jamie usytuowanej pomiędzy dwoma wałami. W 2007 r. przeprowadzono podwodne badania AZP prowadzone przez Fundację Amicus Universitatis Nicolai Copernici oraz Instytut Archeologii UMK w Toruniu, którymi objęto linię brzegową wyspy w pasie o szerokości około 20-40 m, ogółem około 2,5 ha. W efekcie tych badań odkryto ceramikę neolitycznej kultury amfor kulistych oraz kultury łużyckiej z wczesnej epoki żelaza.

Na obszarze 30-52 z badań przedwojennych znane było wczesnośredniowieczne grodzisko w Nowym Dworze (wpisane do rejestru zabytków).

Na obszarze 30-53 przeprowadzono badania rozpoznawcze i rozpoznawczo-sondażowe (2015), w trakcie których został zlikwidowany dawny cmentarz ewangelicki – ujęty w wojewódzkiej ewidencji zabytków – w Bratianie.

Na obszarze 31-53 na stanowisku znajdującym się na granicy Nowego Miasta Lubawskiego i Bratiana prowadzono w 2009 badania powierzchniowe, w 2014 badania weryfikacyjno-sondażowe a w 2015 r. badania ratownicze, które dostarczyły bardzo liczny materiał zabytkowy z wczesnej epoki żelaza oraz wczesnego średniowiecza. Również na obszarze 31-53 znajduje się stanowisko w Pacółtownie, leżące na trasie przebiegu obwodnicy Nowego Miasta Lubawskiego, na którym przeprowadzono w 2009 i 2012 badania powierzchniowe oraz w 2016 badania sondażowe a w 2017 r. badania wykopaliskowe. W 2009 r. w ramach „Programu Grunwaldzkiego” przeprowadzono badania sondażowe na terenie reliktywów średniowiecznego zamku zakonnego oraz badania podwodne, które prowadzono z ramienia Towarzystwa „Pruthenia” działającym przy Uniwersytecie Warmii i Mazur w Olsztynie. Prawdopodobnie na obszarze 31-53 znajdowało się cmentarzysko ciałopalne z wczesnej epoki żelaza należące do ludności kultury pomorskiej, jak wynikałoby z opisu z 1987 r. historyka Stanisława Kujota, które przypadkowo odkryto i rozkopano w 1897 r. Według jednych danych pochówek miał znajdować się w kurhanie (kopcu) o konstrukcji ziemno-kamiennej, według innych miał to być grób skrzynkowy. Stanowisko nie zostało odnalezione w trakcie badań AZP na obszarze, a badacze sugerowali, że znane z badań XIX w. cmentarzysko może znajdować się na sąsiednim obszarze 31-54, który nie był wówczas jeszcze przebadany.

Dokumentacja z badań AZP na wymienionych obszarach zawiera rzetelną kwerendę materiałów archiwalnych, a materiał kartograficzny w nich zawarty odpowiada standardom dokumentacji AZP stworzonym w danym okresie i jest całkowicie wystarczająca dla dokładnej lokalizacji poszczególnych punktów osadniczych.

Jak wspomniano w efekcie wymienionych badań zarówno terenowych jak przeprowadzonej kwerendy źródeł archiwalnych na terenie gminy ujawniono 213 stanowisk archeologicznych, co jest dużą liczbą i można skonkludować, że teren gminy jest intensywnie nasycony znaleziskami

archeologicznymi, poświadczając atrakcyjność tych terenów dla osadnictwa grup ludzkich od schyłkowego paleolitu po czasy nam współczesne. Odkryte stanowiska dostarczały najczęściej nielicznego materiału zabytkowego, który w większości przypadków pozwalał na datowanie w ramach okresów archeologii Polski a także często przypisanie konkretnym kulturom archeologicznym. Najliczniej na stanowiska archeologicznych na terenie gminy występował materiał zabytkowy datowany od wczesnego średniowiecza do późnego średniowiecza. Jak do tej pory nie natrafiono na zabytki z najstarszych okresów pradziejowych na ziemiach Polski, to jest ze starszej i środkowej epoki kamienia, czyli okresu schyłkowego paleolitu oraz mezolitu. Za to licznie reprezentowany jest materiał pochodzący z młodszej epoki kamienia, czyli neolitu. Brak jest znalezisk z wczesnych faz epoki brązu. Późną epokę brązu oraz wczesną epokę żelaza reprezentują znaleziska przypisane bądź to do okresów: halsztackiego, halsztackiego-lateńskiego, wczesnej epoki żelaza ale także do konkretnej kultury archeologicznej znanej na terenach Warmii i Mazur, to jest kultury kurhanów zachodniobałtyjskich.

Tabela 3: Wykaz stanowisk archeologicznych z terenu gminy w wojewódzkiej ewidencji zabytków oraz gminnej ewidencji zabytków. Szarym cieniowaniem wyróżniono te stanowiska, których lokalizacja nie została potwierdzona podczas badań Archeologicznego Zdjęcia Polski (AZP)

	Miejscowość	Nr obszaru AZP	Nr stan. w miej.	Nr stan. na obszarze	Funkcja i chronologia stanowiska
4.	Bagno	29-52	I	9	ślad osadnictwa - średniowiecze
5.	Bagno	30-52	1	63	ślad osadnictwa - wczesne średniowiecze ślad osadnictwa - średniowiecze
6.	Bagno	29-52	II	15	ślad osadnictwa - średniowiecze
7.	Bagno	29-52	III	16	ślad osadnictwa - epoka kamienia
8.	Bagno	29-52	IV	18	ślad osadnictwa - średniowiecze
9.	Bratian	31-53	I	5	zamek – średniowiecze
10.	Bratian	30-53	II	9	osada? - wczesna epoka żelaza osada? - średniowiecze
11.	Bratian	30-53	III	10	cmentarzysko - okres wpływów rzymskich ślad osadnictwa - średniowiecze
12.	Bratian	30-53	IV	11	osada? - pradzieje
13.	Bratian	30-53	V	12	ślad osadnictwa - okres wpływów rzymskich
14.	Bratian	30-53	VI	13	ślad osadnictwa - średniowiecze
15.	Bratian	30-53	VII	14	ślad osadnictwa - średniowiecze
16.	Bratian	30-53	VIII	15	osada – wczesne średniowiecze
17.	Bratian	30-53	IX	16	grodzisko (gródek) ? – wczesne średniowiecze?
18.	Bratian	30-53	X	17	osada – średniowiecze
19.	Bratian	30-53	XI	18	osada? - okres wpływów rzymskich osada? – wczesne średniowiecze
20.	Bratian	30-53	XII	19	osada? – wczesna epoka żelaza osada – wczesne średniowiecze ślad osadnictwa – średniowiecze
21.	Bratian/Nowe Miasto Lubawskie	31-53	XIII	1	osada – halsztat D (k. grobów kloszowych) osada – wczesna epoka żelaza osada – wczesne średniowiecze osada – wczesne średniowiecze (2 poł. X – X/XI w.) osada - średniowiecze osada – późne średniowiecze
22.	Bratian	31-53	XIV	2	ślad osadnictwa - wczesne średniowiecze ślad osadnictwa - średniowiecze
23.	Bratian	31-53	XV	3	ślad osadnictwa - wczesne średniowiecze ślad osadnictwa - średniowiecze
24.	Bratian	31-53	XVI	4	obiekt rzemieślniczy? – wcz. ep. żelaza/okres wpływów rzymskich?
25.	Bratian	31-53	XVII	6	ślad osadnictwa - średniowiecze
26.	Bratian	31-53	XVIII	7	ślad osadnictwa - średniowiecze
27.	Bratian	30-53	XIX	30	ślad osadnictwa – późne średniowiecze osada? – nowożytność (XVI-XVIII w.)
28.	Bratian	31-53	XIX	19	ślad osadnictwa - średniowiecze ślad osadnictwa - nowożytność

29.	Bratian	30-53	XX	31	śląd osadnictwa – neolit (horyzont Linin)
30.	Bratian	30-53	23	32	śląd osadniczy – k. kurhanów zachodniobałtyjskich śląd osadnictwa – późne średniowiecze-nowożytność cmentarz szkieletowy – współczesność (poł. XIX – pocz. XX w.) d. cmentarz rzym-kat. – współczesność (2 poł. XX w.-pocz. XXI w.) punkt osadniczy – nieokreślony
31.	Bratian	31-53	XXI	43	śląd osadnictwa – schyłkowy neolit (KP Dzwonowatych) śląd osadnictwa – późne średniowiecze śląd osadnictwa – nowożytność (XVII-XVIII w.) śląd osadnictwa – nowożytność (XVI-XIX w.)
32.	Chrośle	30-52	1	53	osada – późne średniowiecze
33.	Chrośle	30-52	2	54	śląd osadnictwa - okres wpływów rzymskich osada – późne średniowiecze
34.	Chrośle	30-52	3	55	śląd osadnictwa - neolit osada - wczesna epoka żelaza (k. kurhanów zachodniobałtyjskich)
35.	Chrośle	30-52	4	56	osada – okres halsztacki-okres lateński
36.	Chrośle	30-52	5	57	śląd osadnictwa – okres halsztacki
37.	Chrośle	30-52	6	61	osada – późne średniowiecze-nowożytność
38.	Chrośle	30-52	7	68	śląd osadnictwa - neolit
39.	Chrośle	30-52	-	79	śląd osadnictwa - neolit
40.	Chrośle	30-53	IX	7	śląd osadnictwa - pradzieje
41.	Chrośle	30-53	X	8	śląd osadnictwa - wczesne średniowiecze śląd osadnictwa – średniowiecze
42.	Gryżliny	30-52	1	6	śląd osadnictwa – neolit (KAK) osada - wczesne średniowiecze (XIII w.?) śląd osadnictwa – późne średniowiecze
43.	Gryżliny	30-52	2	7	osada - wczesne średniowiecze (XIII w.) śląd osadnictwa - nowożytność
44.	Gryżliny	30-52	2	65	śląd osadnictwa - wczesne średniowiecze
45.	Gryżliny	30-52	3	8	osada – okres halsztacki-okres lateński osada - wczesne średniowiecze
46.	Gryżliny	30-52	4	10	osada – późne średniowiecze śląd osadnictwa - nowożytność
47.	Gryżliny	30-52	5	11	osada – późne średniowiecze (XIV-XV w.)
48.	Gryżliny	30-52	6	12	osada – późne średniowiecze śląd osadnictwa - nowożytność
49.	Gryżliny	30-52	7	13	osada – późne średniowiecze-nowożytność
50.	Gryżliny	30-52	8	39	osada - późne średniowiecze
51.	Gryżliny	30-52	9	64	śląd osadnictwa - neolit
52.	Gryżliny	30-52	10	66	osada – późne średniowiecze-nowożytność
53.	Gryżliny	30-52	11	67	osada - późne średniowiecze
54.	Gwiździny	32-53	2	23	śląd osadnictwa - nieokreślony osada - wczesne średniowiecze
55.	Gwiździny	32-53	3	24	osada – wczesne średniowiecze-średniowiecze (XIII-XIV w.)
56.	Gwiździny	32-53	4	25	osada – późne średniowiecze
57.	Gwiździny	32-53	5	26	śląd osadnictwa - neolit
58.	Gwiździny	32-53	6	27	osada – wczesne średniowiecze-średniowiecze (XIII-XIV w.)
59.	Gwiździny	32-53	7	28	osada – wczesne średniowiecze (X-XIII w.)
60.	Gwiździny	32-53	8	42	śląd osadnictwa – neolit (KPL) osada - późne średniowiecze
61.	Gwiździny	32-53	9	43	osada - późne średniowiecze (XIV-XV w.)
62.	Gwiździny	32-53	10	44	osada – późne średniowiecze
63.	Gwiździny	32-53	11	57	śląd osadnictwa - wczesne średniowiecze śląd osadnictwa – późne średniowiecze
64.	Gwiździny	32-53	12	22	śląd osadnictwa - okres wpływów rzymskich osada - wczesne średniowiecze (XIII-XIV)
65.	Gwiździny	32-53	13	59	osada – późne średniowiecze
66.	Gwiździny	32-53	14	60	śląd osadnictwa - okres wpływów rzymskich osada – średniowiecze (XV-XVI w.)
67.	Gwiździny	32-53	15	61	osada - późne średniowiecze
68.	Gwiździny	32-53	16	62	osada – późne średniowiecze
69.	Gwiździny	32-53	17	63	osada - wczesne średniowiecze (XI-XII w.)
70.	Gwiździny	32-53	18	64	osada – późne średniowiecze
71.	Jamielnik	29-52	I	8	śląd osadnictwa – pradzieje
72.	Jamielnik	29-52	II	3	osada - epoka kamienia osada - wczesna epoka żelaza śląd osadnictwa - pradzieje

					śląd osadnictwa - wczesne średniowiecze
73.	Jamielnik	29-52	II	10	osada - średniowiecze
74.	Jamielnik	29-52	III	11	osada - średniowiecze
75.	Jamielnik	29-52	IV	12	osada? - średniowiecze
76.	Jamielnik	29-52	V	13	śląd osadnictwa - epoka kamienia
77.	Jamielnik	29-52	VI	14	śląd osadnictwa - średniowiecze
78.	Lekarty	30-52	1	1	śląd osadnictwa – okres halszacki-okres lateński osada – późne średniowiecze (XIV-XV w.)
79.	Lekarty	30-52	2	3	śląd osadnictwa – neolit (KAK)
80.	Lekarty	30-52	3	4	osada – neolit (KAK) śląd osadnictwa – późne średniowiecze
81.	Lekarty	30-52	4	9	osada - wczesne średniowiecze (XIII w.)
82.	Lekarty	30-51	5	12	śląd osadnictwa - okres nowożytny (XVI-XVIII w.)
83.	Lekarty	30-51	6	13	śląd osadnictwa - okres nowożytny (XVI-XVIII w.)
84.	Lekarty	30-51	7	14	śląd osadnictwa - okres nowożytny (XVI-XVIII w.)
85.	Lekarty	30-51	8	15	osada obronna?- chronologia nieokreślona (brak materiału)
86.	Nawra	31-52	1	1	osada – kultura kurhanów zachodniobałtyjskich
87.	Nawra	31-52	2	2	śląd osadnictwa – neolit (KPL) osada – kultura kurhanów zachodniobałtyjskich
88.	Nawra	31-52	3	3	osada - wczesne średniowiecze (XIII w.)
89.	Nawra	31-52	4	4	śląd osadnictwa - neolit
90.	Nawra	31-52	5	40	śląd osadnictwa – neolit (KPL) śląd osadnictwa – okres halszacki-okres lateński
91.	Nawra	31-52	6	41	osada - wczesne średniowiecze śląd osadnictwa – późne średniowiecze
92.	Nawra	31-52	7	42	śląd osadnictwa - neolit osada - okres halszacki-okres lateński osada - okres wpływów rzymskich osada – późne średniowiecze
93.	Nawra	31-52	8	43	śląd osadnictwa - neolit
94.	Nawra	31-52	9	51	osada - okres halszacki-okres lateński
95.	Nawra	31-52	10	52	śląd osadnictwa - nieokreślona
96.	Nawra	31-52	11	53	cmentarzysko – kultura kurhanów zachodniobałtyjskich śląd osadnictwa – późne średniowiecze
97.	Nawra	31-52	12	54	śląd osadnictwa - kultura kurhanów zachodniobałtyjskich
98.	Nawra	31-52	13	55	śląd osadnictwa – okres halszacki-okres lateński
99.	Nawra	31-52	14	56	śląd osadnictwa - okres halszacki-okres lateński osada - późne średniowiecze
100.	Nawra	31-52	15	57	śląd osadnictwa - neolit
101.	Nawra	31-52	16	58	osada – późne średniowiecze
102.	Nawra	31-52	17	59	osada – późne średniowiecze
103.	Nawra	31-52	18	61	cmentarzysko - nieokreślone
104.	Nowy Dwór Bratiański	30-52	3	2	śląd osadnictwa – neolit (KAK)
105.	Nowy Dwór	30-52	4	5	śląd osadnictwa - pradzieje
106.	Nowy Dwór	30-52	5	19	śląd osadnictwa - wczesne średniowiecze śląd osadnictwa – późne średniowiecze
107.	Nowy Dwór	30-52	6	20	śląd osadnictwa - wczesne średniowiecze
108.	Nowy Dwór	30-52	7	21	osada – późne średniowiecze (XIV-XV w.)
109.	Nowy Dwór	30-52	8	37	osada - wczesne średniowiecze
110.	Nowy Dwór	30-52	9	38	śląd osadnictwa - wczesne średniowiecze
111.	Nowy Dwór	30-52	10	40	osada – późne średniowiecze (XIV-XV w.)
112.	Nowy Dwór	30-52	11	41	śląd osadnictwa – neolit (KPL)
113.	Nowy Dwór	30-52	12	42	śląd osadnictwa - wczesne średniowiecze śląd osadnictwa – późne średniowiecze
114.	Nowy Dwór	30-52	13	43	osada - wczesne średniowiecze (XIII w.)
115.	Nowy Dwór	30-52	14	44	osada – neolit (KPL) śląd osadnictwa (KAK) osada - wczesna epoka żelaza (k. kurhanów zachodniobałtyjskich) osada – późne średniowiecze
116.	Nowy Dwór	30-52	15	45	śląd osadnictwa - neolit śląd osadnictwa - okres halszacki-okres lateński
117.	Nowy Dwór	30-52	16	46	śląd osadnictwa - neolit
118.	Nowy Dwór	30-52	17	48	śląd osadnictwa - neolit
119.	Nowy Dwór	30-52	18	50	śląd osadnictwa - okres halszacki-okres lateński
120.	Nowy Dwór	30-52	19	51	śląd osadnictwa - pradzieje
121.	Nowy Dwór	30-52	20	52	osada – późne średniowiecze

122.	Nowy Dwór	30-52	21	59	osada – późne średniowiecze
123.	Nowy Dwór	30-52	22	60	osada - późne średniowiecze-nowożytność
124.	Nowy Dwór	30-52	23	69	osada – późne średniowiecze
125.	Nowy Dwór	30-52	24	70	osada – późne średniowiecze
126.	Nowy Dwór	30-52	25	71	osada – późne średniowiecze
127.	Nowy Dwór	30-52	26	72	śląd osadnictwa - wczesne średniowiecze
128.	Nowy Dwór	30-52	27	73	osada – okres halszacki-okres lateński osada - wczesne średniowiecze śląd osadnictwa – późne średniowiecze
129.	Nowy Dwór	30-52	28	74	śląd osadnictwa - okres halszacki-okres lateński
130.	Nowy Dwór	30-52	---	75	śląd osadnictwa – neolit (KPL)
131.	Nowy Dwór	30-52	---	76	śląd osadnictwa - neolit
132.	Nowy Dwór	30-52	---	77	śląd osadnictwa - epoka kamienia
133.	Nowy Dwór	30-52	---	78	skarb – okres halszacki
134.	Nowy Dwór	30-52	---	80	skarb – okres halszacki
135.	Nowy Dwór	30-52	---	81	śląd osadnictwa – okres halszacki śląd osadnictwa – późne średniowiecze
136.	Nowy Dwór	30-52	---	82	śląd osadnictwa – okres halszacki
137.	Nowy Dwór	30-52	2	47	osada – wczesna epoka żelaza (k. kurhanów zachodniobałtyjskich) osada obronna? - wczesna epoka żelaza (k. kurh. zachodniobałtyjskich) osada – późne średniowiecze
138.	Nowy Dwór	30-52	1	49	grodzisko „Szaniec” - wczesne średniowiecze (XI-XIII w.) osada podgrodowa – wczesne średniowiecze (XI-XII w.) śląd osadnictwa – późne średniowiecze
139.	Pacółtowo	31-53	I	13	śląd osadnictwa - średniowiecze
140.	Pacółtowo	31-53	II	14	śląd osadnictwa - średniowiecze
141.	Pacółtowo	31-53	III	35	śląd osadnictwa - średniowiecze
142.	Pacółtowo	31-53	IV	36	osada – wczesna epoka żelaza śląd osadnictwa – okres wpływów rzymskich (k. wielbarska) śląd osadnictwa – średniowiecze śląd osadnictwa - nowożytność nieokreślone - nieokreślone
143.	Pacółtowo	31-53	V	44	osada – wczesne średniowiecze osada – późne średniowiecze śląd osadnictwa – nowożytność (XVI w.) śląd osadnictwa – nowożytność (XVII-XVIII w.)
144.	Radomno	29-52	I	26	osiedle obronne – epoka żelaza (k. wielbarska II-III w.) grodzisko - wczesne średniowiecze
145.	Radomno	29-53	II	1	śląd osadnictwa - pradzieje śląd osadnictwa - średniowiecze osada - nowożytność
146.	Radomno	29-53	III	2	śląd osadnictwa - nieokreślone śląd osadnictwa - średniowiecze
147.	Radomno	29-53	IV	3	śląd osadnictwa – nieokreślone osada - średniowiecze śląd osadnictwa - nowożytność
148.	Radomno	29-53	V	4	śląd osadnictwa – średniowiecze
149.	Radomno	29-53	VI	5	śląd osadnictwa - pradzieje śląd osadnictwa - nowożytność
150.	Radomno	29-53	VII	6	śląd osadnictwa – nieokreślone śląd osadnictwa – epoka kamienia śląd osadnictwa - średniowiecze
151.	Radomno	29-53	VIII	7	śląd osadnictwa – średniowiecza śląd osadnictwa – nowożytność
152.	Radomno	29-53	IX	8	osada – wczesne średniowiecze
153.	Radomno	30-52	X	58	śląd osadnictwa – neolit (KAK) osada - wczesne średniowiecze (XII-XIII w.) osada – późne średniowiecze
154.	Radomno	30-52	XI	62	śląd osadnictwa - wczesne średniowiecze śląd osadnictwa – późne średniowiecze
155.	Radomno	29-52	XII	20	śląd osadnictwa - epoka kamienia
156.	Radomno	29-52	XIII	21	osada - wczesne średniowiecze
157.	Radomno	29-52	XIV	22	osada - średniowiecze
158.	Radomno	29-52	XV	23	osada - średniowiecze
159.	Radomno	29-52	XVI	24	osada - późne średniowiecze osada - okres nowożytny
160.	Radomno	29-52	XVII	25	śląd osadnictwa - średniowiecze

					osada - okres nowożytny
161.	Radomno	29-52	XVIII	28	znalezisko luźne - wczesne średniowiecze
162.	Radomno	29-52	XIX	17	śląd osadnictwa - średniowiecze
163.	Radomno	29-52	XX	19	śląd osadnictwa - średniowiecze śląd osadnictwa - okres nowożytny
164.	Radomno	29-52	XXI	29	śląd osadnictwa - neolit (KAK) śląd osadnictwa - k. łużycka
165.	Radomno	30-53	XXI	1	śląd osadnictwa - epoka kamienia osada - wczesne średniowiecze
166.	Radomno	30-53	XXII	2	śląd osadnictwa - epoka kamienia osada - okres wpływów rzymskich osada? - średniowiecze
167.	Radomno	30-53	XXIII	3	osada - okres wpływów rzymskich osada - średniowiecze
168.	Radomno	30-53	XXIV	4	śląd osadnictwa - epoka kamienia osada - pradzieje
169.	Radomno	30-53	XXV	5	osada - okres wpływów rzymskich
170.	Radomno	30-53	XXVI	6	osada - okres wpływów rzymskich
171.	Skarlin	30-52	1	14	osada – późne-średniowiecze (XIV-XV w.)
172.	Skarlin	30-52	2	15	osada – późne średniowiecze (XIV-XV w.)
173.	Skarlin	30-52	3	16	śląd osadnictwa – neolit (KAK) śląd osadnictwa - wczesne średniowiecze (IX w.) śląd osadnictwa – późne średniowiecze
174.	Skarlin	30-52	4	17	śląd osadnictwa - neolit
175.	Skarlin	30-52	5	18	osada – późne średniowiecze (XIV-XV w.)
176.	Skarlin	30-52	6	22	osada – późne średniowiecze
177.	Skarlin	30-52	7	23	śląd osadnictwa - neolit
178.	Skarlin	30-52	8	24	osada - późne średniowiecze
179.	Skarlin	30-52	9	25	śląd osadnictwa - wczesne średniowiecze
180.	Skarlin	30-52	10	26	śląd osadnictwa - wczesne średniowiecze
181.	Skarlin	30-52	11	27	śląd osadnictwa – neolit (KAK?)
182.	Skarlin	30-52	12	28	śląd osadnictwa – neolit (KAK) śląd osadnictwa – okres halszacki-okres lateński śląd osadnictwa - wczesne średniowiecze
183.	Skarlin	30-52	13	29	osada - wczesne średniowiecze
184.	Skarlin	30-52	14	30	osada - okres halszacki-okres lateński
185.	Skarlin	30-52	15	31	śląd osadnictwa – neolit (KPL) śląd osadnictwa - okres halszacki-okres lateński śląd osadnictwa – późne średniowiecze
186.	Skarlin	30-52	16	32	śląd osadnictwa - wczesne średniowiecze
187.	Skarlin	30-52	17	33	śląd osadnictwa - okres halszacki-okres lateński
188.	Skarlin	30-52	18	34	osada – późne średniowiecze
189.	Skarlin	30-52	19	35	śląd osadnictwa – neolit (KAK?)
190.	Skarlin	30-52	20	36	śląd osadnictwa - neolit śląd osadnictwa - pradzieje osada – średniowiecze (XIII-XIV w.)
191.	Skarlin	31-51	XXI	1	śląd osadnictwa - nowożytność
192.	Skarlin	31-51	XXII	2	śląd osadnictwa - starożytność śląd osadnictwa – późne średniowiecze śląd osadnictwa - nowożytność
193.	Skarlin	31-51	XXIII	3	śląd osadnictwa - nowożytność
194.	Skarlin	30-51	24	4	śląd osadnictwa - okres nowożytny (XVI – XVII w.)
195.	Skarlin	30-51	25	5	śląd osadnictwa - okres nowożytny (XVI – XVII w.)
196.	Skarlin	30-51	26	6	śląd osadnictwa - epoka kamienia – wczesna epoka żelaza śląd osadnictwa - okres nowożytny (XVI – XVIII w.)
197.	Skarlin	30-51	27	7	śląd osadnictwa - pradzieje śląd osadnictwa - okres nowożytny (XVI – XVII w.)
198.	Skarlin	30-51	28	8	śląd osadnictwa - wczesne średniowiecze osada - średniowiecze – okres nowożytny (XV-XVII w.)
199.	Skarlin	30-51	29	9	osada - okres nowożytny - XVI-XVIII w.
200.	Skarlin	30-51	30	10	osada - wczesna epoka żelaza (kultura kurhanów zachodniobałtyjskich) osada - średniowiecze – okres nowożytny (XV-XVII w.)
201.	Skarlin	30-51	31	11	śląd osadnictwa - wczesna epoka żelaza (kultura kurhanów zachodniobałtyjskich)
202.	Tylce	31-53	I	41	cmentarzysko - wczesna epoka żelaza (k. pomorska?)
203.	Tylce	31-53	II	42	grodzisko - wczesne średniowiecze
204.	Tylce	32-54	2	76	śląd osadnictwa - wczesne średniowiecze

205.	Tylice	32-54	3	75	śląd osadnictwa - wczesne średniowiecze
206.	Tylice	32-53	V	2	śląd osadnictwa - neolit
207.	Tylice	31-53	VI	15	osada - średniowiecze
208.	Tylice	31-53	VII	16	śląd osadnictwa - średniowiecze
209.	Tylice	31-53	VIII	17	śląd osadnictwa - średniowiecze osada - nowożytność
210.	Tylice	31-53	IX	18	śląd osadnictwa - średniowiecze
211.	Tylice	31-53	X	30	śląd osadnictwa - wczesne średniowiecze śląd osadnictwa - średniowiecze
212.	Tylice	31-53	XI	31	śląd osadnictwa - średniowiecze śląd osadnictwa - nowożytność
213.	Tylice	31-53	XII	32	śląd osadnictwa - średniowiecze
214.	Tylice	31-53	XIII	33	śląd osadnictwa - nowożytność
215.	Tylice	31-53	XIV	34	śląd osadnictwa - nowożytność
216.	Tylice	31-53	XV	37	śląd osadnictwa - średniowiecze śląd osadnictwa - nowożytność

5.5 Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy

Niewątpliwie do najcenniejszych zabytków na terenie Gminy Nowe Miasto Lubawskie należą obiekty zabytkowe wpisane do rejestru zabytków. Wśród nich wyróżniają się obiekty sakralne, których architektoniczne dominanty w postaci wież dominują w panoramach wsi. Najstarsze z nich, gotyckie, wzniesione przez Krzyżaków jeszcze w XIV w., a wśród nich wzniesiony z kamienia polnego z ceglanym detalem architektonicznym kościół w Skarlinie. W Tylicach zachował się drewniany kościół konstrukcji zrębowej, oszalowany deskami. Kościół, który został odbudowany po tragicznym pożarze w 1990 r. Kościoły w Gryżlinach i Radomnie wybudowano bądź to na przełomie XIX/XX lub na początku wieku XX, najczęściej jako świątynie neogotyckie.

Kolejną grupą obiektów zabytkowych wyróżniających się w krajobrazie jako zieleń urządzona są cmentarze, które można podzielić na trzy grupy: cmentarze przykościelne, funkcjonujące do połowy XIX w., kiedy to z przyczyn sanitarnych zabroniono pochówków wokół świątyń zlokalizowanych najczęściej w środku wsi. W niektórych gminach czy parafiach długo jeszcze cmentarze przykościelne pozostawały czynne. W większości jednak powstawały nekropolie, lokalizowane w myśl nowych przepisów, poza obrębem działki kościelnej. Cmentarze miejskie, katolickie i ewangelickie, lokowane były najczęściej na granicy zabudowy. Na wsiach cmentarze katolickie powstawały w obrębie wsi parafialnej, najczęściej na skraju miejscowości, chociaż zdarzało się i takie które zakładano w bezpośrednim sąsiedztwie kościoła (np. Skarlin). Z kolei cmentarze ewangelickie powstawały przy każdej wsi, bardzo często w starannie wybranym miejscu, w pewnym oddaleniu od miejscowości lub na obszarze leśnym. W samej wsi mogło być więcej niż jeden cmentarz. Cmentarze ewangelickie powstawały również przy zamożniejszych gospodarstwach, leśniczówkach czy w obrębie rodowych dóbr ziemskich. Zgodnie z XIX-wiecznymi trendami, te zakładane w krajobrazie otwartym wyróżniały się starannym doбором miejsca, o znacznych walorach widokowych. Na cmentarzach katolickich i ewangelickich występowały te same formy pochówków: mogiły ziemne, obramienia nagrobków, krzyże i ogrodzenia kwater grobowych oraz gatunki roślin, jak klony, lipy, lilaki, barwinki. Indywidualną formą artystyczną mogły odznaczać się kaplice i nagrobki na cmentarzach właścicieli ziemskich, z uwagi na wysoką pozycję społeczną oraz status majątkowy.

Cmentarze ewangelickie, wraz z wyjazdem z terenów gminy ludności niemieckojęzycznej popadły po II wojnie światowej w ruinę.. Od kilku lat tereny cmentarzy poewangelickich są porządkowane, umieszczane są pamiątkowe obeliski, pomniki. W 2014 r. uporządkowano teren cmentarza w Gryżlinach umieszczając obelisk z upamiętniającą tablicą, w 2016 r. Towarzystwo Miłośników Ziemi Lubawskiej wraz z lokalną społecznością uporządkowali cmentarz w Chroślu. W Bratianie w trakcie prac przy budowie obwodnicy Nowego Miasta Lubawskiego dokonano w trakcie

prac archeologicznych ekshumacji cmentarza, uważanego do czasu badań w 2016 za ewangelicki, który okazał się być cmentarzem rzymskokatolickim.

Ważnym elementem krajobrazu Gminy Nowe Miasto Lubawskie są obiekty liniowe, które po likwidacji szlaków kolejowych tworzą obecnie przede wszystkim aleje przydrożne, ujęte w wojewódzkiej ewidencji zabytków i przez to także w gminnej ewidencji zabytków. Obowiązek sadzenia drzew przy drogach wypływał z edyktów pruskich, miały one chronić przed wiatrem, śniegiem i dawać w zimie orientację, a w lecie chronić przed upałem. Sadzone przy drogach, początkowo wzdłuż głównych traktów, z czasem również przy dojazdach lokalnych,

utworzyły zwartą sieć stając się nieodłącznym elementem miejscowego pejzażu. Obecnie zmieniało się podejście do alei przydrożnych i względy bezpieczeństwa zaczynają decydować o ich wycinaniu.

Na terenie gminy Nowe Miasto Lubawskie znajduje się także wiele miejsc pamięci, które poświęcono mieszkańcom zamordowanym przez Niemców w czasie II wojny światowej. Miejsca te znajdują się w: Bratianie, Gryżlinie, Lekartach, Nawrze, Radomnie, Skarlinie.

Na terenach wiejskich zachowały się XIX w. obiekty architektury rezydencjalnej, najczęściej w zespołach dworsko-parkowych. Należy do nich zaliczyć dworek w Bratianie, zespół dworsko-folwarczno-parkowy w Gwiżdżinach (dwór w trakcie prac remontowych), przebudowany dwór w Jamielniku-Studzie, dwór z parkiem w Radomnie. Większość z tych obiektów wskutek niewłaściwego sposobu zagospodarowania i nieumiejętnie prowadzonych prac remontowych zatraciła pierwotne cechy stylowe. Podobnie zniszczeniu ulegały nie pielęgnowane założenia parkowe. Bardzo niewiele na terenie gminy zachowało się obiektów przemysłowych. Można wśród nich wymienić młyn wodny w Bratianie, W Gwiżdżinach gorzelnia, spichlerz ze stajnią koni cugowych, oraz brama wjazdowa do zespołu.

Na początku XX w. powstały budynki użyteczności publicznej: dworce i szkoły. W 1902 r. wybudowano dworzec w Bratianie, w którym obecnie mieszczą mieszkania a w miejscu rozebranej linii kolejowej powstała profesjonalna ścieżka rowerowa, która uatrakcyjnia zwiedzanie gminy Nowe Miasto Lubawskie.

Przez kolejne stulecia wskutek różnych form kolonizacji na terenie Gminy Nowe Miasto Lubawskie powstawały różnego typu wsie. Od okresu wczesnego średniowiecza zakładano widlice, której

przykładem jest Radomno, wielodrożnice i ulicówki. Przykładem ulicówek są na terenie Gminy: Chrośle, Gwiżdżiny, Nawra, Pustki, Skarlin, Tylice. Spośród wielodrożnic wymienić można Bratian, Gryżlinę, Jamielnik, Lekarty, Mszanowo, Nowy Dwór Bratiański, Pacółtowo. Przykładem wsi powstałej wskutek osadnictwa napływającego z terenów Korony jest przysiółek Bagno.

Bratian:

- pozostałości zamku zakonnego wpis do rejestru zabytków nr A/552 z 18.07.1961 r.

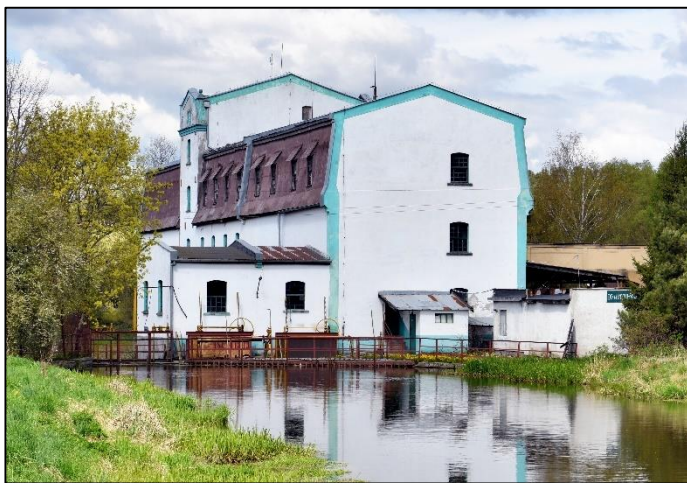
Zamek krzyżacki zbudowany w latach 1343-1359 w widłach Drwęcy i rzeki Wel u jej ujścia do Drwęcy jako jeden z elementów w łańcuchu umocnień broniących przepraw przez Drwęcę. Pierwotne założenie obejmowało obszerne przedzamcze z folwarkiem oraz zamek właściwy, czteroskrzydłowy z cylindrycznymi basztami w narożnikach, wysuniętych przed lico murów. Od 1359 r. siedziba wójtów zakonnych, od 1466 r. przyznany Polsce, od 1472 r. siedziba starostwa niegrodowego. W latach 1522-1772 starostwo w dzierżawie rodzin szlacheckich: Wilkanowskich, Mieczwińskich, Działyńskich, Zamojskich i Czapskich. Od 1785 r. zamek systematycznie rozbierany, a na terenie dawnego zamku w 4 ćwierćwieczu XIX w. wybudowano istniejący obecnie młyn. W chwili obecnej zachowane jedynie kilkumetrowe reliktury murów.

Zachowane dwa fragmenty murów z licem z nieobrobionego kamienia polnego, na zaprawie wapienne. Pozostałości okrągłej baszty o średnicy ok. 8 m. wzniesionej z cegły ceramicznej na zaprawie wapiennej.

Bratian:

- młyn wodny wraz z układem hydrotechnicznym, wpis do rejestru zabytków nr A-4256 z 27.06.2003 r.

Młyn został zbudowany w 1914 r. Do 1945 r. właścicielem byli bracia Kurt i Alfred Schneider. Po II wojnie młyn znacjonalizowano i do 1996 r. właścicielem było Przedsiębiorstwo Przemysłu Zbożowo-Młynarskiego „PZZ”. W 1996 r. właścicielem była firma „Bratian” następnie firma „Well”, a od 1999 r. P.W. „Pirex” s.c. Młyn posiada dwie turbiny do wytwarzania energii elektrycznej.

Budynek młyna murowany z cegły ceramicznej, piwnice murowane z ciosów granitowych układanych w wążku cyklopowym. Budynek na rzucie w kształcie litery „L”, stanowi prostokąt, który od strony płu posiada uskok w ścianie zewnętrznej. Bryła w kształcie wydłużonego prostopadłościanu, trzykondygnacyjny, z wysokim poddaszem nakrytym dachem mansardowym załamany w części dolnej. W części środkowej bryły głównej po obu stronach trójkondygnacyjna wystawka przykryta dachem dwuspadowym. Od wschodu i od płu do bryły przylega

przybudówka w postaci parterowej prostopadłościennej bryły. Elewacje otynkowane, północna frontowa podzielona na dwie części uskokiem muru, zachodnia symetryczna akcentowana jednoosiową wystawką. Szczyty parawanowe, dwuspadowe, w części środkowej szczytu od wschodu płycina z datą budowy obiektu „1914”.

Bratian:

- dwór, wpis do rejestru zabytków nr A-4256 z 27.06.2003 r.

Bratian do 1772 r. jako starostwo niegrodowe pozostawał w posiadaniu Działyńskich, później Czapskich. W 1861 r. folwark, o powierzchni 1935 mórg do rządu zakupił Floryan Różycki. Pod koniec XIX w. folwark wraz z osadą liczy 730 mieszkańców – 561 katolików, 169 protestantów. W okresie

międzywojennym właścicielem majątku był Korab-Korabiewski. W latach 1950-85 we wsch. części dworu mieściło się przedszkole a w zachodniej dwa mieszkania.

Dwór wzniesiony pod koniec XVIII w., około połowy XIX w. przebudowany. Po 1964 przebudowywany. Budynek murowany z cegły, podpiwniczony, ściany piwnic murowane z kamienia. Budynek na rzucie wydłużonego prostokąta z wejściem na osi elewacji frontowej poprzedzone przybudówką z drewnianym gankiem w osi wejścia w ścianie szczytowej. Bryła budynku zwarta, parterowa z mieszkalnym poddaszem, nakryta dachem naczółkowym pokrytym eternitem falistym, od wschodu wystawka. Elewacje otynkowane, niezdobione. Elewacja frontowa symetryczna 9-osiowa, wejście poprzedzone gankiem, elewacja płu szczytowa symetryczna z wejściem poprzedzonym drewnianym gankiem, elewacja wschodnia 6-osiowa z zamurowanymi oknami. Otwory prostokątne, stolarka nie zachowana.

Gryżliny:

- kościół ewangelicki, obecnie rzymskokatolicki p.w. Kazimierza Królewicza, wpis do rejestru zabytków nr A-4494 z 23.01.2008 r.

Gryżliny wzmiankowana w dokumencie z roku 1402 jako Greszeling. W roku 1414 właścicielami wsi są Mikołaj i Sander. Na przełomie XV i XVI wieku Gryżliny stanowią własność rodziny Wilkanowskich. W roku 1501 przy podziale między braćmi Wilkanowskimi Gryżliny otrzymuje Mateusz. Od roku 1570 wieś przechodzi w ręce rodziny Działyńskich. W wieku XIX właścicielem jest Józef Chrzanowski, a w roku 1890 majątek przejmuje Pruska Komisja Kolonizacyjna i rozparcelowuje go.

Kościół zbudowany w latach 1896-1897 na terenie zespołu podworskiego, należącego wówczas do Pruskiej Komisji Kolonizacyjnej. Murowany z cegły, na kamiennym cokole, nieotynkowany. Kościół na planie prostokąta, salowy, jednonawowy z prezbiterium zamkniętym prosto. Bryła nieprzekształcona, jednokondygnacyjna z prezbiterium niższym od korpusu, z dwukondygnacyjną wieżą wchodzącą w korpus główny; korpus, prezbiterium i wieża zamknięte dachami dwuspadowymi pokrytymi dachówką

ceramiczną, w połaciach dachowych korpusu po trzy facjatki. Od północy wieża z kruchtą i wejściem głównym w neogotyckim portalu schodkowym z profilowanej cegły, wieża zwieńczona ozdobnymi ceglanyymi szczytami ze sterczynami, w wieży tarcza zegarowa. Elewacje wschodnia i zachodnia zwieńczone ceglany gzymsem schodkowym z gładkim tynkowanym fryzem poniżej, z ostrołukowymi otworami okiennymi. Prezbiterium od południa zwieńczone szczytem z otynkowanymi blendami, sterczynami oraz zamkniętym półkoliście triforium. Od zachodu do prezbiterium dobudowana zakrystia oraz kruchta nakryte daszkami pulpitowymi.

Do roku 1945 kościół ewangelicki, po 1945 przekazany parafii w Radomnie i od tego czasu świątynia rzymskokatolicka.

Wokół kościoła teren cmentarza przykościelnego, teren nieogrodzony, opadający w kierunku północnym. Obecnie brak jakichkolwiek napowierzchniowych form pochówków.

Gwiżdżiny:

- zespół dworsko-parkowo-folwarczny, wpis do rejestru nr A-4567 z 20.04.2011 r.: dwór, gorzelnia, spichrz ze stajnią koni cugowych, park, brama wjazdowa

Najstarsza wzmianka o miejscowości pochodzi z roku 1414 jako *Quesing* i stanowi własność kapituły chełmińskiej. W roku 1446 wieś sprzedana Kacprowi Bertoldowi. Pod nazwą Gwiżdżiny pojawiła się w roku 1570, kiedy to wieś ponownie staje się własnością kapituły chełmińskiej, wchodząc w skład klucza kurzętnickiego. W tym okresie wieś obejmuje 80 łanów ziemi, we wsi znajduje się 14 zagród, kościół i karczma. Z roku 1605 pochodzi pierwsza informacja o folwarku. W 1789 we wsi znajduje się 29 gospodarstw, natomiast w roku 1868 wieś liczy 561 mieszkańców.

Pierwszym znanym właścicielem majątku Gwiżdżiny był Ernst Conrad. Na przełomie XIX i XX w. majątek nabył Heinrich Modrow, którego potomkowie syn Wilhelm i wnuk Henryk byli kolejnymi właścicielami. Zespół dworsko-parkowo-folwarczny ostatecznie ukształtował się na początku XX w., nie jest znany autor założenia. 1909 r. nastąpiło poszerzenia granic majątku w kierunku wschodni, budowa drogi z Gwiżdżin do Tyli i założenie sadu pomiędzy drogą do Tylic a parkiem.

W 1946 majątek przejął Skarb Państwa tworząc Zakład Rolny wchodzący w skład PGR Mszanowo.

W skład zespołu wchodzi:

- park położony w południowo-wschodniej części założenia, w kształcie odwróconej litery L;
- dwór położony u zbiegu dwóch ramion litery L, dwór poprzedzony trawnikiem od płn-zachodu,
- folwark na rzucie wieloboku z budynkami gospodarczymi wokół wnętrza podwórza na planie owalu ze stawem;
- historyczne budynki: dwór, 4 budynki gospodarcze – gorzelnia, spichlerz-stajnia koni cugowych i roboczych, budynek wielofunkcyjny, chlewnia i owczarnia,
- brama wjazdowa z murem ogrodzenia pomiędzy spichlerzem-stajnią koni cugowych i budynkiem wielofunkcyjnym.

Budynek dworu murowany z cegły ceramicznej, obustronnie tynkowany, posadowiony na cokole z ciosów kamiennych, podpiwniczony. Budynek na rzucie zbliżonym do prostokąta. Bryła nieprzekształcona, jednokondygnacyjna z podstryszem, z dwukondygnacyjnymi ryzalitami – pod dwa ryzality w elewacji frontowej oraz elewacji ogrodowej, ryzality poprzedzone wykuszami: od frontu trójboczny w ryzalicie zachodnim, oraz półkolisty w ryzalicie wschodnim, od ogrodu trójboczny wykusz w ryzalicie wschodni, pomiędzy wykuszami tarasy od frontu i ogrodu, bryła zamknięta dachami dwuspadowymi, pokrytymi papą. Elewacje asymetryczne, wieloosiowe z detalem wypracowanym w tynku, z prostokątnymi otworami okiennymi, gzymsami kordonowymi, gzymsem cokołowym, podokiennym i nadokiennym, pilastrami. Stolarka częściowo zachowana.

Budynek gorzelni murowany z cegły ceramicznej, otynkowany, posadowiony na cokole z ciosów kamiennych, podpiwniczony, z ubogim detalem architektonicznym wykonanym w czerwonej cegle. Budynek na rzucie wieloboku. Bryła nieprzekształcona, rozczłonkowana, 2,5 kondygnacyjowa z podstryszem, z kominem. Bryła zamknięta dachami dwuspadowymi, dobudówki z dachami pulpitowymi, dachy pokryte papą. Elewacje ujęte w narożach lizenami, elewacje pierwotnie w wątku ceglanym obecnie otynkowane, artykułowane ceglanym kostkowym gzymsem kordonowym i kroksztynowym wieńczącym. W elewacji frontowej w szczycie kuta data „1902”, częściowo zachowana stolarka i ślusarka okienna

Budynek spichlerza-stajni koni cugowych i roboczy (obok znajduje się magazyn) murowany z cegły ceramicznej, otynkowany, bez detalu architektonicznego. Budynek na rzucie wydłużonego prostokąta. Bryła nieprzekształcona, 3 kondygnacyjowa zamknięta dachem dwuspadowym o małym spadku, od frontu dobudówka z dachem pulpitowymi, w ścianie szczytowej od południa betonowa rampa ze stalową wiatą. Elewacje wieloosiowe, otynkowane, z otworami zamkniętymi odcinkiem łuku. W elewacji frontowej dwie osie z otworami do załadunku z wrotami dwuskrzydłowymi, w elewacji tylnej wrota, w elewacji południowej blenda po wrotach. W szczycie elewacji południowej inskrypcja „WM 1912”, w zwieńczeniach szczytu i narożnikach nadwieszono sterczyny

Park krajobrazowy, położony w południowo-wschodniej części założenia, w kształcie odwróconej litery L. W parku znajduje się niewielki staw o nieregularnym kształcie. Starodrzew reprezentowany był (1994 r. – Katalog Parków Województwa Toruńskiego, Gwiździny) buk pospolity, dąb szypułkowy, grab pospolity, jesion wyniosły, kasztanowiec biały, klon jesionolistny, klon pospolity, lipa drobnolistna). W środkowej części parku do lat 60-tych ubiegłego wieku istniał grobowiec Willy Modrowa - ojca ostatniego właściciela majątku

Brama wjazdowa zachowana w postaci dwóch ceglanych, otynkowanych słupków nakrytych ceramicznymi daszkami w formie daszków namiotowych zwieńczonych kulami. Mur ogrodzeniowy pełny, otynkowany nakryty ceglany dwuspadowym daszkiem.

Jamielnik:

- park dworski, wpis do rejestru nr A/3941 z 21.12.1996 r.:

Studa jest obecnie częścią wsi Jamielnik. Pierwsze wzmianki o wsi *Studen* pochodzą z roku 1405. Od roku 1423 Studa była własnością rycerską na prawie chełmińskim, a jej właściciele byli zobowiązani do służby w lekkiej zbroi. Od roku 1571 właścicielami Study byli Studzcy, W roku 1667 wieś należała do wielu rodzin szlacheckich. W końcu lat 80-tych XIX wieku majątek liczył 279 ha (w tym 220 ha to grunty orne. 14 ha łąki, 1 ha - lasy. 36 ha - wody). W roku 1885 Studę zamieszkiwało 58 mieszkańców. Od roku 1895 właścicielką dóbr była Anna z domu Schubert. W rok później majątek posiadał Adalbert von der Oelsnitz, który posiadał go do roku 1912. W roku 1912 jako właściciel występuje Artur Zollenkopt, dwa lata później - Heindrich Miinster, a od roku 1917 Johannes Witting. W roku 1923 dobra przejął Józef Tomorowicz i jego żona Maria z domu Kamocka. Majątek liczył wtedy 283 ha. Od roku 1935 właścicielem jest Stanisław Fromowicz. W roku 1943 majątek przejmuje Rzesza Niemiecka, a w roku 1946 Skarb Państwa. W latach 60-tych użytkownikiem są Lasy Państwowe.

Na terenie zespołu znajduje się dwór przebudowany w latach 60-tych XX w, dwa budynki gospodarcze z końca XIX w. oraz park o powierzchni 1,2 ha ze starodrzewem, z aleją wierzbową prowadzącą do dworu oraz aleją lipową prowadzącą od dworu w kierunku jeziora.

Park położony na stoku opadającym w kierunku jeziora Studa, stanowiąc jego południową granicę. Park o zachowanym czytelnym przestrzennym układzie historycznym. Na skraju parku znajduje się całkowicie przebudowany w latach 60-tych XX w. dwór oraz podwórze gospodarcze dawnego folwarku, z zachowanymi do dziś dwoma budynkami gospodarczymi z końca XIX w.

Park o powierzchni 1,2 ha ze starodrzewem (lipy, graby, klony, dęby) występującym w skupieniach alejowych wzdłuż dróg biegnących po stoku w kierunku jeziora i skrajem nabrzeża. W parku aleja wierzbowa prowadząca do dworu oraz aleja lipowa prowadząca od dworu w kierunku jeziora.

Radomno:

- kościół parafialny p.w. Najświętszego Serca Pana Jezusa, wpis do rejestru nr A-3848 z 25.10.1995 r.

Parafię w Radomnie erygowano prawdopodobnie na początku XIV w. – dokument z 1316 r. wymienia plebana z Radomna. Kościół został spalony w 1414 r. a na jego miejscu wybudowano nowy, który prawdopodobnie został zniszczony w czasie wojen szwedzkich. W 1702 r. rozpoczęto budowę nowego, drewnianego kościoła p.w. św. Katarzyny, który konsekrowano w 1735 r. Pod koniec XIX w. kościół znajdował się w bardzo złym stanie i w latach 1903-1906 wybudowano obecny, neogotycki kościół, obok rozebranego na początku XX w. drewnianego kościoła.

Kościół orientowany, murowany z cegły oraz z ciosów kamiennych, z których wzniesiona jest dolna część ścian obwodowym korpusu, do wysokości podstawy okien oraz przypory. Kościół na rzucie zbliżonym do prostokąta. Bryła nieprzekształcona, zwarta, do korpusu nawowego od wschodu przylega niższe i węższe prezbiterium z zakrystią od południa oraz pięciokondygnacyjna wieża wtopiona w korpus od zachodu. Korpus nawy oraz prezbiterium zamknięte dachami dwuspadowymi, wieża nakryta dachem namiotowym, dachy pokryte dachówką ceramiczną. W elewacji frontowej wieża i szczyt tworzą płaszczyznę ozdobioną dwiema parami wydłużonych blend (otynkowanych) oraz sterczynami. Wejście do orientowanej budowli wiedzie przez ostrołukowe portale schodkowe z profilowanej cegły. W północnej stronie szczytu nawy znajduje się cios kamienny z datą 1903. W elewacjach wzdłużnych osie wytyczone rozglifionymi, ostrołukowymi otworami okien, w elewacji północnej uskokowy profilowany portal z ostrołukowym

zwieńczeniem, w elewacji frontowej analogiczny portal z wejściami do kruchty. Elewacje akcentowane fryzem ceglany, ażurową attyką oraz biforiami i triforiami.

Teren przykościelny z cmentarzem. Pierwszy cmentarz współczesny średniowiecznemu kościołowi, obecny jest założonym w 1 połowie XIX w. jest reliktem cmentarza XVIII w. Cmentarz otoczony kamiennym murem i zadrzewiony klonami i lipami, założony na planie owalu. Na terenie cmentarza najstarsze nagrobki pochodzą z 1834 r. (ks. Wawrzyniec Śliżewski, proboszcz), 1850 r. 1851 r. (ks. Michał Jabłoński, proboszcz), 1879 r., 1917 r. (ks. Jan Batke, proboszcz – wybudował kościół w latach 1903-1906). Układ całości cmentarza czytelny, brak podziału na kwatery.

Skarlin:

- kościół parafialny p.w. św. Bartłomieja, wpis do rejestru nr A-1064 z 02.08.1968 r.

Wieś po raz pierwszy wzmiankowana w 1339 r. jako "Zcyrlin ". Parafię erygowano prawdopodobnie ok. 1330 roku. Lista strat wojennych z 1414 roku informuje o spaleniu miejscowego kościoła i 30 gospodarstw. Od roku 1570 Skarlin stanowi własność królewską wchodzącą w skład starostwa bratiańskiego. W roku 1885 Skarlin zamieszkiwało 1070 mieszkańców z czego 914 stanowili katolicy, 143 ewangelicy i 13 Żydzi.

Kościół gotycki, orientowany, murowany z cegły oraz z kamienia, z których wzniesiona jest przeważająca część ścian obwodowym korpusu, do wysokości okapu oraz przypory nawy i prezbiterium, z cegły wykonano szczyty oraz górne kondygnacje wieży. Glify otworów okiennych otynkowane. Kościół na rzucie prostokąta. Bryła nieprzekształcona, zwarta, do korpusu nawowego od wschodu przylega niższe i węższe prezbiterium zamknięte prostą ścianą, z zakrystią od północy oraz od zachodu kwadratowa w rzucie wieża dostawiona do korpusu nawy. Korpus

nawy oraz prezbiterium zamknięte dachami dwuspadowymi, zakrystia dachem pulpitowym wieża nakryta dachem namiotowym, dachy pokryte dachówką ceramiczną. Szczyt w ścianie prezbiterium rozczłonkowany sterczynami i blendami (otynkowanymi), front wieży z otynkowanymi blendami, z zegarem, wejście w profilowanym ceglany portalu.

Wokół kościoła pozostałości cmentarza przykościelnego założonego na terenie cmentarza z XIV w. w 2 połowie XIX w.: przy ścianie prezbiterium nagrobki księży (Karola Rohowskiego - 1807-1898: Franciszka Nowaka 1860-1935 i Feliksa Komkowskiego 1892-1961 - kanonika kapituły chełmińskiej, delegata biskupiego, dziekana nowomiejskiego) pracujących w skarlińskiej parafii. Cmentarz założony na planie prostokąta, bez podziału na kwatery. W południowo-zachodnim narożniku ogrodzenia kapliczka z figurką św. Teresy, Od zachodu (poza ogrodzeniem kościoła) murowana kostnica z 1904 r.

Tylice:

- kościół parafialny p.w. św. Michała Archaniola, wpis do rejestru nr A-1065 z 02.08.1968 r.

Parafię erygowano prawdopodobnie około 1300 r. Pierwsza wzmianka o wsi pochodzi z roku 1319. i istniał już wtedy w Tylicach kościół. W dokumencie z 1326 informacja, że Tylice są własnością biskupów chełmińskich w posiadaniu wasala Mikołaja z Tylic. W roku 1488 biskup chełmiński Stefan z Nidzicy nadaje rodzinie Kostków z Tyliczek prawo patronatu nad kościołem. W 1700 r. rozpoczęto

budowę obecnego drewnianego kościoła, który został konsekrowany w 1709 r. W grudniu 1990 r. kościół uległ pożarowi, który spowodował znaczne zniszczenia. Po pożarze kościół odbudowano i ponownie poświęcono 28.09.1991 r..

Kościół orientowany, na ceglanej podmurówce, drewniany konstrukcji zrębowej i oszalowany pionowo deskami. Kościół na rzucie prostokąta z trójbocznie zamkniętym prezbiterium oraz kwadratową w rzucie wieżą od zachodu. Bryła nieprzekształcona, zwarta, do korpusu nawowego od zachodu dobudowana wieża, od północy wejście z

przedsionkiem, korpus nawy nakryty dachem dwuspadowym, prezbiterium wielopołaciowym, wieża dachem namiotowym, wejście od północy dwuspadowym. Wszystkie dachy pokryte bitumicznymi – „dachówką bitumiczną”. Elewacje niezdobione, oszalowane pionowo deskami z olistwowaniem połączeń pomiędzy deskami.

Cmentarz przykościelny na rzucie zbliżonym do prostokąta, z czytelnymi granicami pierwotnego układu przestrzennego całości, układ kwater alejowo-kwaterowy.

Na przykościelnym cmentarzu pochodzące z XIX /XX wieku nagrobki: ks. Walentego Jarzębskiego - zakonnika z klasztoru w Łąkach, zmarłego 27.08.1896 r.. Anastazji z Dębskich Graduszewskiej (ur. 15.04.1860 - zm. 26.02.1917), Józefa Graduszewskiego (urodz. 27.08.1853 r. - zmarł 11.10.1910 r.), Hypolita Żmijewskiego - reformata (ur. 16.02.1816 - zmarł 19.05.1896r).

Kapliczki przydrożne

Liczne na terenie gminy Nowe Miasto Lubawskie kapliczki i krzyże przydrożne są materialnym świadectwem wierzeń, zwyczajów ale także wydarzeń historycznych, które upamiętniały wydarzenia, bardzo często o wymiarze jednostkowym, odnoszącym się do konkretnej rodziny czy postaci. Miejsce, w którym postawiono kapliczkę bądź krzyż nigdy nie było przypadkowe i zawsze miał swoje uzasadnienie. Kapliczki najczęściej mają charakter dziękczynny oraz błagalny. Ich fundatorami najczęściej byli mieszkańcy danej wsi, często pojedyncze osoby czy też rodziny ale także właściciele okolicznych ziem. Większość z nich zbudowana jest na planie kwadratu i składa się z cokołu oraz prostopadłościenną wnęki, z niszą lub niszami, zwieńczone daszkami. Obok kapliczek liczne są krzyże jednoramiennych, ale także zdarzają się krzyże posiadające dwa równoległe ramiona, tzw. karawaki, krzyże choleryczne, którym oznaczono miejsce zbiorowego pochówku ofiar epidemii albo także miejsca dokąd doszła epidemii. Krzyże te z czasem ulegały zniszczeniu, a w ich miejsce stawiano krzyże jednoramienne lub zastępowano je kapliczkami.

Gminna Ewidencja Zabytków jest zbiorem otwartym i w porozumieniu z Warmińsko-Mazurskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków Wójt Gminy Nowe Miasto Lubawskie może ująć w gminnej ewidencji zabytków obiekty tak zwanej małej architektury, którymi są kapliczki.

6. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY. ANALIZA SZANS I ZAGROZEŃ

Dla oceny stanu i perspektyw dziedzictwa kulturowego gminy Nowe Miasto Lubawskie oraz możliwości gminy w tym zakresie, przeprowadzono analizę SWOT (Strength – siła, Weakness - słabość, Opportunity - szansa, Threat – zagrożenie).

Po stronie słabych stron i zagrożeń uwzględniono także zagrożenia systemowe, których występowanie wynika ze słabości stanowionego prawa, niewystarczającej presji ze strony aparatu Państwa a nie jest spowodowane działaniem, bądź zaniechaniem działania ze strony administracji lokalnej czy też właścicieli lub użytkowników obiektów zabytkowych.

MOCNE STRONY Gminy Nowe Miasto Lubawskie	SŁABE STRONY Gminy Nowe Miasto Lubawskie
• aktywni mieszkańcy • wyjątkowe zasoby środowiska przyrodniczego zasobnego w liczne jeziora oraz rzeki stwarzające możliwości rozwoju bazy rekreacyjnej i turystycznej; • bogate walory kulturowe wynikające z różnorodności narodowościowej, tradycji, wielokulturowości i przenikania się kultur polskiej, niemieckiej, żydowskiej • dobra dostępność komunikacyjna gminy	• słaba tożsamość regionalna wynikająca z niskiego poziomu wiedzy o dziedzictwie regionalnym, • niewielki procent powierzchni gminy objęty miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego • słaby rozwój usług turystycznych pomimo istniejących potencjalnych możliwości pozyskania środków na ich rozwój,

• zróżnicowana oferta turystyczna i agroturystyczna, z rozwijaną siecią ścieżek rowerowych – w tym unikalna w skali kraju ścieżka rowerowa po zlikwidowanej linii kolejowej Nowe Miasto Lubawskie – Zajączkowo • Lubawskie, szlaki kajakowe, piesze • tradycje tolerancji religijnej, Gmina Nowe Miasto Lubawskie miejscem gdzie przenikały się 3 religie: rzymskokatolicka, ewangelicka i żydowska; • możliwość włączenia miejscowej atrakcji archeologicznej jakimi są grodziska i pozostałości po zamku w Bratianie do pasm turystycznych • przywiązanie miejscowej ludności do tradycji lokalnej oraz zachowane poczucie tożsamości kulturowej • aktywność mieszkańców udzielających się w organizacjach pozarządowych oraz amatorskim ruchu artystycznym (zespoły ludowe, śpiewacze) • wysokie walory krajobrazowo-przyrodnicze – duża powierzchnia terenów gminy objęta prawną ochroną - sprzyjające rozwojowi turystyki krajoznawczej oraz turystyki kwalifikowanej na terenie gminy • liczne jeziora, możliwość uprawiania kajakarstwa, bezpieczne ścieżki rowerowe dla turystyki rowerowej, włącznie z małymi dziećmi dzięki odseparowaniu samochodowego ruchu od ścieżek, • uznany wysoki potencjał turystyczny, w tym wynikający z unikalnego w skali kraju krajobrazu naturalno-kulturowego • bliskość Nowego Miasta Lubawskiego - ośrodka miejskiego będącego stolicą powiatu, pełniącego rolę centrum kulturalnego • korzystny bilans demograficzny ze wzrastającą liczbą mieszkańców, odsetkiem ludności czynnej zawodowo oraz ludzi młodych • walory przyrodnicze, krajobrazowe i kulturowe do rozwoju turystyki	• słabo rozwinięta baza gospodarstw agroturystycznych, mała liczba miejsc noclegowych • niska lesistość terenów gminy –wynosząca 18,3% przy średniej krajowej 30% • niewystarczająca promocja zasobów dziedzictwa kulturowego • brak lokalnego produktu, kojarzonego z gminą, na przykład kulinarnego • sezonowość ruchu turystycznego • wysoki koszt rewaloryzacji i rewitalizacji obiektów zabytkowych • niewystarczające wykorzystanie zasobów środowiska kulturowego gminy oraz sąsiadujących gmin w ramach Lokalnej Grupy Działania „Ziemi Lubawskiej” • brak odpowiedniego oznakowania miejsc atrakcyjnych turystycznie • brak nowoczesnej informacji turystycznej – nieatrakcyjna oferta edukacyjna dla młodzieży i dorosłych: brak folderów, ulotek, „gadżetów” promujących gminę • brak skutecznego systemu zachęt ze strony państwa do podejmowania prac adaptacyjnych, konserwatorskich w obiektach zabytkowych • niewiedza właścicieli obiektów zabytkowych o obowiązkach wynikających z figurowania obiektu w gminnej ewidencji zabytków, • niewystarczające środki finansowe w budżecie na wsparcie działań z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego • polityka finansowa rządu, której skutkiem jest deficyt budżetowy gmin poprzez nakładanie na samorządy nowych zadań bez dodatkowego wsparcia finansowego na ich realizację • niewystarczające działania związane z promocją gminy: brak zintegrowanego podejścia do turystyki, to jest kompleksowej oferty turystycznej np.: regionu, w tworzeniu której uczestniczą podmioty gospodarki turystycznej, instytucje społeczne i instytucje publiczne • niewystarczająca promocja atrakcji turystycznych i brak sieciowania usług na obszarze LGD Ziemi Lubawskiej – brak organizatora turystyki
---	--

wypoczynkowej i poznawczej z istniejącą infrastrukturą szlaków pieszych, rowerowych, • LGD Ziemi Lubawskiej jako animator i organizator pasm turystycznych na terenie Gminy Nowe Miasto Lubawskie i gmin sąsiadujących • rozbudowana i prężnie działająca sieć instytucji kultury z Gminnym Centrum Kultury w Mszanowie oraz sieci bibliotek w miejscowościach gminy • aktywni mieszkańcy zaangażowani w działalność lokalnych zespołów folklorystycznych, Kół Gospodyń Wiejskich kultywujących twórczość ludową z silnym poczuciem tożsamości lokalnej • udział w Lokalnej Grupie Działania Ziemi Lubawskiej skupiającej okoliczne gminy, na bazie której można rozwijać sieciowe usługi turystyczne • potencjał wytyczenia nowych szlaków pieszych, rowerowych i kajakowych w oparciu o tereny przyrodnicze, zabytki gminy oraz miejsca historycznych wydarzeń • aktualna gminna ewidencja zabytków nieruchomych • korzystna struktura własności obiektów zabytkowych: zabytki najcenniejsze we władaniu kościoła katolickiego dbającego o swoją własność • grodziska, kapliczki i krzyże przydrożne, których obecność uatrakcyjnia szlaki turystyki pieszej i rowerowej • opieka społeczności lokalnej nad kapliczkami i krzyżami przydrożnymi • kalendarz imprez cyklicznych organizowanych i współorganizowanych przez Gminę Nowe Miasto Lubawskie i jej organizacje, rozpoznawany w regionie, • brak uciążliwego przemysłu • wysoki poziom bezpieczeństwa na terenie Gminy	• niewystarczające wykorzystanie potencjału krajobrazowego gminy dla rozwoju turystyki i rekreacji • brak zainteresowania wśród młodego pokolenia tradycją i folklorem ze strony młodzieży • niski poziom kompetencji medialnych, cyfrowych i językowych • zanikanie dawnej zabudowy wiejskiej wskutek nieskutecznych zapisów w istniejących miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego • kształtowanie nowej zabudowy wsi, bez uwzględniania tradycji budowlanej • obowiązek opieki nad zabytkami a zasady dofinansowania obiektów zabytkowych pozostających w ewidencji zabytków (nie wpisanych do rejestru) przerzucający koszty utrzymania obiektów na barki właścicieli • niska skuteczność ochrony obszarowej środowiska kulturowego (znacznie niższa w stosunku do ochrony środowiska przyrodniczego) • nieskuteczna ochrona najcenniejszych zabytków objętych zapisami ochronnymi w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego
SZANSE	ZAGROŻENIA

• integracja europejska i możliwość pozyskania prorozwojowych funduszy unijnych w ramach perspektywy finansowej 2021-2027 na dalszy rozwój • liczne programy krajowe oraz unijne programy pomocowe służące zachowaniu i remontom obiektów stanowiącym dziedzictwo narodowe • możliwość odpisu podatkowego na zakup i remont obiektu zabytkowego wprowadzony w Polskim Ładzie • sprzyjające warunki dla rozwoju turystyki rowerowej dzięki rozbudowywanej infrastrukturze ścieżek rowerowych, w tym prowadzonej szlakiem zlikwidowanej linii kolejowej • potencjał tworzenia wspólnych zintegrowanych produktów turystycznych razem z sąsiadującymi z gminą Nowe Miasto Lubawskie gminami • potencjał współpracy z Jednostkami Samorządu Terytorialnego na bazie LGD Ziemi Lubawskiej na rzecz długofalowych przedsięwzięć marketingowych, rozwoju turystyki dla gmin współuczestniczących w LGD • wzrost zainteresowania w społeczeństwie dziedzictwem kulturowym, tradycjami kulinarnymi, zwyczajami i obrzędami • łatwość i dostępność informacji o zasobie kulturowym poprzez internet • moda na turystykę „Blisko Natury” oraz turystykę weekendową oraz moda na zdrowy i ekologiczny styl życia • atrakcyjna historia terenów gminy umożliwiającą wytyczenie ścieżek edukacyjnych, na przykład po miejscach historycznych: zamek w Bratanie, grodziska w Nowym Dworze, Radomnie, miejsca pamięci narodowej związanych z tragicznymi ludnościami na terenie gminy podczas II wojny światowej • wykorzystanie miejsc historycznych do organizacji uroczystości o charakterze lokalnym jak i ponadregionalnym (zamek w Bratanie), • rosnąca świadomość roli kultury w życiu społeczno-gospodarczym	• skomplikowane procedury ubiegania się o środki unijne • ograniczone środki budżetu niepozwalające na realizację inwestycji prorozwojowych • spadek dochodów gmin i niedoinwestowanie instytucji kultury • brak wypromowanej i stabilnej marki produktu lokalnego, również w sferze usług • niewystarczające inwestycje z zakresu turystyki – brak preferencji prawnych oraz ekonomiczno-finansowych dla turystyki • postępująca degradacja walorów środowiska przyrodniczego związana z działalnością człowieka (rolnictwo, ruch turystyczny) • postępujący spadek liczby mieszkańców oraz starzenie się społeczeństwa • emigracja zarobkowa wykształconych i młodych ludzi poza granice kraju oraz do dużych ośrodków miejskich • pogłębiające się zjawiska wykluczenia społecznego (związane m.in. z brakiem zatrudnienia, ubóstwem, trudnościami w zapewnieniu właściwej opieki społecznej i medycznej dla osób starszych), zjawisko wykluczenia cyfrowego • rozluźnienie się więzi rodzinnych i brak przywiązania do miejsca zamieszkania • polityka finansowa państwa – zmniejszanie subwencji • niedorozwój usług i infrastruktury dla rozwoju turystyki • niedostosowanie oferty kulturalnej do zmieniających się wzorców spędzania czasu wolnego • niedostateczna wiedza o wartościach chronionych obiektów • niedostateczne zabezpieczenie obiektów zabytkowych • niewiedza o obowiązkach wynikających z występowania obiektu w gminnej ewidencji zabytków • niewystarczające środki finansowe w budżecie na wsparcie działań z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego • skomplikowane procedury ubiegania się o środki zewnętrzne, zwłaszcza przez osoby prywatne
---	---

• wzrost atrakcyjności turystycznej Warmii i idący za tym rozwój turystyki oraz rozwijająca się agroturystyka na bazie atrakcji przyrodniczo – kulturowych gminy • możliwość wykorzystania walorów przyrodniczych i dziedzictwa kulturowego do rozwoju agroturystyki • wzrost popytu na usługi turystyczne i wypoczynek na obszarach wiejskich i blisko natury (turystyka kwalifikowana, np. rowerowa, nordic-walking, a także wypoczynek sobotnio-niedzielnny dla mieszkańców miast) • postępująca cyfryzacja mediów i zasobów dziedzictwa kulturowego ułatwiająca budowanie narracji wokół miejsc proponowanych do odwiedzenia • dostęp do informacji i zasobów sieciowych	• zerwanie ciągłości kulturowej pomiędzy pokoleniami skutkujące zmianą systemu wartości • bardzo wysokie koszty remontów obiektów zabytkowych • gmina posiada duży potencjał zasobów energetycznych wiatru oraz energii słonecznej, których nieumiejętne wykorzystanie może spowodować degradację środowiska przyrodniczego oraz niszczenie stanowisk archeologicznych • na terenie Nawry znajdują się udokumentowane źródła kopalin (gaz łupkowy), na terenie Chrośla i Nawry dodatkowo znajdują się udokumentowane złoża kredy i kruszyw lekkich, których nieumiejętne wykorzystanie może doprowadzić do niszczenia środowiska kulturowego
--	---

7. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE

7.1. Priorytety, kierunki działań i zadania programu opieki

Cele, kierunki działań i działania Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Nowe Miasto Lubawskie wynikają z dokumentów programowych wytworzonych na szczeblu krajowym, wojewódzkim, a szczególnie są zbieżne z Krajowym programem ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2019-2022, Programem opieki nad zabytkami województwa warmińsko-mazurskiego na lata 2020–2023

W wyniku analizy stanu dziedzictwa kulturowego w gminie Nowe Miasto Lubawskie został sformułowany priorytet Programu Opieki nad Zabytkami dla Gminy Nowe Miasto Lubawskie na lata 2022-2025:

„Wzmocnienie roli dziedzictwa kulturowego i ochrony zabytków w gminie Nowe Miasto Lubawskie w celu zwiększenia potencjału kulturowego i turystycznego gminy”

W osiągnięciu zamierzenia dopomóc mają cele szczegółowe, wśród których należy wymienić:

Cel 1: Ochrona dziedzictwa materialnego i niematerialnego gminy oraz opieka nad nimi;

Cel 2: Kształtowanie tożsamości regionalnej;

Cel 3: Budowanie społecznej akceptacji dla ochrony dziedzictwa kulturowego gminy;

Cel 4: Efektywne zarządzanie zasobami dziedzictwa kulturowego dla funkcji edukacyjnych, kulturalnych i turystycznych;

Cel 5: Edukacja w zakresie dziedzictwa kulturowego gminy;

Cel 6: Promocja dziedzictwa kulturowego gminy.

W związku z pandemią COVID-19 (koronawirusem) pojawiły się problemy i wyzwania, związane przede wszystkim z ochroną zdrowia i życia ludzi, ale także z ochroną dzieł sztuki i zabytków, z którymi wcześniej nie mieliśmy do czynienia. W wielu instytucjach zaistniała konieczność podejmowania akcji dezynfekcyjnych / dekontaminacyjnych. Stosowane do tego środki, mające na celu uchronienie przed zachorowaniem człowieka, są niestety nieobojętne dla dzieł sztuki. Poniżej podajemy odnośnik do strony internetowej, zawierającej informacje dotyczące rekomendacji i postępowania w przypadku dekontaminacji obiektów zabytkowych i zawierających zabytkowe obiekty.

<http://www.mng.gda.pl/wp-content/uploads/2020/04/Dekontaminacja-MNW.pdf>

7.2. Kierunki działań programu opieki oraz działania programu

Cel 1: Ochrona dziedzictwa materialnego i niematerialnego gminy oraz opieka nad nimi			
<i>Kierunki działań:</i>	<i>Działania:</i>	<i>Odpowiedzialni za realizację, współdziałający</i>	<i>Źródło finansowania</i>
1. Ochrona nieruchomego dziedzictwa materialnego	aktualizacja wykazu zabytków nieruchomych w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Nowe Miasto Lubawskie pod kątem spójności z gminną ewidencją zabytków	Gmina Nowe Miasto Lubawskie, Jednostki Gminne	Budżet Gminy
	aktualizacja rysunku w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Nowe Miasto Lubawskie o wszystkie stanowisk archeologiczne w gminnej ewidencji zabytków Gminy Nowe Miasto Lubawskie	Gmina Nowe Miasto Lubawskie, Jednostki Gminne	Budżet Gminy
	wykonanie „Planu ochrony zabytków gminy Nowe Miasto Lubawskie na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych” obejmującego ochronę i zabezpieczenie przed niszczeniem – w tym przed kradzieżą, pożarem, zalaniem - obiektów ujętych w gminnej ewidencji zabytków.	Gmina Nowe Miasto Lubawskie, Jednostki Gminne	Budżet Gminy
	w porozumieniu ze Starostą powiatu nowomiejskiego czytelne oznakowanie zabytków wpisanych do rejestru zabytków - forma oznakowania oraz treść powinna być uprzednio uzgodniona z wojewódzkim konserwatorem zabytków w Elblągu	Gmina Nowe Miasto Lubawskie, Jednostki Gminne	Budżet starostwa powiatowego

	prowadzenie regularnych prac pielęgnacyjnych na należących do gminy terenach zieleni urządzonej (cmentarze, parki, miejsca pamięci narodowej)	Gmina Nowe Miasto Lubawskie, Jednostki Gminne	Budżet Gminy Austriacki Czerwony Krzyż
	pozyskiwanie informacji na temat obiektów wpisanych do rejestru – w cyklach najrzadziej dwuletnich - o przeprowadzonych pracach remontowych, budowlanych, pojawiających się zagrożeniach stałych i doraźnych.	Gmina Nowe Miasto Lubawskie, Jednostki Gminne	Budżet Gminy
2. Ochrona zabytków ruchomych	ujęcie problematyki ochrony zabytków ruchomych w Planie ochrony zabytków gminy Nowe Miasto Lubawskie na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych z uwzględnienie zabytków ujętych w gminnej ewidencji zabytków.	Gmina Nowe Miasto Lubawskie, Jednostki Gminne	
3. Ochrona zabytków archeologicznych	ochrona i zachowanie stanowisk archeologicznych przed zniszczeniem wskutek eksploatacji kopalin (piasku) oraz przed ingerencją nieuprawnionych osób, na przykład „poszukiwaczy skarbów” korzystających z wykrywaczy metali poprzez akcje informacyjne na stronach internetowych gminy, w których znalazłoby się pouczenie o niszczeniu stanowisk i grożących za to sankcjach karnych;	Gmina Nowe Miasto Lubawskie, Jednostki Gminne	Budżet Gminy
	objęcie nadzorem miejsc eksploatacji kopalin (piasku) poprzez akcję informacyjną o prawnym wymogu poinformowania WMWKZ lub wójta gminy o odkryciu zabytków archeologicznych i konieczności wstrzymania prac eksploatacyjnych;	Gmina Nowe Miasto Lubawskie, Jednostki Gminne	Budżet Gminy
	upublicznianie w lokalnych publikatorach, na stronach internetowych informacji o odkryciach archeologicznych w celu kreowania właściwych wzorów zachowań wobec materialnych pozostałości dziedzictwa kulturowego,	Gmina Nowe Miasto Lubawskie, Jednostki Gminne	Budżet Gminy

4. Dokumentacja i popularyzacja zasobów dziedzictwa kulturowego	uzupełnianie GEZ o inne obiekty zabytkowe, które zostaną uznane za wartościowe, czyli inwentaryzacja tzw. małej architektury: krzyży, kapliczek przydrożnych, w uzgodnieniu z Warmińsko-Mazurskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków oraz ujęcie ich w gminnej ewidencji,	Gmina Nowe Miasto Lubawskie, Jednostki Gminne	Budżet Gminy
	stałe uwzględnianie w aktualizowanych dokumentach planistycznych gminy ochrony dziedzictwa kulturowego gminy poprzez zamieszczanie aktualnego wykazu obiektów w gminnej ewidencji zabytków, w tym stanowisk archeologicznych	Gmina Nowe Miasto Lubawskie, Jednostki Gminne	Budżet Gminy
	współorganizowanie digitalizacji zasobów dziedzictwa kulturowego gminy na bazie istniejącej infrastruktury, na przykład Gminne Centrum Kultury w Mszanowie w programie skanowania zdjęć z archiwów rodzinnych, przedstawiających miejscowości gminy, a także mieszkańców gminy przy ich zajęciach codziennych, obchodzonych uroczystościach, świętach itp.,	Gmina Nowe Miasto Lubawskie, Jednostki Gminne	Budżet Gminy
5. Pielęgnacja tradycji i lokalnego folkloru	wspieranie dokumentowania w postaci rejestracji występów zespołów folklorystycznych, śpiewaczych z archiwizowaniem pozyskanych dokumentacji, zbieranie relacji, wspieranie i upowszechnianie „ginących zawodów”,	Gmina Nowe Miasto Lubawskie, Jednostki Gminne, Koła Gospodyń Wiejskich	Budżet Gminy
	promocja i wspieranie twórczości ludowej, zarówno materialnej jak i niematerialnej - zwyczaje całoroczne na wsi, przyśpiewki, tańce, tradycyjne wyroby kulinarne i ich promowanie na stronach internetowych Gminy	Gmina Nowe Miasto Lubawskie, Jednostki Gminne, Koła Gospodyń Wiejskich,	Budżet Gminy Dotacje MKiDN
	wypracowanie z lokalną społecznością (np. na Dożynkach Gminnych lub podobnych uroczystościach lub w formie otwartego konkursu skierowanego do mieszkańców gminy) lokalnego produktu kulinarnego i jego zarejestrowanie na liście Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi lokalnych produktów,	Gmina Nowe Miasto Lubawskie, Jednostki Gminne, Koła Gospodyń Wiejskich, LGD	Budżet Gminy
Cel 2:			

Kształtowanie tożsamości regionalnej			
1. Wspieranie działań edukacyjnych obejmujących historię i dziedzictwo kulturowe regionu na różnych poziomach nauczania	Inicjowanie i organizowania lekcji muzealnych poświęconych tradycji kulturalnej gminy, regionu z zapraszaniem starszych mieszkańców jako opowiadających o dawnych zwyczajach: dorocznych, świątecznych itp, skanowanie zdjęć z przeszłości dokumentujących historię gminy, poszczególnych wsi itp),	Gmina Nowe Miasto Lubawskie, Jednostki Gminne	Budżet Gminy
	inicjowanie i pomoc w tworzeniu ekspozycji o charakterze regionalnym w placówkach szkolnych, bibliotece gminnej – np. wystawy fotografii pochodzące ze zbiorów rodzinnych które zostały zeskanowane w ramach akcji skanowania starych zdjęć w ramach wystaw tematycznych (np. pory roku w gospodarstwie, wydarzenia z przeszłości, które przybliżyłyby młodemu pokoleniu ginące zwyczaje i tradycje)	Gmina Nowe Miasto Lubawskie, Jednostki Gminne	Budżet Gminy
2. Kształtowanie tożsamości regionalnej w oparciu o wydarzenia historyczne, tradycje,	W przypadku pojawienia się inicjatyw zewnętrznych pomoc w organizowanie konkursów i wystaw dotyczących dziedzictwa i tradycji związanych z historią terenów dzisiejszej gminy – na przykład zorganizowanie na stronach internetowych gminy konkursów z miejsc uwiecznionych na starych zdjęciach, zwyczajów dorocznych z wprowadzeniem zasady, że każdy uczestnik konkursu otrzymuje nagrodę.	Gmina Nowe Miasto Lubawskie, Jednostki Gminne	Budżet Gminy
Cel 3: Budowanie społecznej akceptacji dla ochrony zasobów dziedzictwa kulturowego gminy			
1. Dostęp do informacji o dziedzictwie kulturowym gminy	opublikowanie na stronie internetowej Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami,	Gmina Nowe Miasto Lubawskie, Jednostki Gminne	Budżet Gminy
	Pomoc w przygotowaniu publikacji, na przykład na stronach internetowych Urzędu Gminy poświęconej kulturze i tradycjom na terenie Gminy Nowe Miasto Lubawskie		

2. Edukacja mieszkańców w zakresie praw i obowiązków dotyczących opieki nad zabytkami	upowszechnianie wiedzy o prawach i obowiązkach właścicieli obiektów zabytkowych na stronach internetowych gminy; upowszechnianie dobrych praktyk konserwatorskich	Gmina Nowe Miasto Lubawskie, Jednostki Gminne LWKZ (konsultacje)	Budżet Gminy
3. Zaangażowanie mieszkańców w działania na rzecz kultury	wspieranie i promowanie działalności artystycznej, w tym amatorskiej, na przykład poprzez inscenizacji żniw z użyciem tradycyjnych narzędzi i organizacji pracy	Gmina Nowe Miasto Lubawskie, Jednostki Gminne	Budżet Gminy
Cel 4: Efektywne zarządzanie zasobami dziedzictwa kulturowego dla funkcji edukacyjnych, kulturalnych i turystycznych			
1. Wspieranie właścicieli posiadających obiekty zabytkowe	poinformowanie właścicieli obiektów zabytkowych na temat pozyskiwania nowych źródeł finansowania prac remontowych i konserwatorskich, np. programy ochrony zabytków Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, środków pomocowych Unii Europejskiej,	Gmina Nowe Miasto Lubawskie, Jednostki Gminne	
2. Stymulowanie wykorzystania zasobów dziedzictwa kulturowego dla rozwoju przemysłów kultury i czasu wolnego	wspieranie rozwoju turystyki kulturowej, wiejskiej, sentymentalnej, tematycznej – np. szlakiem grodzisk: w Bratianie, Nowym Dworze Bratiańskim i Radomnie na terenie gminy – poprzez udostępnianie stron internetowych gminy organizatorom takich akcji;	Inicjatywy zewnętrzne, włączenie się Gminy Nowe Miasto Lubawskie i jej jednostek organizacyjnych	Finansowanie zewnętrzne, Budżet Gminy
	współpraca z organizatorami turystyki oraz zagospodarowania czasu wolnego działających lub zamierzających działać na terenie gminy	Inicjatywy zewnętrzne, włączenie się Gminy Nowe Miasto Lubawskie i jej jednostek organizacyjnych	Finansowanie zewnętrzne, Budżet Gminy
3. Tworzenie pasm turystyczno-kulturowych	promocja na stronach internetowych gminy szlaków turystyki kulturowej w oparciu o atrakcje gminy na przykład szlaku szlaku świątyn i cmentarzy katolickich, protestanckich, szlaku miejsc	Gmina Nowe Miasto Lubawskie, Jednostki Gminne	

	pamięci narodowej, szlaku grodzisk wczesnośredniowiecznych i zamków średniowiecznych promocja na stronach internetowych gminy ciągów wydarzeń w miejscowościach położonych na obszarach poszczególnych pasm, na przykład szlakiem miejsc pamięci narodowej i męczeństwa ludności Gminy Nowe Miasto Lubawskie, szlaku grodzisk i budowli obronnych państwa krzyżackiego publikacja map i planów z umiejscowieniem obiektów czy wydarzeń historycznych włączonych do pasma turystyki kulturowej; np. zaczynając od publikacji na stronach internetowych gminy,	Gmina Nowe Miasto Lubawskie, Jednostki Gminne	
		Gmina Nowe Miasto Lubawskie, Jednostki Gminne	Budżet Gminy
Cel 5: Edukacja w zakresie dziedzictwa kulturowego gminy			
1. Poszerzanie wiedzy o materialnym dziedzictwie kulturowym i idei jego ochrony przy użyciu nowoczesnych technologii, mediów oraz różnorodnych form edukacji społecznej	Nawiązanie współpracy z Instytutem Archeologii UMK w Toruniu, historykami z Uniwersytetu Warmii i Mazur w Olsztynie w zakresie promocji i popularyzowania na stronach internetowych nowoczesnych metod w archeologii, jak archeologia podwodna, metod dokumentowania zabytków i prospekcji terenowej, np. pozyskiwania danych skaningu laserowego i ich roli dla prospekcji w lasach i innych trudno dostępnych miejscach i udostępnienie stron internetowych gminy dla ich prezentacji	Gmina Nowe Miasto Lubawskie, Jednostki Gminne	
2. Popularyzacja akcji edukacyjnych na rzecz niematerialnego dziedzictwa kulturowego do wzmacniania społecznej świadomości	szeroka prezentacja zespołów folklorystycznych, publikowanie treści pieśni itp. na stronach internetowych gminy (na przykład poprzez wykorzystanie istniejących już publikacji, nagrań); prezentacja informacji na temat tradycyjnych form budownictwa regionu, jego folkloru, obrzędowości, zwyczajów dorocznych i świątecznych, publikowanie treści zapomnianych już tradycyjnych pieśni itp. na stronach internetowych gminy	Gmina Nowe Miasto Lubawskie, Jednostki Gminne	

3. Wsparcie programów badawczych i dokumentacyjnych zmierzających do stworzenia pełnej inwentaryzacji zasobów niematerialnych dziedzictwa kulturowego, zwłaszcza zagrożonego	wsparcie młodzieży studiującej kierunki historyczne do włączenia się do programów badawczych i dokumentacyjnych, np. poprzez umożliwienie publikacji na stronach internetowych gminy – poinformowanie o takiej możliwości na stronie internetowej gminy	Gmina Nowe Miasto Lubawskie, Jednostki Gminne	Budżet Gminy
Cel 6:			
Promocja dziedzictwa kulturowego gminy			
1. Rozwijanie nowoczesnych form promocji gminy wykorzystującej bogactwo dziedzictwa materialnego i niematerialnego gminy	Prezentacja na sprofilowanych stronach internetowych gminy informacji na temat folkloru, obrzędowości, zwyczajów dorocznych i świątecznych, tradycyjnych form budownictwa – na przykład poprzez prezentowanie nagrań z występów śpiewaczych zespołów ludowych	Gmina Nowe Miasto Lubawskie i jej jednostki organizacyjne	Finansowanie zewnętrzne, Budżet Gminy
	W porozumieniu z UMK w Toruniu zaprezentowanie na stronach internetowych gminy wyników badań archeologii podwodnej na stanowisku w Radomnie a w porozumieniu z Uniw. Warmii i Mazur o badaniach archeologii podwodnej przeprawy na Drwęcy przy zamku w Bratianie		
2. Promocja istniejących szlaków kulturowych jako istotnych działań dla promocji gminy	w ramach portalu internetowego gminy opracowanie i prowadzenie zakładki tematycznej dotyczącej istniejących szlaków kulturowych z informacją, na temat bazy noclegowej, gastronomicznej, dostępności dla osób niepełnosprawnych	Gmina Nowe Miasto Lubawskie, Jednostki Gminne	Budżet Gminy
3. Współpraca z sąsiednimi gminami należącymi do LGD Ziemia Lubawska w zakresie wspólnej promocji regionu	na bazie przynależności do LGD „Ziemia Lubawska” nawiązanie współpracy z gminami należącymi do LGD w celu wypracowania wspólnych przedsięwzięć promujących region	Gmina Nowe Miasto Lubawskie we współpracy z gminami należącymi do LGD Ziemia Lubawska	Dotacje, PROW

8. Instrumentarium realizacji programu opieki nad zabytkami

Podstawę instrumentarium realizacji Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Nowe Miasto Lubawskie stanowi obowiązujące prawo oraz zawarte w nim regulacje. Zakłada się, że określone w Programie kierunki i działania byłyby wykonywane przy pomocy następujących instrumentów:

1) instrumentów prawnych – wynikających z przepisów ustawowych

- aktualizacja miejscowych dokumentów planistycznych,
- tworzenie parków kulturowych,
- wnioskowanie o wpis do rejestru zabytków obiektów będących własnością gminy,
- wykonywanie decyzji administracyjnych, np. wojewódzkiego konserwatora zabytków;

2) instrumentów finansowych

- m.in. finansowanie prac konserwatorskich i remontowych przy obiektach zabytkowych będących własnością gminy,
- finansowanie prac konserwatorskich i remontowych przy obiektach zabytkowych ujętych w gminnej ewidencji zabytków,
- korzystanie z programów uwzględniających finansowanie z funduszy europejskich oraz dotacje, subwencje, dofinansowania, nagrody, zachęty finansowe dla właścicieli i posiadaczy obiektów zabytkowych;

3) instrumentów koordynacji

- m.in. poprzez realizację projektów i programów dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego zapisanych w wojewódzkich, powiatowych i gminnych strategiach, planach rozwoju lokalnego itp.,
- współpraca z ośrodkami naukowymi i akademickimi;

4) instrumentów społecznych

- działania edukacyjne promocyjne, współdziałanie z organizacjami społecznymi,

5) instrumentów kontrolnych

- aktualizacja i weryfikacja gminnej ewidencji zabytków,
- monitoring stanu zagospodarowania przestrzennego oraz stanu zachowania dziedzictwa kulturowego.

9. ZASADY OCENY REALIZACJI PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Monitorowanie Programu powinno być stałym i ciągłym procesem obserwacji zmian ilościowych i jakościowych wybranych wskaźników, dającym w efekcie informacje co do skuteczności i słuszności podjętych działań w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego w gminie Nowe Miasto Lubawskie.

Monitoring obejmował będzie następujące działania:

- systematyczne zbieranie danych liczbowych oraz informacji dotyczących realizacji celów i kierunków działań;
- ocenę osiągniętych rezultatów, stopnia wykonania przyjętych celów oraz oszacowanie kluczowych efektów Programu;
- planowanie zmian, które zostaną zaproponowane w kolejnym Programie na lata 2026-2029.

Nazwa celu	Wskaźnik
Ochrona dziedzictwa materialnego i niematerialnego gminy oraz opieka nad nim	1. Czy zaktualizowano wykazy zabytków w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego pod kątem spójności z gminną ewidencją zabytków? 2. czy przystąpiono do sporządzenia planu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych gminy Nowe Miasto

	Lubawskie i czy uwzględniono w nim ochronę zabytków nieruchomych? 3. Czy oznakowano zabytki wpisane do rejestru zabytków? 4. Czy poinformowano właścicieli i użytkowników obiektów wpisanych do rejestru o wymogach prawa związanych z posiadaniem obiektów zabytkowych? 5. Czy obiekty wpisane do rejestru zabytków posiadają tablice informacyjne i czy wykonano tablice (ile i gdzie) na obiektach? 6. Czy pozyskano informacje dotyczące zagrożeń, prac remontowych na obiektach wpisanych do rejestru zabytków? 7. Czy na stronie internetowej gminy znalazła się informacja dotycząca zagrożenia niszczenia stanowisk archeologicznych przez tzw. detektorystów? 8. Czy odbyły się wizytacje obiektów będących w gminnej ewidencji zabytków? 9. Czy dokonano nowych wpisów obiektów do gminnej ewidencji zabytków i czy wykonano dla nich karty adresowe? 10. Czy przystąpiono do akcji digitalizacji zasobów dziedzictwa kulturowego: - skanowania zdjęć udostępnionych z archiwów rodzinnych; - publikowania zeskanowanych zdjęć - dokumentowano występy zespołów folklorystycznych?
Pomoc w kształtowaniu tożsamości regionalnej	1. Liczba inicjatyw kulturalnych w sferze opieki nad zabytkami (lekcje muzealne, warsztaty, konkursy, wystawy, inscenizacje)
Budowanie społecznej akceptacji dla ochrony dziedzictwa kulturowego gminy	1. Czy opublikowano na stronie internetowej gminy Gminny Program Opieki nad Zabytkami? 2. Liczba stowarzyszeń i związków działających na rzecz lokalnego dziedzictwa kulturowego
Efektywne zarządzanie zasobami dziedzictwa kulturowego dla funkcji edukacyjnych, kulturalnych i turystycznych	1. Czy poinformowano właścicieli obiektów zabytkowych na temat pozyskiwania środków na prace remontowe 2. Liczba wystaw stałych i czasowych poświęconych dziedzictwu kulturowemu gminy 3. Liczba tras rowerowych, ścieżek przyrodniczych propagujących dziedzictwo kulturowe i zasoby przyrodnicze gminy
Edukacja w zakresie dziedzictwa kulturowego gminy	1. Liczba artykułów, publikacji na łamach Biuletynu Samorządowego, Gazety Nowomiejskiej dotyczących dziedzictwa kulturowego zainicjowanych przez władze samorządowe; 2. Liczba akcji edukacyjnych na rzecz dziedzictwa kulturowego; 3. Liczba akcji edukacyjnych skierowanych do właścicieli obiektów zabytkowych dotyczących zasad konserwatorskich
Promocja dziedzictwa kulturowego gminy	1. Czy w ramach portalu internetowego Gminy prowadzone są zakładki sprofilowane dotyczące dziedzictwa kulturowego? 2. Liczba akcji propagujących szlaki kulturowe i ich tworzenie 3. Liczba akcji promujących turystykę kulturalną o zasięgu lokalnym i ponadlokalnym 4. Liczba współorganizowanych przez Urząd Gminy wydarzeń kulturalnych.

Obowiązek sprawozdawczy z wykonania programu opieki nad zabytkami wynika z art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (*Dz. U. z 2020 r. poz. 282*):

Art. 87:

5. *Z realizacji programów zarząd województwa, powiatu i wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza, co 2 lata, sprawozdanie, które przedstawia się odpowiednio sejmikowi województwa, radzie powiatu lub radzie gminy.*

10. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Od roku podatkowego 2021 obowiązuje tak zwany Polski Ład, to jest plan odbudowy polskiej gospodarki po pandemii COVID-19, w którym wprowadzono korzystne rozwiązania podatkowe dla osób inwestujących w zakup oraz remont obiektów zabytkowych.

Ulga jest skierowana do podatników PIT opłacających podatek według skali podatkowej, podatek liniowy lub ryczałt od przychodów ewidencjonowanych. Z ulgi będą mogli skorzystać podatnicy PIT będący właścicielami lub współwłaścicielami zabytków nieruchomych, którzy ponieśli wydatki na:

- wpłaty na fundusz remontowy wspólnoty mieszkaniowej lub spółdzielni mieszkaniowej utworzony, zgodnie z odrębnymi przepisami, dla zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków lub znajdującego się w ewidencji zabytków,
- prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane w zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru zabytków lub znajdującym się w ewidencji zabytków,
- odpłatne nabycie zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków lub udziału w takim zabytku, pod warunkiem, że podatnik na nabytą nieruchomość poniósł wydatek o charakterze remontowo-konserwatorskim.

Podatnik nie może skorzystać z ulgi jeśli wydatki te zostały mu w jakikolwiek sposób zwrócone

Właściciel lub posiadacz zabytku, jeżeli posiada tytuł prawny do zabytku wynikający z prawa własności, użytkowania wieczystego, ograniczonego prawa rzeczowego, trwałego zarządu lub stosunku zobowiązaniowego na okres nie krótszy niż 10 lat może ubiegać się o dotację celową na prace przy zabytku pod warunkiem, że obiekt posiada odrębną decyzję o wpisie obiektu do rejestru zabytków lub wyszczególniony jest w decyzji wpisującej zespół obiektów (ruchomych lub nieruchomych) do rejestru zabytków województwa. Wnioskodawca może ubiegać się o udzielenie dotacji na następujące prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku:

1. sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich;
2. przeprowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych;
3. wykonanie dokumentacji konserwatorskiej;
4. opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich;
5. wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami Prawa budowlanego;
6. sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrz;
7. zabezpieczenie, zachowanie i utwalenie substancji zabytku;
8. stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku;
9. odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki;
10. odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności;
11. odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych drzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych;
12. modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności;
13. wykonanie izolacji przeciwwilgociowej;

14. uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomości o własnych formach krajobrazowych;
 15. działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu;
 16. zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru, o których mowa w pkt. 7-15;
 17. zakup i montaż instalacji przeciwłamaniowej, przeciwpożarowej i odgromowej.
- Warmińsko-Mazurski Wojewódzki Konserwator Zabytków zajmuje się wyłącznie dystrybuowaniem środków z budżetu RP przyznanych mu przez Wojewodę.

Dotacja może być udzielona również przez:

- ❖ Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.
- ❖ Samorząd Województwa Małopolskiego.
- ❖ Miejskiego Konserwatora Zabytków.
- ❖ Samorządy Gmin.

Standardowo dotacja udzielana jest w wysokości do 50% nakładów koniecznych na wykonanie powyższych działań. Natomiast wysokość dotacji może zostać zwiększona, nawet do 100% nakładów koniecznych, w wypadku jeżeli:

- zabytek posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową,
- wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem technologicznym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych, lub
- stan zachowania zabytku wymaga niezwłocznego podjęcia prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych.

Jednocześnie, łączna kwota dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru, udzielonych przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, wojewódzkiego konserwatora zabytków bądź organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, nie może przekraczać wysokości 100 % nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót.

Dotacje na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru realizowane ze środków w dyspozycji ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, realizowane są głównie w ramach programu „Dziedzictwo kulturowe” priorytet „Ochrona zabytków”.

Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego corocznie ogłasza (od 2005 r.) Programy, w ramach których są finansowane zadania z zakresu kultury. Ochronie i opiece nad zabytkami dedykowane są:

Program „Dziedzictwo kulturowe”:

priorytet „Ochrona zabytków”, w ramach którego są dofinansowywane prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków,
priorytet „Ochrona dziedzictwa kulturowego za granicą”, w ramach którego można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań realizowanych poza granicami i na terenie Rzeczypospolitej Polskiej:

- rewaloryzacji oraz prac remontowych i konserwatorskich w zabytkach polskich lub z Polską związanych, znajdujących się poza granicami kraju;
- rewaloryzacji, konserwacji, ochrony i zachowania zabytkowych cmentarzy i miejsc pamięci narodowej poza granicami kraju;
- dokumentowania utraconego i rozproszonego polskiego dziedzictwa kulturowego za granicą, w tym badań naukowych, kwerend bibliotecznych, archiwalnych i inwentaryzacji;
- publikacji oraz promocji badań naukowych nad dziedzictwem narodowym poza granicami kraju;

- upamiętniania wybitnych osób lub zdarzeń historycznych związanych z dziedzictwem narodowym poza granicami kraju;
- pomocy instytucjom stowarzyszonym w Stałej Konferencji Muzeów, Bibliotek i Archiwów Polskich poza Krajem oraz innym instytucjom emigracyjnym i organizacjom polonijnym, prowadzącym działalność w zakresie ochrony dziedzictwa narodowego.

prioritytet „Ochrona i cyfryzacja dziedzictwa kulturowego, w ramach którego można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań:

- digitalizacja zasobów kultury i dziedzictwa narodowego uwzględniająca przeprowadzenie niezbędnych prac konserwatorskich;
- udostępnianie cyfrowych zasobów za pośrednictwem urządzeń multimedialnych lub/oraz sieci rozległych (Internetu) poprzez portale internetowe;
- przechowywanie zasobów cyfrowych z zapewnieniem trwałości i bezpieczeństwa danych cyfrowych.

prioritytet „Ochrona zabytków archeologicznych, w ramach którego dofinansowywane są następujące rodzaje zadań:

- ewidencja i inwentaryzacja zabytków archeologicznych metodą badań powierzchniowych, w tym kontynuacja badań w ramach programu Archeologiczne Zdjęcie Polski oraz weryfikacja badań dotychczasowych;
- nieinwazyjne badania archeologiczne, nie związane z planowanymi bądź realizowanymi inwestycjami, wykorzystujące nowoczesne metody i sprzęt;
- opracowanie, wraz z obowiązkową publikacją książkową, wyników przeprowadzonych badań archeologicznych, w tym analiza i konserwacja pozyskanych w ramach tych badań zabytków.

Poza trybem określonym w Programach, Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego realizuje również **dotacje na badania archeologiczne**, jeżeli ich przeprowadzenie jest niezbędne w celu ochrony tych zabytków w przypadku:

- prowadzenia robót budowlanych przy zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru, objętym ochroną konserwatorską na podstawie ustaleń miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego lub znajdującym się w ewidencji wojewódzkiego konserwatora zabytków albo,
- prowadzenia robót ziemnych lub zmiany charakteru dotychczasowej działalności na terenie, na którym znajdują się zabytki archeologiczne, co doprowadzić, może do przekształcenia lub zniszczenia zabytku archeologicznego.

Dotację na przeprowadzenie badań archeologicznych otrzymać może osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna zamierzająca realizować te działania, w przypadku gdy koszt planowanych badań archeologicznych i ich dokumentacji będzie wyższy niż 2% kosztów planowanych do przeprowadzenia działań. Zasady udzielania określone są w art. 82a i 82b ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz w rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 stycznia 2014 r. w sprawie dotacji na badania archeologiczne.

Zgodnie z art. 83 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, na zasadach określonych w przepisach o zasadach finansowania nauki, minister właściwy do spraw nauki może również przyznać środki finansowe na badania konserwatorskie, architektoniczne, archeologiczne lub inne badania naukowe związane z prowadzeniem prac konserwatorskich i restauratorskich przy obiektach zabytkowych.

Poza podstawowymi źródłami finansowania jakimi są środki publiczne pochodzące z budżetu państwa oraz budżetów samorządów, finansowanie ochrony zabytków odbywa się również przy znaczącym udziale funduszy pochodzących z Unii Europejskiej oraz Mechanizmu Finansowego Europejskiego Obszaru Gospodarczego. Należy jednak zaznaczyć, że bieżące programy w ramach

środków pochodzących z Unii Europejskiej ulegają zakończeniu wraz z końcem 2020 roku, należy więc oczekiwać na informacje dotyczące ich kontynuacji bądź powstaniu nowych programów w ramach nowej perspektywy budżetowej Unii na lata 2021-2027.

Dotacje gminne

Zgodnie z art. 81 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz zgodnie z art. 7 ust. 1 pkt 9 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. 2020 poz. 713) finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach jest zadaniem własnym gminy. Dla jednostki samorządu terytorialnego, posiadającej tytuł prawny do obiektu, opieka nad zabytkiem jest ponadto jej zadaniem własnym. Zasady i tryb postępowania o udzielenie dotacji z budżetu Gminy na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków lub znajdujących się w gminnej ewidencji zabytku określa odpowiednia uchwała, podjęta przez Radę Gminy. Dotacje na prace przy obiektach włączonych do gminnej ewidencji zabytków mogą udzielać organy administracji samorządowej (wójt / burmistrz / prezydent / starosta / marszałek) na podstawie stosownej uchwały. Wojewódzki Konserwator Zabytków nie może udzielać dotacji na prace przy tych obiektach.

Gmina Nowe Miasto Lubawskie posiada stosowną Uchwałę Rady Gminy Nowe Miasto w sprawie określenia zasad udzielania dotacji na sfinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, przyjętą w dniu 29 października 2014 r. Uchwałą nr LI/359/2014. Uchwała ta w części została unieważniona przez Kolegium Regionalne Izbę Obrachunkowej w Olsztynie Uchwałą nr 0102-248/14 z dnia 04 grudnia 2014 r.

11. Bibliografia

- 1. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r**
(Dz. U. nr 78 poz. 483, oraz z 2006 r. nr 200 poz. 1471 oraz z 2009 r. nr 114 poz. 946)
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19970780483>
- 2. Ustawa z dnia 4 września 1997 r. o działach administracji rządowej**
(Dz. U. 2021 r. poz. 1893 ze zm.)
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19971410943>
- 3. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami**
(Dz.U. 2022 poz. 840), wraz z aktami wykonawczymi do ustawy
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20031621568>
- 4. Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym**
(Dz. U. z 2022 r. poz. 583)
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19900160095>
- 5. Ustawa z 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym**
(Dz. U. 2022 poz. 503)
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20030800717>
- 6. Ustawa z dnia 7 lipca 1994r. Prawo budowlane**
(Dz. U. 2021 poz. 2351)
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19940890414>
- 7. Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska**
(Dz. U. 2021 poz. 1973)
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20010620627>
- 8. Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody**

- (Dz. U. 2022 poz. 916)
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20040920880>
9. **Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami**
(Dz. U. 2021 poz. 1899)
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19971150741>
10. **Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej**
(Dz. U. z 2020 r. poz. 194 ze zm.)
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19911140493>
11. **Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach**
(Dz. U. z 2020 r. poz. 902)
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19970050024>
12. **Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach**
(Dz. U. z 2019 r. poz. 1479)
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19970850539>
13. **Ustawa z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych**
(Dz. U. z 2018 r. poz. 2337 ze zm.)
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19330390311>
14. **Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie**
(Dz. U. z 2020 r. poz. 1057)
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu20030960873>
15. **Ustawa z dnia 12 stycznia 1991 r. o podatkach i opłatach lokalnych**
(Dz. U. z 2019 r. poz. 1170 oraz z 2021 r. poz. 401)
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19910090031>
16. **Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2019–2022**
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WMP20190000808>
17. **Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030**
<https://sip.lex.pl/akty-prawne/mp-monitor-polski/przyjecie-koncepcji-przestrzennego-zagospodarowania-kraju-2030-17877587>
18. **Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004–2013 oraz Uzupełnienie strategii na lata 2004–2020**
http://bip.mkidn.gov.pl/media/docs/Narodowa_Strategia_Rozwoju_Kultury.pdf
<http://bip.mkidn.gov.pl/media/docs/050617nsrk-uzupelnienie.pdf>
19. **Długookresowa Strategia Rozwoju Kraju „Polska 2030. Trzecia fala nowoczesności”**
http://kigeit.org.pl/FTP/PRCIP/Literatura/002_Strategia_DSRK_PL2030_RM.pdf
20. **Strategia Rozwoju Kraju 2020.**
<http://orka.sejm.gov.pl/Druki7ka.nsf/0/7938232EA0AAD4F2C1257AD00052A8F6/%24File/972.pdf>
21. **Założenia do Narodowego Planu Rewitalizacji 2022**
https://rpo.slaskie.pl/dokument/narodowy_plan_rewitalizacji_2022_zalozenia
22. **Ochrona Dziedzictwa Niematerialnego**
https://www.nid.pl/pl/Dla_wlascicieli_i_zarzadcow/opieka-nad-zabytkami/niematerialne-dziedzictwo-kulturowe-unesco/
23. **Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego 2020**
http://ks.mkidn.gov.pl/media/download_gallery/20130520SRKS_na_stronie_internetowej.pdf
24. **Warmińsko-Mazurskie 2030. Strategia Rozwoju Społeczno-Gospodarczego**

<https://bip.warmia.mazury.pl/akty/14253/uchwala-w-sprawie-przyjecia-strategii-rozwoju-wojewodztwa-warminsko-mazurskie-2030.-strategia-rozwoju-spolecno-gospodarczego.html> /

25. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa warmińsko-mazurskiego

<https://www.wmbpp.olsztyn.pl/#pzipw>

26. Program Opieki nad Zabytkami Województwa Warmińsko-Mazurskiego na lata 2020–2023

<https://bip.warmia.mazury.pl/akty/14162/uchwala-w-sprawie-przyjecia-programu-opieki-nad-zabytkami-wojewodztwa-warminsko-mazurskiego-na-lata-2020-2023.html>

27. Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Nowomiejskiego na lata 2018-2021

<http://umnowemiasto.pl/prawomiejskowe/2021/175.pdf>

28. Lokalna Grupa Działania Ziemia Lubawska

<http://lgdziemialubawska.pl/>

29. Gmina Nowe Miasto Lubawskie

<https://gminanml.pl/>

Uzasadnienie

do Uchwały Nr XLI/372/2022 Rady Gminy Nowe Miasto Lubawskie z dnia 11 sierpnia 2022 r.
w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Opieki Nad Zabytkami
Gminy Nowe Miasto Lubawskie na lata 2022 - 2025

Potrzeba i cel podjęcia uchwały:

Zgodnie z art. 87 ust. 1 ustawy z 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (tekst jednolity Dz. U. z 2022 r. poz. 840) Wójt jest zobowiązany do sporządzenia na okres 4 lat gminnego programu opieki nad zabytkami. Celem gminnego programu opieki nad zabytkami jest stworzenie kompleksowej, wieloletniej strategii opieki nad zabytkami na terenie gminy Nowe Miasto Lubawskie. Program opieki nad zabytkami powinien pomóc w aktywnym zarządzaniu zasobem jakim jest dziedzictwo kulturowe gminy oraz kształtowanie atrakcyjnego wizerunku Gminy Nowe Miasto Lubawskie. Gminny Program Opieki Nad Zabytkami Gminy Nowe Miasto Lubawskie na lata 2022-2025 uzyskał pozytywną wymaganą prawem opinię Warmińsko-Mazurskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków pismem nr WUOZ-ELBLAG.5120.2.2022.BF z dnia 1 lipca 2022 r. i podlega przyjęciu przez Radę Gminy Nowe Miasto Lubawskie

Przewidywane skutki społeczne i gospodarcze:

Określenie w programie działań zmierzających do zachowania i poprawy stanu dziedzictwa kulturowego gminy Nowe Miasto Lubawskie przyczyni się do podniesienia świadomości tożsamości kulturowej, jakości życia i atrakcyjności turystycznej Gminy oraz jej promocji w regionie.

Skutki finansowe związane z wejściem w życie uchwały, źródło finansowania:

Podjęcie uchwały nie wywołuje bezpośrednich skutków finansowych dla budżetu gminy, w związku z czym nie określa się źródeł finansowania. Konkretnie działania w kolejnych latach będą się odbywały w oparciu o corocznie uchwalany budżet gminy, gdzie zostaną zaplanowane stosowne kwoty.